

VIII, 1964 — 5-6

SHËJZAT

[LE PLEIADI]

E përkohëshme kulturore, shoqërore
e artistike

Rivista culturale, sociale ed artistica

Vjeti VIII - n. 5-6 Máj-Qershtori 1964

Anno VIII - n. 5-6 Maggio-Giugno 1964

Drejtues Përgjegjës
Direttore Responsabile

MATILDE MANCINELLI

Kryeredaktor - Redattore capo

MARTIN CAMAJ

Selija e Redaksisë dhe e Administratës:
Sede della Redazione e Amministrazione:

Drejtues për letrë e lajmime:
Indirizzo per la corrispondenza:

PIAZZA DELLA BALDUINA, 59

Dorshkrimet, dhe në qoftë se s'botohen,
nuk kthehen.

I manoscritti, anche se non pubblicati,
non si restituiscono.

Pronar - Proprietario

ERNEST KOLIÇI

Derdhja e pajtimeve - Versamenti:

Conto Corrente Postale 1/23626

PËRMBAJTJA

Sommario

HILUSHI:

Fjala qet fjalën (Una parola tira l'altra).

ERNEST KOLIÇI:

Tue ndëgjue fjalën e At Valentinit
(Ascoltando la conferenza di P. Valentini).

E. K.:

Giacomo Vuxani, patriota Italo-albanese di Zara (Jak Vuxani, patriota arbëresh nga Zara).

VASIL D. ALARUPI:

Kthimi në Krujë (Il ritorno a Kruja)

GIROLAMO DE RADA:

Il Testamento Politico (Dhjata politike).

VIKTOR KOLIÇI:

Shokët e Gymnazit të Shtetit (I miei compagni del Ginnasio Statale).

NOS QIRJAKU:

Vdekja e parë (La prima morte).

Kronikë kulturore (Cronaca culturale).

Libra të lexuem (Libri letti).

Celebrazioni deradiane (Kremtime në nderim të Jeronym De Radës).

Fjala qet fjalën

*eps
kn*

nga Hilushi

Atdhedashuní e patriotizëm

Si popull ase bashkarí banorësh me të njëjtën zanafille qi flasin një gjuhë e ndjekin disá doke të përbashkta, na Shqiptarët jemi shumë të vjetër, — porsí komb ase bashkarí qytetarësh qi e dinjë edhe e ndiejnë veten pjesë të pandáme të një trupi shoqruer e politik strehue nën rendime shtetnore e norma ligjore të njinjishme, jemi të rij. Si popull, edhe kur jetojshim nën sundime të hueja, dridhej mbrenda nesh një instinkt, d.m.th. një prirje e nënvetedijshëme e zëmres qi na shtjnte me njoftë si vllazën të gjithë ata qi kishin ndër fyza të njëjtin gjak; si komb përkundra na lidhë njënin me tjetrin, në Shqiptarët, jo vetëm një ndiesí zëmre, por edhe një bindje e mendes se jemi pjesë gjindësh e dallueshme prej kombeve tjera, me vlera të veçanta shpirtnore. Kombi ká për gur themeli njoftjen e plotë nga pjestarët e vet të drejtave qytetnore qi lëjojnë një bashkëjetesë të harmonishme. Kombi, për me u quejtë i tillë, duhet t'ushqejë në shpirt flakën e dashunis së ndërmjetvetëshme. Skáji atdhedashuní ka veshtrimin e një lidhjeje zëmrash (vetedije kombtare a coscience nationale). Kush nuk ndien në gjak e nuk merr me mend domosdoshmënin e lidhjeve shëjte natyrore e shpirtnore ndërmjet qytetarve të një kombi, ai nuk ásht atdhedashës. Atdhedashuní nuk don të thotë dashuní për

gurët lisat frymorët e një visi, por frymë bashkëjetese vëllaznore me njerz të njëjtes zanafille e gjuhe e dishiresh qi banojnë n'at rreth natyruer. Prandej fjala «patrjot» duhet përdorë vetëm për të cilësue një njeri i cili kryen vepra të shqueme për vend e për bashkatdhetarë të vet. Atdhedashës e kemi për detyrë të jemi të gjithë; patrjotë janë ata qi me therorina a vepra të nalta të jashtzakonshëme i sjellin do-bina landore e morale të mëdhaja kombit.

Kët lloj parathënjeje nuk po e rrjeshtoj për të tregue se sa i hollë jam në dallime përfthimesh, por për t'i a sqarue vetes e ndoj lexuesit qi mirësisht ndjek këto shënime të mija në krye të Shëjzavet, sjelljen e një bashkatdhetari, i cili para pak ditve m'erdhi në shtëpi për një pjekje oborrsije (visite de courtoisie).

E kishem takue, për rrëshqit edhe disa herë tjera, por at ditë pata përshtypjen se po e shof për të parën herë. HËni n'odë t'eme të shkrimt me një farë t'ecunit të madhnueshëm e si me një qindrim theatral. M'u duk se hËni para tij një kravatë me vija të trasha kuq e zi. Si zûni vend në një ndejse pranë tryezës s'eme të punës, më hoq vërejtjen edhe një dalluese (distinctif) qi kishte n'ilik a thile (boutonniere) të setres me një shqipe të zezë kraha-shtrîme në fushë të kuqe. Petkat e shtatit n'u duken jo fort të pastra, këmisha e koleti të palám, çarapët e lësh... a zharg mbi neje të kambve e këpucët e pafshîme. Përkundra isht... rru e krue dhe flokët i ndritshin prej brilantinës. Mund të kishte... mbas hamendje, një moshë tridhetë vjetsh ase aty pari. Vinte nga një kamp profugësh t'afërsinave të Romës. Ndër kampe gjinden fatosa autentikë të luftës antikomuniste, me varrë ende të pambylluna në shtat, qi pësuen humbje në shpijarë e në pasuní dhe nuk ankohen as nuk mburren për shka bânë. Për këtë, qi më rrinte para, s'kishem ndëgjue se ish therorzue në ndonji mënyrë të veçantë.

Nisi të flasi me një siguri krenare. Kuptohej se e mbante veten njeri të rrahun me shekull e të randësishëm, e t'aftë me përballue mjeshtrisht çdo rasë të jetës. Mbas shum fjalësh të shprazta: (Po si po jë me shëndet? Po robët si m'i ké? A po mërzitesh? A po lodhesh me punë? etj, etj.) e flakroi pyetjen qi, mbas mendes së tij, do të hapte një bisedë të gjânë e tërhjekse.

— Si të duket, zotni loci, se po shkon kjo puna e jonë? A ka ndoj shpresë se lot gjâ për së shpejti?

— Për besë, lum miku, nuk dij shka me të thânë. Çashtja e Shqip-lis ka hË në qark të lojës së madhe botnore, e duhet me pá se ç'farë zhvillimi merr gjendja ndërkombtare e përgjithëshme...

— Kam ndëgjue... unë s'i marr vesht gazetata e hueja... me zi qi këndojo ato të shkrueme shqip... por flitet në kamp se Kina po na dashka me u lidhë me Gjermanin prendimore...

— Mundet qi don me hË në marrëdhânje ekonomike...

— Jo, jo, don më i bashkue Gjermanët dhe me u lidhë për së forti me ta. Kjo punë né Shqiptarvet t'ikun na dânton ke s've. Forcohen të kuqët në Shqipni...

Shka me i u përgjegjë? Prej kah me e zânë fill arsytimin e si më ardhë tue i a shtjerrtue për t'a bindë se deri su parabola e rregjimit të sotshëm t'arrîjë në fund të harkut të vet, Shqipnija do të përshkohet nëpër një varg fazash herë ngjitëse herë zbritëse gjithënji nën ndiki-

min e ngjarjeve ndërkombtare, të cilat janë në një shtjellí (évolution) të vrullshme. I a bâna, sa për të thënë dishka mbasi rrinte në pritje të një përgjegjeje:

— Paj, me kallzue të drejtën, sot, si erdhen tue u ndërlikue punët, nuk po din njeriu shka me dishrue, sepse ka keq e mâ keq. Lë qi përgjithësisht çashtja shqiptare nuk është në dorë të Shqiptarvet e prandej na s'kemi shka të bâjmë në këtë fazë të tashme; por, edhe sikur të kishim ndoj mundësi veprimi, shka me bâ?

— Si? Shka me bâ? Me mbledhë burrat e mërgimit, me zhgar-kue në Shqipni e me sulmue ata... Por s'kemi parí... Po të kishte patrjota në krenë të mërgatës si kâ në vogjëli të kampeve, ndryshej kishte për të vojtë kjo punë e jonë...

Kah i shqiptonte këto fjalë me theksim, m'u duk se po qitshin shkëndija ngjyrat e kravatës në gjoks dhe të dallueses në skjep të setres si edhe brilantina në kokë.

Na qi e njejim veten të pajisun me një farë kulture e mirërritjeje, e kemi për detyrë të siellemi me durim e kuptim të mirësishëm kundrejt bashkatdhetarve të pashkolluem, edhe kur këta ngrehen plot mburrje në mproje të gjikimeve pa themel të tyne. U përpoqa sa mujta, tue i a thjeshtësue pikat e çashtjes, me i a mbushë mendin qi nuk është punë e lehtë organizimi i një veprimtarije kryengritëse, sepse jo vetëm mungojnë mjetet, pregatitja teknike, vendi i huej për piknisje, por mungon sidomos siguria në pasoja, të cilat mund të jenë shumë të dëmshme për ardhjen e kombit.

— Shkurt, — përfundova: — mund të biejmë prej shiut në bre-shën. Natyrisht flas tue marrë në shqyrtim rrethanat ashtu si janë sot; nesër mund të paraqiten ndryshej...

Ai ja nuk e kuptoi fillin e arsyetimit t'ëm ja e gjikoi krejt të papëlqyeshëm, pse, fryni gjoksin dhe e ngrehi përpara: prej setres së zhbërthyeme i dilte jashtë këmisha ku spikatshin ngjyrat e kravatës me vija të trasha të kuqe e të zeza. Fshâni me të dhânun e tha me një ton eprorije mburracake: — Po shof se s'paskan mbetë patrjota në parí: kryeparët janë kah e marrin në qafë vogjëlin... Na vuejmë për Shqipni ndër kampe e ata bâjnë pall ndër qytete. I kanë sigurue punët e tyne... Shka po u duhet me u tundue!...

Zotnova mbrenda vetes një shkas idhnije qi qe tue shpërthye përjashta me turr. Ishte mik në shtëpi t'eme. Lypej durim. Noblesse oblige. Mbas një ndalimi të shkurtë, i a këtheva:

— Mâ meritë kanë ata qi ngelne në Shqipni e qindrojnë heshtazi në parime të shëndoshta shqiptare nën ndrydhjen e sundimit gjakatar se të gjithë na qi në Prendim qoftë po edhe me vështirsina, por në liri të plotë rrijmë tue pritë ditën e çlirimit t'atdheut...

Ai nisi tash me sulmue drejt për së drejti:

— Mirë: ata vuejnë mbrendë e na të kampeve vuejmë jashtë: mësa qi ju, më duket, nuk jeni kah mërzitëni aspak tue pritë çlirimin...

S'mund u prita pa i a shkrepë:

— Atëherë ti qi vuen në kamp e njuhke veten patrjot: unë qi do të lodhi mende e trup jashta kampit për të sigurue bukën e përditëshme të shtëpijakvet të mij, unë qênkam njeri i dobët mbas mendimit t'and...

— S'po tham këtë, e s'due me fye zotnin t'ande, por është e vërtetë që unë jam tue vuejtë për Shqipni e disa tjerë përjashta jetojnë rahat...
Prap e ndala veten e, butësisht, i thashë:

— Shif, lum miku, mue e t'ij e të gjithë Shqiptarët na ka vrá Zoti e jemi për t'u qá me lot, të gjithë, pa asnji dallim. Fatkeqsinat njána mbas tjetrës pa më asnji herë po shkrepën mbi né. Por kjo nuk na lëjon me e përbuzë Shqipnin pse ka qillue e pa fat. Kush i a sjellë shpinën nánës së vet pse e shkreta nuk mundet me i sigurue fat e të mira vetes e krijatyravet që i dalin nga prëhni? Mun, pse është në mjerrim, do t'a duem atdhën má tepër. M'e dashtë e kemi për detyrë, si parija ashtu vogjlja, si po thue ti, dhe, tue e rrethue me të gjitha ndiesit e zëmrës s'onë, nuk kryejmë një punë të jashtzakonshëmë: i japim Nánës së Përbashkët të drejtën që i përket. Prandej atdhedashunija nuk t'ep të drejtë për shpërblime landore e morale. Patrjotizmi është tjetër gjá, sepse kapërcen masën e detyrave kombtare e shoqnore të rendomta dhe është një përpjekje heroike në të cilën lulojnë shkëlqimisht vetit má të nalta njerzore. Si janë shëjtënt e martirët në fé, ashtu janë patrjotat e deshmorët në kombsi. Për shembull patrjota quhen Jeronym De Rada që shkríni münd e pasuni për të ndezë në shpirtënt e Shqiptarvet dishirin e liris dhe të rilindjes kombtare tue deké në skamin má të mjerueshëm; Oso Kuka që vullnetarisht shkoi me mprojtë caqet e shugurueme t'atdheut dhe, i rrethuem prej një morije anmiqësh, kur s'ishte aspak kori me u dorzue, i dha zjarm barotit të kullës ku bánte qindresën e vdiq trimnisht, tue hjedhë për havá veten e shumicën e rrethuesavet; Ded Gjo' Luli, që i joshun e i përkëdhelun prej anmiqësh të kombit, s'pranoi as nderimet as dhuratat e tyne, kur ata e ftuen me u lëshue dorë të lirë në pushtim të tokave shqiptare, dhe me këtë sjellje i shkaktoi vetes salvime e vdekje; Papa Kristo Negovani që pohoi të drejtat e shqiptarizmit përball urdhnave të Fanarit tue e pague me krye qindrimin e tij guximtar. Këtyne u jepet ligjisht emni patrjot. Unë, ti, shumica, dikush tue vuejtë ndër kampe ase n'at burg të madh në të cilin tyranija e kuqe e shëndrroi Shqipnin e sotshëme, dikush tue derdhë mund shqisuer (intelectuel) për të mbajtë pozitát kulturore kombtare, tinzë mbrenda e botnisht jashta atdheut, shum shum jemi të dënjë të quhemi atdhedashës jo patrjota. E atdhedashunija tregohet me punë jo me reklame e përligjerime (déclamation) e shëje të jashtme ase tue kërkue shpërblime e të drejta në mërgim ku sejcili rron si mbas rriskut të vet dhe të zotsis vetjake.

Ai piu kafen dhe u çue e duel.

Besoje se, tue dalë, do të két thánë vetimeveti:

— E kanë kollaj këta me i rrotullue fjalët si mbas qejfit. Gjuha është tulit. Po, na patrjotët, duhet të bájme punën t'onë!

N'anë tjetër unë menjoshem, kuq shkoi: — Pak çmohet veprimtarija kulturore. Ai, i ngrati, vuen ndoshta fizikisht, por na shkrimtarët e pakuptuem vuejmë shpirtnisht. Fati na ka dënue né Shqiptarvet mos me u kuptue me shoqishojné e me vuejtë i madh e i vogël!

TUE NDËGJUE FJALËN E ÁT VALENTINIT

nga Ernest Koliqi

Në një mbasdite maji, kur nën qiellin e praruem ndërtesat me vija të zhdërvjellta arkitektonike të fakulteteve të ndryshme rrethohen me heshtje nga mungesa e aradheve të tandtandshëme (*tapageuses*) e gazmore të studentavet e të tubave të njoma veshë me ngjyra të lylyverta të studenteshavet, — qi n'at orë të ditës tue pasë pak mësime enden të rrallë jashtë nepër aleja të blerta e mbrendë nepër rrugina shtruve në mermer t'Universitetit të Romës — shi në kohë para mbarmjes kur heshtja nisë me vlue me pingrime zogjthish të strehuem ndër gjeth të landve gufuese, — Át Valentini në një salë plot e përplot me ndëgjuesia nisi bisedën e vet mbi Jeronym De Radën. Mësá të gjithë i a ndiqshin me vëmendje fjalën e lulzueshme, mue mendja më shkonte gjatë rrymbës së vjetve të sosuna, në mot në të cilin e njofta s'pari. Át Valentini erdhi në Shkodër në shtatuer të vjetit 1922, në moshën njizetedyvjeçare e qindroi deri me 1944.

Shqipnija, mbas ngjarjevet të ndryshme të luftës së parë botnore, kishte fillue me u organizue rishtas si shtet dhe me u përtrí politikisht në një jetë të ré, të lirë e të pamvarun. Mjegulla të denduna mendimesh të ndryshme, një pështjellim i madh synimesh e sajimesh, rrymba t'errta anakronike i a vishtirsojshin mbkamjen kah një jetë qytetnore. Gjakime të falisuna për një fosilizim në kushte të kapërcyeme nga lufta dhe pasojat e saj, dishire të rrezikshëme përparimesh tepër të shpejta kurrkund në përkim me gjendje shoqnore e kulturore të shumicës së popullit trandëshin keqas shtetin e rí, të pavaditun në rendime të lira dha pa asnji përvojë vetqeverimi. Porse në këto rrethana dramatike, nuk mungonte enthuzjazmi i Shqiptarvet të ndritun. Mungonte një harmonizim ndër nisjativa shpesh-herë në kundërshtim të pavullnetshëm njëana me tjetrën; lypej një tubim vullnetesh për të sjellë në hullí kombtare fuqina shpirtnore të shëndoshta qi burojshin papritmas ndër qytete periferike. Në Tiranë po fillojshin me zënë vend methudha të vjetrueme. Mbi freskín shqisore të rijvet me kulturë po mirrte dal-kadalë sypëranín mendësija e ndryshkun e atyne qi vëllaznimin kombtar e kishin në buzë por jo në zëmër. Një oligarkí mendeshkurtun e zëmërngushtë po shtínte në dorë frëjt e sundimit.

N'ato vjet kishte ardhë në Shkodër si Argjipeshkëv Emzot Lazër Mjedja, prelat me mendime të gjána, me ndiesina bujare dhe me një karakter të ngulun arenzi. Në të burrnija e urtija shqiptare shoqnoheshin me një përgatitje ditunore së thellë e sidomos me një përvojë të çmueshme ngjarjesh e njerzish. Ai matej mirë para se t'a niste një punë; kur e niste, vepronte pa tundje vullneti deri sa t'i dilte në krye.

Në Shkodër djelmnija mâ e arsimueme ishte e mbledhun në disa shoqnina me qellime artistike, sidomos teatrale e muzikore, të cilat, të linduna me përkrahjen e klerit, kishin nisë të zhvillojnë një veprimtari autonome mâ të puthitun me ndrrimet reale sjellë nga ngjarjet e luftës së parë botnore. Pa u shkëputë prej klerit, qi mbante syperanin e kulturës, mun tue u këshillue me mâ të sqquetit pjestarë të tij, ato shoqni hapën nisjativat e veta edhe në lâmen shoqnore.

Ishem edhe unë i rí n'at kohë e mis në kryesi të Shoqnis «*Roza-fat*». Kam jetue nxehtësisht n'at atmosferë e n'ato rrethe djelmnije. Disá shokvet filloi t'i u dukte punë e ngushtë ajo qi merrej vetëm me muzikë e me theatër. Ndiehej nevoja e një zgjânimi të përpjekjes s'onë në të gjitha degët e veprimtaris kombtare. N'at zgjim të hovshem energjish synimet shtriheshin kah një orvatje mâ konkrete për zgjidhjen e problemeve qytetase e kombtare n'at frymë të ré qi lëvitte anë e kand nëpër vise t'atdheut, n'entuzjazëm të liris së rifitueme e të pamvarsis së rivendosun. Njerzit me një pregatitje të madhe a të vogël kulturore ndiejshin detyrën me marrë qindrim të prém përgjegjës në mbarshtrim porsá të nisin të shtetit shqiptar.

Atëherë me át Anton Harapin e át Bernardin Palaj, Dom Lazër Shantojën e zotnin shkodran N. T. u përpoqem me botue fletoren «*Ora e Maleve*». Gjetme kuptim të menjihërëshëm tu Emzot Mjedja. Për t'u dhânë shkas nismeve shoqnore e kulturore, me frymë disi mâ të ré e moderne, Argjipeshkvi muer si sekretar Shantojën, asokohe famullitar në Sheldí. Zbriti Dom Lazri prej katundit me bibliotekë e pianofortë. Nga dritoret e katit mâ t'epër të pallatit argjipeshkvnuer të Shkodrës përhapeshin n'oborrin e Kishës së Madhe jone të jashtarendomta. E Shkodranët çojshin sýt të çuditun kah ato dritore, qi ishin të dhomës së sekretarit të rí t'Argjipeshkvit.

Ato tinguj pianoforte paralajmojshin një rrotullim kohnash, tue shpërthye e tue u përhapun shi nga selija mâ e cilsueme me ndikue shpirtnisht mbi vendas.

Filloi në Shkodër një lëvizje e gjallë qi zgjâhej në lamije të ndryshme: shoqnore, letrare, politike. Drejtimi i saj vetvetiu ra në dorë të Luigj Gurakuqit, atdhetari mendendritun e zëmërmadh qi veprimtarin përparimtare shkodrane e siellte në qânderr t'interesavet kombtare. Emzot Mjedja me të vëllán Dom Ndrén, Fishta, pariya e Shkodrës mbarë, pa dallim besimesh, ishin mbas tij.

Miku i em N. T. një ditë më çoi ke át Valentini. Më thonte udhës se kët rregulltar të rishtardhun e levdojshin shum e prandej ishte mirë të këshilloheshim me të. Fletorja «*Ora e Maleve*» ç'prej numrit të parë kishite fitue miratimin e krejt popullit të Shkodrës. Nâmi e zâni i saj po kapërcejshin edhe në krahina tjera t'atdheut. Nevojitej një marrëveshtje ndërmjet të gjitha qarqeve intelektuale për t'i a arrijtë qellimit qi kultura të lonte një rrol në Shqipni.

Kuvendi i Etënve Jezuit përbante asokohe një lagje në vete në zëmër të Shkodrës, — grumbull ndërtesash të ndryshme rrethue me oborre e lulishta e kopshtije, qi mund njehej një copë bote oksidentale e shpërngulun në tokë shqiptare. Nji dertar, veshë shkodorançe me brandavekë e jelek me sunbulla, çilte derën e të drejtonte kah ajo anë ku mujshe më gjetë pjesën e Kuvendit e Atin jezuit të lypun.

Qyshë në të hÿm kishe përshtypjen se n'at vend mbretonte rregulli, dishiplina e dlirsija. Ajo botë e vogël ecte si sahat, e mbarshtueme nga tingujt e një kumbonze qi herë mbas here lëshonte urdhëna të cilave vetëm banuesat e saj i a njifshin veshtrimin. Aty nëpër ato ndërtesa u krijue e para shkollë muzike (1876), e para orkestër moderne shqiptare (1878), edhe e para bandë qytetase e Shkodrës (1889); aty lindi arti dramatik shqiptar dhe u dhanë të parat shfaqje theatre, aty zënë fill shoqatat qi mblodhën puntorët «mbas pune» për t'i defrye e, njiherit për t'i arsimue; aty u zhvilluen të parat lojna të foot-ball (top e kambë). Sa për fryte kulturore qi Institutit Saverjan i Etënvët Jezuit i dhuroi Shqipnís, mjafton me përmendë emnat e Luigj Gurakuqit e të Faik Konicës ndërmjet shumë tjeret qi aty studjuen.

N. T. e unë s'kishim nevojë per udhëheqjen e dertarit n'at qytetzë prenimore të ditunís sepse, si ish-nxânsa, e njifshim rrugën me shkue deri tu At Valentini. Ky na priti me at njerzi të veçantë ku nëpër mirërritje vetjake lëshon feksime drita e kulturës humanistike, qi ásht një vetí dalluese në të gjithë kishtarët, të cilët u kushtohen studimeve, por sidomos e Etënvët Jezuit. Ndëgjoji me interesim mendimet, dishiret, sajimet t'ona. Më duket (ka kalue shumë kohë) se nuk shprehi asnjë gjikim mbi to: vetëm na përgzoi qi në të gjithë at veprimtarí, prej nesh të njehun si të domosdoshme për një përtrimje të jetës shkodrane e kombtare, vëjshim theksën mbi zhvillim kulturuer. Pohoi se populli shqiptar për t'u nisë me hapa të sigurtë kah një përparim i vërtetë kishte nevojë me njoftë vetveten. Atëherë ksaj fjale nuk i dhaçë randësin e duhun. Mbrapa kam kuptue ku vritte At Valentini me të. Donte të thonte (tash i a dij mendimet) se duhet me i njoftë vlerat kombtare për të mujtë me gjetë pajandrrën (*levier, leva*) ku me mbështetë nismën e një orvatjeje ringjallëse.

Ka ndër në asijsh qi mendojnë se na Shqiptarët jemi pikë prej qiellit, të stolisun me të gjitha vertytet mâ të zgjedhuna, fis i vjetër (Leka, Burri etj. etj.). Me të tilla ândrra të lume ata jetojnë në një rrembim menduer mytik e legjendar, pa asnjë njoftje të realitetit. Nuk dinjë se propaganda e huej na ka mohue vetít m'u rendue në një shtet, se e ka quejtë Shqipnín shprehje gjeografike, gjuhën t'onë një mish-mash fjalësh të huajtuna nga kombet e hueja dhe pa një system të përmbrendëshem të vetin etj. etj. deri në pohimin se jemi gjind me bisht, unazë në mbretnín zoologjike ndërmjet majmunit e njeriut. Jemi njerz si të gjithë tjerët, por me këtë ndryshim: një varg zezonash historike na kanë shtrëngue të ndryejmë në vetvete vetit mâ të mira t'ona. Mbrenda nesh disa prirje negative kanë marrë hov gjatë shekujvet të robnís.

Shum prej mendtarvet mâ të mëdhej t'onë, tue u ndodhë para disa shfaqjeve të teprueme individualizmi dhe të një farë ngurrimi me i u shtrúe logjikës së fakteve historike dhe egzigencave jetësore të bashkëjetesës kombtare, kanë pasun t'imta dyshimi mbi mundësit t'ona qytetare. Andej rrjedh nxítja me hulumtue zânafilet e kalesën e kombit, rrethânat mâ të veçanta të historís, shkasat mâ të mshefta të natyrës. prirjet e vetvetishme dhe vrragat e mbetuna nga ndikimi i pushtimeve të hueja etj. etj. Mbi dhâna mithologjike e mjegulla t'arta legjendash nuk themelohet jeta e një kombi. Prandej Valentini pohonte se kultura

âsht mjeti kryesuer me sigurie themelet e bashkëjetesës s'onë kombtare. Drita e shkencës na vën në gjendje me njoftë një herë veten e mandej me ditjê m'u rregullue nepër shtytje të mira e të dobta të gjakut t'onë. Këshillin qi Ât Valentini na dha mue e N. T. qyshë atëherë, vetëm tash na e kuptojmë. Udhën qi na diftonte, kishte nisë m'e rrahë ai vetë.

E shikojshem, tashti kah ligjironte rrjedhtas tue kapercye me buzqeshje pa kurrnji mundim të dukshëm zorimet shprehëse qi paraqet çdo konferencë qi ka për qellim me synthetizue qartas disa përfitime kryesore mbi një argument.

Me mjekërr të bardhë fijejgatë lëshue mbi parzëm, me një kësulë të zezë rrasë në krye, me duer të holla e të zbëta qi lëvizshin pa vrull me një âmbëlsí të prùjtun si të shênjojshin kohën muzikore të ligjiratës së vet, me një veladon në trup trajte së posaçme si janë ata në përdorim të kishtarve të rriteve lindore, sa i ndryshem më dukej prej atij rregulltari të rí me mustakë të trashë, të râm mbi buzë, burrë plot shkathëti ndër gjymtyrë rinore qi msonte edhe edukatë fizike në Kolegjë e i drejtonte nxânsit mâ të mëdhej në gjuejtje të shêjit me pushkë italjane (fucile 1891) e manlihere gjermane. Rrëqasin vjetët për të gjithë, jo vetëm për Ât Valentinin! Veçse kur më kujtohet ai mot, ai vend, ato rrethâna më ngjân si me i pasë përjetue në një botë tjetër.

Dihet si mbaroi veprimtaria e *Orës së Maleve* dhe shpresat e ngjallluna prej fushatave të saja në rrjedhjen e asaj stine plot shkase gjallnore.

Unë mbeta jashta Shqipnije pesë vjet dhe, kur këtheva në Shkodër i regjun prej përjetimeve së ngurta të mërgimit, Ât Valentinin e gjeta gjithënjë në cak të vet. Edhe atë përvoja e kishte thellue në çâshtjet Shqiptare. Hulumtimet e studimet e parreshtuna i a kishin gelë udhën me depërtue në palcin mâ sekret të shpirtit shqiptar. Prej kohës qi e pata njoftë s'pari e deri në këthimin t'im në Shkodër, ishte përshkue nëpër të gjitha rendet e mbarshtimit të Kolegjës Saverjane: mësues italishtje, latinishtje, greqishtje, historiye natyrore, algjebre, besimi, mâ parë në gjymnaz mandej në licé. Studimin e shqipes, nisë në Gorizia me Ât Mark Harapin (përkëthyesin mjeshtruer të «*Fejuemvet*» të Manzoni-t) e kishte vazhdue dhe tashmâ dinte t'a përdorte gjuhën t'onë në të gjithë rregjistrat e teknikës shprehëse. Në fund Urdhni e ngarkoi me zyrën randësiplcte të Prefektit të Studimeve. E, në pak vjet Valentini muer drejtimin e së përkohëshmes «*Leka*» (1932) e mandej edhe të «*Lajmtarit*» (1933) bashkë me atë të shtypshkrojtës «*Zoja e Papërlyeme*». Qe një epokë veprimtarije së prodhimshëme. Një frymë e ré nisi të qarkullojë në botimet e në çdo shfaqje kulturore të Kolegjës Saverjane, tue ndikue edhe qarqet tjera intelektuale të qytetit. Në studime albanologjike, në letrësi, n'artet e bukura të ndryshme parimet frymzuese u zgjânuen dhe përfitime mâ moderne, në përkim me kohën, përtrine atmosferën konservatore të Shkodrës. Qyshë atëherë Ât Valentini filloi të ndjeku at kriter me të cilin drejton sot të përkohëshmen e njoftun në të gjithë Italin «*Letture*», qi ai vetë themeloi e mbëkambi, d.m.th. me gjikue veprat letrare e artistike jo tue kerkue pikat negative në pikpamje të moralit por ato pozitive; shkurt: jo me dënue një vepër për disa faqe të përfthueme gabimisht, por me shqyrtue a ka në të shkase të mbara e të mira dhe ato me i vù

At Valentini tue folë...

Conferenza su Girolamo De Rada del Prof. P. Giuseppe Valentini nell'Università di Roma

në dukje. Dikur duhet folë mbi misjonin kulturuer, në veshtrimin më të naltë të skâjtit, qi ai ushtroi në vend t'onë si arsimtar, si letrar, si hulumtues dokesh, si historishkrues. Përkëthimi në shqipe i tragjeditive të Corneille e t'Alferit, kritikati e holla mbi veprimtarí letrare qi muej për muej me vjet rrjesht botoi në «*Lekën*», vjerrshat herë gaztore herë me ton t'epër klasik (si ode-ja e përkryeme safike kushtue kujtimit t'At Gjeçovit në «*Hyllin e Dritës*») mbesin të pashlyeshme në historín e letrësis s'onë e i caktojnë auktorit të tyne nji vend të shquem në faqe të saja. Por emni i Valentinit kumbon lartushtues në lamije t'albanologjís i lidhun sidomos me vepra themelore historiko-juridike qi erdh tue botue nga vjeti 1940 e këndej.

Mbas mendes s'eme, vetija qi e shquen At Valentini si studjues qindron në nji dishrim të ndezun me depërtue në fijet më t'imta të psikës shqiptare. Hulumtimet historike nëpër arkive të Venedikut e të Romës, vëzhgimi plot cenë i shfaqjeve të ndryshme të jetës s'onë, orvatja me njoftë në rrâjë gjuhën dhe problemati e gjuhësis shqipe, marrja në shqyrtim t'anave më të mshefta t'indit të dokeve në daç të qytetit në daç të katundit e të maleve, për mue tregojné qartas se kët shkencatar të radhës së parë nuk e shtyni në punë kulturore nji qellim i thatë erudicjoni, por shkasi me gjetë patentet e fisnikís së kombit shqiptar.

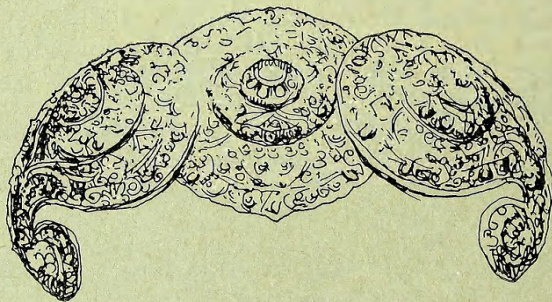
Kjo është dishmija më e gjallë se At Valentini e dashunon popullin shqiptar në mënyrën më të naltë e bujare. Me veprimtarín e vet ai ka dashtë me i sigurue shkencorisht arsyet e dashamirsís qi atij i frymzójshin Shqiptarët edhe brumi i tyne ethník. Kurrkush s'ka hÿ në shpirt të jetës së ndrÿme shkodrane si ai tue rëmue në doke e tue hetue në trunk jetik të tyne shartime venecjane d.m.th. nji shkrímje mendesije thjesht autoktone me tharme të hajthta e stihuese t'atij qytetnimi typik si është ai i Venedikut, ku vlon e harmonizohet ajka e shkaseve më të pikatuna të Prendimit e të Lindjes. Por zbulimi i tij më i randësishëm besoj se është prirja pleqnuese e mendes të Shqiptarit. Ai pelqen e levdon gjuhën, njef e çmon pasunín shprehëse gojdhânore, por dhumerin e blazonin e personalitetit, të fisnikís e të lashtësis së kombit shqiptar ai e gjën në mendësin e fuqishme juridike të tij. Kët pohim, qi e naltëson Shqiptarin në nji shkallë të lartë njerzore, Valentini e provon dh'e e vërteton me studime origjinale të forta e të patrandëshme mbi ligjëti dokësore, mbi kanûnet e maleve. Mjafton të përmenden syzimet në «*Studime e Tekste*» (Tiranë, 1943), vëllimet «*La Famiglia nel Diritto tradizionale albanese*» (Roma, 1945), «*Il diritto delle comunità*» (Firenze, 1956) e mësimet e kursit universitar dhanë në Palermo «*Appunti di storia culturale albanese*» (Palermo, 1956) e në shum tjerë artikuj të shperdám në të përkohëshme shkencore kombtare e ndërkombtare.

Kur flet me të huej At Valentini i shpëton goja me thânë: «Na Shqiptarët...». Nuk është nji përligjirim i përdorun për të na përkëdhelë: thánja i del nga zëmra, e thjeshtë, e flakët, e dalldëshme, sepse studimet e mundëshme, por tërhjekse mbi Shqipni dhe Shqiptarë e kanë joshë, e kanë mahnitë, dal-kadalë e kanë bâ për vete, tue i a njëpërnjisue shpirtin me undyrën e albanologjís. Tue u përpjekë me hetue shtytjet më të mshefta të gjakut shqiptar, ka fillue ato shtytje

me i ndie edhe vetë, edhe ka mbarue qi âsht pushtue prej tyne.

Shka thotë për De Radën? Nuk zgjatet me shoshitë zotsin e tij le-trare, përpjekjen me i a zhdrivillue aftësin shprehëse gjuhës shqipe së palavrueme, mrekullin e zânit të papritun të tij në heshtjen e plotë qi rrethonte në gjymsën e parë të shekullit XIX emnin e qënjen e e popullit shqiptar. Këto pika át Valentini u a lën të tjervet me i qitë në shesh. Ai analizon veprimtarin apostullore t'Arbreshit të Madh në pikpamje të shqiptarizmit, mundin për qitjen në shesh të vlerave autentike shqiptare. A i gjet De Rada për vete e për bashkatdhetarë arsyet qi i bâjnë Shqiptarët m'e njuhë veten gjinde së dallueme prej tjervet si një entitet kolektiv njerzuer me vlera të përbashkëta? Mund të quhet *komb* gjindja shqiptare, mbasi të mirret në shqyrtim përmbajtja e vlerave qi përbâjnë personalitetin e tij? Po, Jeronym De Rada u përpoq e i a doli me i dishmue vetes mâ parë, mandej bashkatdhetarvet të vet, në fund edhe qarqeve ditunore të botës se Shqiptarët janë të pajisun me të gjitha ato veti qi i apin të drejtën një gjindes m'u quejtë komb dhe me u ndëjë përkrah, në lirí e në pamvarsí, kombeve mâ të përparueme. Poeti Jeronym De Rada besoi në Shqipni, në vlerat shqiptare. Ai krijoi idén e atdheut e i bindi Shqiptarët me besue në një Shqipni të pajisun me të gjitha kushtet landore e morale qi lëjojnë një rilindje mbas pesë qindvjetash ndrydhjeje mizore.

Át Valentini, — qi i siti e i thelloi arsyet e provat e De Radës në dyzet vjet hulumtimesh e studimesh të shkelqyeshme dhe nga tymtaja e myteve dh'e legjendave të lashtësis e të mesjetës, gjet e nxori dishmít shkencore qi vërtetojnë vjeftësin (*validité*) e vetive t'ona njerzore e qytetare, të cilat mund u rrijnë për krah atyne të çdo kombi të përparuem, — përfundoi fjalën e vet tue thanë: «*Edhe unë besoj si De Rada!*».

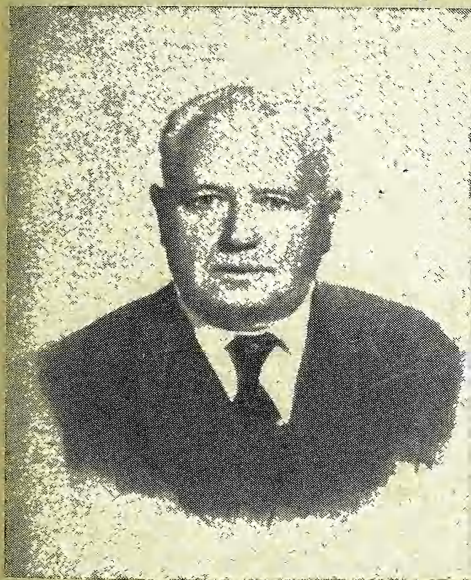
GIACOMO VUXANI

patriota Italo-albanese di Zara

di E. K.

All'alba dello scorso 7 aprile, circondato dai suoi familiari, serenamente spirava **Giacomo Vuxani**, uno dei più illustri esponenti della nostra diaspورا. Era nato il 20 luglio 1888 in quel Borgo Erizzo che raccolse nel 1726 un nucleo di Albanesi della regione di Scutari, costretti ad abbandonare la patria dalla tirannia ottomana e generosamente ospitati dal Provveditore

Generale della Repubblica Veneta Nicolò Erizzo, che li sistemò nella periferia di Zara, in un borgo appositamente costruito e che da lui prese il nome. La comunità albanese di Zara, esigua di numero ma ricca di tenaci virtù etniche, pur dando cospicui contributi di pensiero e d'azione agli stranieri che via via dominavano quelle rive adriatiche, rimase sempre romanticamente attaccata al ricordo della patria d'origine, alla lingua degli avi e alle loro tradizioni. Il Vuxani fu una delle più eminenti personalità espresse da Borgo Erizzo.

Compiuti gli studi medi classici a Zara, s'iscrisse nel 1910 ai corsi della Facoltà di Giurisprudenza della Università di Graz e nel contempo cominciò a prendere intensamente parte alla vita italiana della città natale e alla attività delle associazioni patriot-

tiche irredentistiche, assolvendo compiti di fiducia sotto la illuminata guida dei patrioti dalmati Ziliotto e Ghiglianovich. Nel frattempo non obliava la patria d'origine, di cui in famiglia parlava la lingua e conservava gelosamente le care usanze tradizionali. Nel 1910 promosse e organizzò la « **Associazione Italo-albanese** » di Borgo Erizzo che prese a coltivare le relazioni con la madrepatria e con i più rimarchevoli esponenti della diaspora, come il Prof. Giuseppe Schirò senior e Rosolino Petrotta, e a incrementare lo studio della sua lingua e della sua letteratura. Già nel 1901 funzionava

a Borgo Erizzo una scuola in lingua albanese, dove insegnò anche l'indimenticabile patriota francescano Padre Pashko Bardhi, saporito scrittore, che con gli pseudonimi Vorf Dukagjini, Bib Gjeta e l'anagramma Oshkap Idhrabi collaborò nella rivista « **Albania** » (Bruxelles - London, 1897-1909). Il Vuxani possedeva in modo ammirevole non soltanto la parlata arbëneshe del borgo natio ma la lingua della madrepatria, che dalla più verde età fece oggetto di amoroso e diligente studio. Leggeva molto in albanese, e fin dagli inizi fu amico e sostenitore di « **Shëjzat** ». Nel 1913 capeggiò una delegazione di **Arbrëneshtë** che si recò in Albania per visitare la patria degli antichi padri e a rendere omaggio al Principe di Wied, simbolo della riconquistata libertà e indipendenza nazionale.

Lo scoppio del primo conflitto mondiale lo costrinse a interrompere gli studi universitari e ad arruolarsi nell'esercito austro-ungarico. Dal 1916 al 1918 venne destinato al Comando d'operazioni in Albania dove espletò le funzioni d'interprete. Durante l'occupazione austro-ungarica dell'Albania, che fu un periodo di florido progresso e specialmente di grande impulso per gli studi albanesi, egli contrasse molte amicizie con i più spiccati esponenti della vita sociale e culturale della madrepatria.

Alla fine della guerra nel maggio 1919, assunse servizio nella Prefettura di Zara dove rimase quasi continuamente per ben 23 anni. Sovente il Governo Italiano gli affidava importanti missioni: nel 1921 fu inviato a Durazzo e a Tirana e nel 1926 a Bari, fra il gruppo di fuorusciti antizoghisti allora ivi rifugiati, per lumeggiare e trattare delicate questioni, che Egli sempre risolse con la sua proverbiale dirittura di carattere e nello spirito della più schietta amicizia fra i popoli italiano e albanese, a entrambi dei quali sentiva di appartenere e che amava di pari ardore.

Ma uno dei suoi più cari sogni fu esaudito quando il Governo Italiano lo inviò in Albania nel 1940 in missione organizzativa. Lavorò con impegno, adoperandosi specialmente ad appianare divergenze e a creare uno stato d'animo di reciproca comprensione fra Albanesi ed Italiani, a cui un comune destino storico imponeva di rimanere uniti come alleati in quelle tragiche vicende belliche di esito incerto per l'avvenire del mondo intero e di non irrigidirsi in posizioni di oppressi e oppressori, pericolose a entrambi i popoli. Nel 1942 assunse presso il Dicastero delle Terre Liberate, allora retto dal compianto Dr. Ekrem Vlora, le mansioni di Consigliere Permanente, carica equivalente alla posizione di Sottosegretario di Stato. In quegli anni, che conobbero per breve tempo il glorioso allargarsi dell'Albania, rientrata finalmente in possesso dei suoi giusti confini etnici, Egli nel parlamento albanese rappresentò la comunità albanese di Borgo Erizzo: la Grande Albania concepita allora come una grande famiglia etnica entro un cerchio di confini metafisici, che comprendevano anche parte della diaspora, ebbe contemporaneamente al dr. Vuxani, come deputati al suo parlamento, anche lo sfortunato patriota risorgimentale avv. Terenzio Tocci, rappresentante delle comunità albanesi della Calabria e gli on.li Rosolino Petrotta e Pierino Maurea, in rappresentanza delle rispettive località arbreshe della Sicilia e del Molise.

In Albania il Dr. Vuxani rinsaldò le vecchie amicizie contratte nel periodo del suo primo soggiorno come interprete per la lingua albanese dell'esercito austro-ungarico e ne contrasse di nuove. Era intimo della nota nobile famiglia Bumçi di Scutari e specie del Vescovo di Alessio

Mons. Luigi Bumçi. Godeva dell'amicizia e della considerazione di personalità di rilievo come Mustafà Merlika-Kruja, Ekrem Vlora, Maliq Bushati, delle famiglie Çoba e Dani di Scutari, della storica famiglia dei Vrioni, del Principe dei Mirditi Gjon Marka Gjoni, dell'esponente kosovaro Iljaz Agushi, di Demetrio Berati e dei capi delle tre confessioni religiose d'Albania.

Il 16 aprile 1943 riprese servizio presso la Prefettura di Zara. Qui cominciò uno dei periodi più difficoltosi della sua vita. Superando insidie, incomprensioni, pericoli di ogni sorta, dette tutto se stesso per lenire le sofferenze della sua Zara. I bombardamenti aerei anglo-americani del 16 e del 30 dicembre 1943 rasero al suolo la bellissima cittadina adriatica e le autorità e la maggior parte della popolazione l'abbandonarono rifugiandosi nei villaggi e nelle campagne dei dintorni. Solo il dr. Vuxani rimase al suo posto in qualità di Commissario Prefettizio e si prodigò alla assistenza della popolazione sinistrata, organizzando tutte le provvidenze necessarie, dirigendo i servizi per la estrazione dei feriti dalle macerie ed il loro ricovero negli ospedali, l'approvvigionamento e la distribuzione di indumenti e sussidi ai concittadini bisognosi.

Non si mosse neanche quando Zara venne occupata dalle truppe jugoslave il 31 ottobre 1944. Arrestato subito il giorno dopo, 1 novembre, subì durissimi interrogatori e inumani trattamenti e corse pericolo di venir fucilato. Ma poi la sua nota onestà e l'attaccamento dimostratogli dai concittadini di ogni colore politico, indussero i militi titini a liberarlo dopo 55 giorni di prigionia nei sotterranei di una ex-caserma italiana. Appena libero, con una condotta temeraria tutta sua, continuò a curarsi del personale degli uffici italiani soppressi e della stessa popolazione italiana. A seguito dei suoi coraggiosi interventi rimpatriarono nel gennaio-giugno 1947 circa 950 italiani di Zara. S'interessò egli solo dei 64 militari dell'Arma dei Carabinieri di stanza a Zara, al momento della occupazione jugoslava presi come prigionieri. Organizzò collette fra la cittadinanza, eludendo la sorveglianza della polizia politica, e procurò ai Carabinieri denaro, viveri, indumenti, sigarette, liquori ecc.

Ottenuto nel 1948 il decreto jugoslavo di cittadinanza italiana, rientrò in Italia e riprese servizio per breve tempo presso la Prefettura di Ferrara e in seguito presso quella di Trieste dove rimase fino all'atto del collocamento in quiescenza avvenuto nel 1955.

A Trieste egli si occupò affettuosamente dei profughi albanesi provenienti a grosse ondate dalla Jugoslavia e ospitati in un campo di raccolta nei pressi della città.

Chi scrive ebbe occasione di rendere visita in casa all'estinto Amico e lo vide nel cerchio dei suoi familiari vibrare di giovanile entusiasmo mentre mostrava due bandiere religiosamente conservate, quella italiana del Comune di Zara clandestinamente da lui portata in Italia e quella albanese dell'antica associazione arbëneshe di Borgo Erizzo. Ardente patriota albanese e vecchio irredentista dalmato, fremeva d'orgoglio, pur venato da malinconico rimpianto, nel ricordare i giorni gloriosi del passato delle sue due patrie.

Amava i classici greci e latini, aveva sempre qualche loro opera nel testo originale sul comodino presso il letto; ultimamente, nel periodo della malattia, teneva a portata di mano un volume di elegie scelte di Ovidio.

Noi Albanesi d'Albania, partecipando allo straziante cordoglio della moglie e dei figli, onoriamo in Vuxani uno dei più schietti rappresentanti della nostra diaspora, un nostro eletto Consanguineo che dette luminosa testimonianza delle virili e generose virtù umane della comune stirpe e della tenace fedeltà al culto delle sue nobili tradizioni, pur in estranei lidi sotto lontani cieli.

...Or avvenne (a Napoli) che compagni mi traessero alla scuola di Declamazione di Emmanuele Bidera, albanese di Sicilia, conosciutissimo a Napoli, e librettista della **Gemma di Virgy**. Ma ivi per due mesi, impedendomi vergogna, invece di declamarlo recitava con fiacchezza monotona il sonetto di Petrarca: « **Levommi il mio pensiero in parte ov'era - quella ch'io cerco** » etc.

Tanto che il Professore tratto di parte il mio compagno e congiunto Demetrio Strigari, suo discepolo egregio, ed oggi distinto avvocato di Napoli, gli significò il dispiacere della mia invalidità. Ma il difetto, com'oggi m'è avviso, era in parte nel sonetto medesimo, scipito ed impotente ad accendere fuochi fatui nelle menti de' Retori. Nella seguente domenica alzatomi alla mia volta leggeva invece e con l'amore onde l'avea creato, un brano della rifazione in versi sciolti, dell'**Odisse**. Il Professore, fattosi presso al condiscipolo Luigi Terzi da Palermo, lo richiese se quelli eran versi di Lord Byron. « No, — rispose il mio amico, — sono suoi ».

Il vecchio rispettabile allora si piantò davanti e consideratomi, com'ebbe poi sciolta la scuola, a sè mi trattenne; e uscimmo insieme. E come gli dissi dei miei esercizi in nostra lingua ed udì qualche ode del **Milosao**, non lasciò ragionamento che non usasse per indurmi a metterle in luce. E mi trovò ei stesso il tipografo, intanto ch'io facevami venir da casa i danari per la stampa. Si pubblicò nell'agosto del 1836 quella cantica dedicata al Maresciallo di Campo del Re, Demetrio Lecca, albanese esso pure ma della Madre Patria e rimasto nel regno dopo sciolto il Reggimento Real Macedone, in cui aveva militato unitamente a Marco Botzari. In quel mese (agosto 1836) il Collera invase Napoli, ed imperversando appresso, ad ottobre rifuggii in casa, portando meco le copie del poema, giudicato assai favorevolmente.

GIROLAMO DE RADA: **Autobiologia**
Primo Periodo - pp. 20-21 - Napoli, 1899

KTHIMI NË KRUJË

[Akt i vetëm me 5 Pamje]

nga Vasil D. Alarupi

V E H T E T

SKENDERBEU	- Prijsi
BENDUA	- Ajudant i Skënderbeut
GJON MIRDITASI	- » »
LEKË DIBRANI	- » »
KOLECI	- Kryekujdestar i kalorisë - Mik i ngushtë i Prijsit
MËKEMBËSI	- Myhyr-ruajtës i sulltanit
AFËRDITA	- Vashëzë Shqiptare
HUNGAREZI	- Ajudant i Uniadhit
ZEZAKU I I RREMË	- Ushtar Shqiptar
ZEZAKU II I RREMË	- » »
LABI	- » »
3 SOGJE	- » »
DEDA & M'HILLI	- » »
PALI & LECI	- » »
SPIUNI	- i Mëkëmbësit
KOL. IDRIZ BEU	- komandant i Policisë Ushtarake
2 ZEZAKËT E ROJËS	- t'ushtris Ottomane
TOGA E ROJËS	- ushtarë Shqiptarë
TURMA E USHTARËVE	- kapërbardhë - ushtarë Shqiptarë
VAJZAT	- shoqe të Afërditës

* * *

PAMJA E PARË

SQENARI: - Natë. Në qiellin pa re, yjet xixëllojnë. Hëna më të dalë. Erëza që fryn, lëvizën lehtëzi flamuret, stendardet, frytat e tendavet e gjithshka të lehtë në fushimin e ushtris perandorake Ottomane. Zërat e ushtarëve janë porsì një bubullimë pëshpëritjeje, të cilën e pret n'herjesh, rënia e bririt. Është koha për prehje të plottë

dhe gjumë para betejës së nesërme. Kuptohet shtrirja si e pafundme e fushimit. Në qendër të squenës, dallon tenda imperiale e banuar në këtë rast nga ruajtësi i myhyrit të sulltanit. Për ane të hyrjes së kësaj tende qëndrojnë, por si statuja monumentale atletësh, dy roje zezake me krahët kryqëzuar mbi gjokset e gjërë. Veshja e tyre është e dukëshme ngjyrash të ndryshme. Ndër breza kanë nga një hanxharkë.

SQENA e I

Që nga çipi i një tende, tej nga e djathta, Gjoni përgjon tendën sulltanore. Ka në kokë kapën e bardhë të Shqiptarëve. Kjo squenë, si ato që vashdojnë në këtë pamje, çvillohen, thuhet memecërisht. Pas pakë, si njëhije e dalë ng'asgjekund, vjen drejt tendës imperiale, spiuni i Myhyr-ruajtësit. Ka uniform ushtari po kokën të mbuluar me një shami të kuqe. Rojet që dukeshin si të gurosura, lëvizin me shpejtësi të rrufeshme; kapin hanxharkat edhe rrethojnë spiunin q'u është afruar. Po ay u sggjatën krahun e mëngjër. Zezakët njohin unazën që ka në gisht, e lenë të hyjë në tendë edhe marrin përsëri qëndrimin e mëparshëm.

SQENA e II

Në këtë çast, Gjoni çfaqet më mirë duke bërë shënja krahu që janë si urdhëra të parakurdisur për të tjerë shokë të tij. Pas pakë Spiuni del prej tendës sulltanore dhe merr për nga ana ku fshihet Gjoni me dy shokë që s'duken. Sa kapërcen tendën e pritës, Gjoni i del nga prapa e me një të ngjeshur të furrishme e ndeh për tokë pa piptirje. Dy shokët e tij çfaqen edhe svarosin trupin e projnës prapa tendës. Pas pakë, Gjoni i veshur me uniformë të spiunit, po me kapën e bardhë në kokë e shallën e kuqe në dorë, bën shënja dhe arrijnë me vrap t'heshtur katër kapëbardhë të tjerë. Janë të gjithë me trupa të gjetë. Dy syresh i kanë fytyrat të nxira me bojë e duken porsizezakë. Të gjithë çfaqin gëzimin kur shohin spiunin të lidhur kuspull. Pas një shënje të Gjonit, dy shokët e pritës ngarkojnë trupin e spiunit mbështatulla dhe çduken.

SQENA e III

Dy të trokitura pëllëmbësh tërheqin njërin nga zezakët e rojës brenda tendës së Myhyr-ruajtësit. Me njëherë Gjoni prin çetën e tij të vogël ndaj tendës imperiale. Të dy zezakët e rremë mbeten prapa; dy të tjerët marrin sicili nga një anë, ndërsa Gjoni pasi shtje në zhep kapën e bardhë, pushton kokën me shamin e kuqe dhe shkon i vendosur drejt hyrjes. Zezaku, i befasuar, nxjer hanxharkën e i turret. Gjoni flet i sggjatën krahun e i tregon unazën që ka në gisht të dorës mëngjër. Zezaku i turbulluar, humbet disa grima duk'e kqyrur. Njëherësh, kapëbardhi që fshihej nga ana e mëngjër e tendës turret rrufeshëm e godet rojen në kokë, e trullos dhe flet e heqën prapa. Ndërkohë drita shuhet në tendë dhe zezaku i dytë del përjashta. Ay habitet fort kur s'e sheh shokun po ballafaqon spiunin e rremë i cili pa humbur kohë i sggjatën dorën drejt fytyrës dhe i tregon unazën. Zezaku duket i hutuar dhe i pavendosur, po qëndrimi miqësor i « spiunit » e qetëson atë sa të fillojë

të vërrejë unazën para se të vendosë. Tjatri kapë-bardhë këcen si një tigër mbë 'të me llërën e djathtë në grykë të kundrështarit mend e mbyt; ndërsa Gjoni nxjer shpatën dhe me myll të saja ia ngjesh kokës dhe e trullos. Edhe këtë sulmonjësi e svaros prapa. Zezaku i parë i rremë, vjen tani e zë vëndin e rojës n'anën e mëngjër të hyrjes së tendës. Pas ca rreshtohet edhe i dyti. Janë të veshur me uniformat e rojevet, me thikat në brez e me tallje fytyrash kryqëzojnë krahët mbë gjokse me mburje. Gjoni i admiron për një çast, kur hapta të largët të një toge rojesh të natës q'afrohen këtej e sjellin në vehte. U bje kra-hëvet me miqësi dhe shkon prapa tendës. Disa grima më vonë ay prin të dy shokët të cilët kanë mbë supa trupat e rojevet zezake të lidhur kuspull, këmb e duar e gojë. Hikin me hap të shpejtë të heshtur nga ana e djathtë e çduken prapa tendës së përgjimit. Vashdon një koh'e e shkurtë qetësie e trazuar vetëm nga hapat e rojevet q'afrohen. Erëza vashdon të fryjë.

SQENA e IV

Roja e natës duket tani. Të dy zezakët e rremë i hedhin vështri-min njëri-jatrit, fërkojnë myjet e thikavet e gjene bjenë në gurosjen e tyre. Toga tani është vetëm disa hape larg tyre. E prin vetë Kolonel Idriz Beu, shefi i policis ushtarake. Të dy zezakët e rremë rrufeshëm bëjnë një gatitje, çaplojnë këmbët anëvet, ngrehin krahët e djathtë përpjetë me thikat në dorë e pas një grime ndaljeje koloneli i nderon e ata me të shpejtë kthehen në qëndrimin e zakonshëm. I siguruar mbi shkathtësin e zezakëve, koloneli vashdon në krye të togës gjersa i afrohen tendës së përgjimit. Duke ecur, të dymbëdhjet ushtarët flakin turbanet e tyre dhe i zëvëndësojnë me kapa të bardha që nxjerin tinaz nga xhepat. Njeri nga ushtarët turret mbi kolonelin, e godet me fuqi në zverk dhe e rrëzon në tokë. Shokët e tij e rrëmbejnë për kra-hësh e për këmbësh e çduken. Me 'ta humbet çdo zhurmë në fushimin. Të dy zezakët e rremë i shtrëngojnë dorën njëri-jatrit e gjene marrin qëndrimin e gurrte, po këtë herë, me një buzëqeshje të gjërë se u sbardhin dhëmbët në fytyrat e nxira.

PERDJA PËR PAMJEN E PARË

* * *

PAMJA E DYTË

SQENARI: - Brenda tendës së njërit ng'ajutantët e Skënderbeut, Lekë Dibranit. Duket e boshatisur nga çdo orendi. Në njërin kënd ndodhet trupi i lidhur kuspull i spiunit. Tre ushtarë kapë-bardhë bëjnë sogje pranë hyrjes.

SQENA e I

LEKA: (Ecën nëpër tendë me duart prapa. Të priturit e paduron. Bën ç'bën, qëndron dhe vështron nga sogjet. Një heshtje e shkurtë).

SOGJA I: (*Thërret që nga hyrja e tendës*) Po vijn, o Zoti Lekë!
(*Sogjet marrin qëndrim duke shpënë pëllëmbët mbë myje të shpatave si për t'iu gatitur ndonjë befasië*).

SQENA e II

(*Hyn Gjon Mirditasi, ajutant i dytë i Skënderbeut. Është i veshur me uniformë të spiunit, me shallën e kuqe në kokë. Këmba-këmbës i vijnë të dy shokët: Deda me M'hillin të cilët kanë mbë supe trupat e zezakëvet të rojës imperiale. I plasin, porsi thasë, mbërdhë, pranë spiunit*).

LEKA: (*fytyra i shkëlqen nga gëzimi. I ka vajtur përpara Gjonit i cili me t'hyrë flaku tutje shamën e kuqe. Passi e pjekin*) — Si vajti, Gjon?

GJONI: (*Duke çveshur uniformën e spiunit*) Më së miri, besa Zotit, më së miri. Uronj që edhe të dy «zezakët» t'anë të dalin gjith aqe faqebardhë. Mbi 'ta peshon një barrë e rëndë fort. Po kam besim të plottë se janë nga trimat më të shkathët e më të shëndoshë ndënë urdhëra të mij. S'më thua, Lekë, a e more në pyetje atë... spiunin?

LEKA: Po. Më duket se tha të vërtetën. Burracaku dridhej e përpëlitej përpara majave të shpatave të sogjeve të mija e na lutej: - aman, mos e prishim. Myhyr-ruajtësi e kishte ngarkuar të vëshqonte tendën e Kastriotit dhe të raportonte, në kohën e zakonëshme, përveç pa fjalë, po të kishte gjë të ngutëshme, lëvizjet e tija. Si e sheh ranë në grackën t'onë se Prirësi edhe në tendë të tija gjetet e s'pret veçse lajmet t'ona.

(*Në këtë çast, zezakët që kanë ardhur në vehte, zenë të përpëlitën e mundohen t'u çkëputen lëshkavet. Deda me M'hillin nxjerrin shpatat e ua venë ndër gurmaze*).

DEDA: Do t'ju a këputim muni pulavet, po bëtë më gëk!

M'HILLI: Gërthitni, pra, po deshtë...

GJONI: (*Me zemërim*) Në më të voglën lëvizje a zhurmë, fërtele t'i bëni, dëgjuat? Ky është urdhri im. Tani ti Ded e ti M'hill, uluni e çlodhuni pak. (*Ndërsa ata të dy shkojnë e unjen në një kënd, zezakët nemiten e më s'lëvizin*).

SQENA e III

LABI: (*Me t'hyrë i drejtohet Lekës*) Ngjatjeta zotënis s'ate e me të mira të patshim, o Lekë! Të sjellinj të falat e shokëvet e ngjatjetimet e Xha-Kolecit. (*Duke vënë re Gjonin*) Oh! më ndje që s'të njojta me nj'herë, o trimi Gjon. Ngjatjeta edhe zotënis s'ate e me të mira të patshim. (*Kur sheh robrit ottomanë*). Po më ju puthça ato duar, ju or vëllezër... Pa ç'mi paski kuspullosur këta, deh!...

LEKA: (*Duke ia prerë pak hovin llafazanit entusiast*). Ule pak zërin, or miku Lab, ule. E më thuj, ç'të reja na sjell.

LABI: (*Pak i s'këllldisur por gëzimo e shakaxhi çaplon gishtat e pëllëmbës së mëngjër e ze të numurojë me ngadal me sytë q'i ndri-*

tin). Njëqind mushka të ngarkuara mirë... Treqind kuaj të shaluar. Mushkat i nismë. Kuajt presin kalorsit...

GJONI: *(Duke vazhduar të vishet)*. Ashtu më ju lumtë!

LEKA: *(E përqafon)* Mrekullí!... *(Gjonit)* Mund t'u japim lejë tani, të vashdojnë si pas planit, Gjon?

GJONI: Pa dyshim. *(Labit. Passi merr thikën e spiunit që është me kllëf e myll të stolisur me gurrë të çmuar)*. Na këtë edhe ia jep Xha-Kolecit peshqesh nga ana ime. Ia kishte vënë syrin kësaj ay. Tani kur t'a shohë edhe do të të besojë ç'ké për t'i thënë.

LEKA: *(Labit)*. U muarrm vesh, or miku Lab? Ecë pra e Zoti ju pastë në përkrahjen e Tij të plottë.

LABI: Me shëndet e me të mira ju patshim. *(Gjonit)* Ty më t'a rittë nderin Zoti, o trimi Gjon. *(Falnderon duke admiruar thikën për një çast pastaj e ngjesh në brez. Duke dalë u shtrëngon dorën Dedës e M'Hillit)*.

SQENA e IV

LEKA: Gjon, o vëllá, sikur u vonua Bendua!

GJONI: Bendor t'i kesh gajlen! Kush e di se ç'marifete do t'i ketë kurdisur hafijes së urretur Idriz Beut.

SOGJA I: *(Duke vrapuar drejt tyre)*. O zotërinjt e mij, po na vijnë këtej tre vetë! Dy duken nga t'anët, por jo i treti. *(Sogja fryn në vëndin e vëshgimit e përsëri, me të dy shokët, bëhen gati për msymje në rast nevoje)*.

SQENA e V

(Leka me Gjonin, të habitur vështrohen në sy. Gjoni tani është krejt i veshur e sa ngjeshën shpatën, hyjnë Leci e Pali që shoqërojnë një të panjohur. Është një burr'i gjatë e i pashëm me uniformën e një ushtari ottoman e cila kuptohet që s'është e tija se i rri e shkurtë dhe e ngushtë. Ay ka vetëm një thikë në brez. Deda me M'hillin shqyrtojnë të posardhurit, qëndrojnë pa lëvizje e gjak ftohët, po rregullojnë shpatat për voli).

GJONI: *(Që i njuh të dy kapë-bardhët)*. Ngjatjetani Lec, Pal.

LEKA: Ngjatjetani, miq. Ndonjë nga t'anët edhe zotnia?

LECI: *(Pa ngutje)*. Ngjatjeta Gjon, Lekë...

PALI: *(Si i pari)*. Ngjatjetani zotnis s'uaaj. *(Duke treguar të huajin)*

Ky zotni, me gjithqë ka uniformën ottomane, ottoman nuk është. Në ia gjetmë këtë veshje që të na ishte për më lehtë t'a sillnim këtu siç na u lut. E të na ndjeni që s'i gjetmë dot ndonjë ushtar më masë të tija *(qesh)*. Ra në pritën t'onë jo gabimisht, po me dashje se na njohu që ishim shqiptarë. Neve kishim urdhërat t'ona e do t'a kishim krastitur pak, por na tregoi një kryq që ka ndënë këmishë. Kusurin do t'Ju a thotë vetë tani...

LECI: Edhe Ju lutemi shumë zotënis s'uaaj të na thoni ç'të bëjmë se shokët na presin.

GJONI: Si venë punët ng'ajo anë, or miq?

LECI: Të dorës parë, besa Zotit.

(Ndërsa i panjohuri pret pa bërë zë, ve re të tre të lidhurit e buzëqesh. Të dy oficerët shqiptarë dhe Leci me Palin e venë ré. Deda me M'hillin rinë me vështrimin e veshin nderë ndaj këta).

GJONI: Djem falemnderjes fort e ju lumtë për punën e vyer. (Lekës). Tani, o Lekë, më duket se do t'ish mirë që këta të dy trimat të kthehen në vëndin e detyrës.

LEKA: (Gjoni). Nuk duhet të humbin kohë. (Lecit e Palit). M'i ngjatjetoni të gjith e mir'u pafshim më vonë. Hapni sytë trima.

LECI: Ngjatjeta!

PALI: Mir u pafshim! (Passi ngjatjetojn Dedën e M'hillin, dalin).

SQENA e VI

LEKA: (Hungarezit, passi e ngjatjeton). Nuk më thoni, zot, cilësitë t'uaja e qëllimin e gjendjes s'uaj në këtë fushim?

HUNGAREZI: (Çkopsit jelekun edhe tregon një kryq të artë që ka me një zinxhirkë në qafë, ndënë këmishë). Jam i krishterë dhe një nga oficerët e shtabit madhor t'ushtris s'Uniadhit e cila është grumbulluar buzë Moravës e nesër do t'a msyjë e dërmojë armatën e sulltanit. Jam i dërguar këtej të takohem me princin t'Uaj Kastriotin për të cilin kam një mesagj nga Prijsi i im.

GJONI: (E ngjatjeton me miqësi). Duhet të jetë me rëndësi të jashtzakonëshme misjoni juaj zot, sa është i madh guximi që dëshmuat të hyni në mez t'ushtris armike e të gjeni udhën që kërkonit. Më jepni lejën t'ju shprehin admiratën t'onë për shkathtësinë që treguat t'arrini edhe gjer këtu.

HUNGAREZI: Fjalët t'uaja zot, më prekin e më shkojnë në zemër e me sa shoh aty, me sa marr me mënd, kam sigurisht të bëj me trima të rrallë e besnikë që meritojnë mirënjohje nga Atdheu i juaj i dashur, por i shtrydhur e i sakatosur, jo më zot në vënd të vetë por skllav ndënë këtë asiatik barbar. Një ditë edhe bota e tërë e krishterë do t'ju jetë mirënjohëse. (Mbahet pak). Më vjen keq që s'mund të shkoj dot më tutje në këtë bashkëfjalim. Ju më kuptoni. Vetëm mund t'ju them se, n'e njihni Gjeloshin e dini kusurin.

(Me të dëgjuar emrin e Gjeloshit të dy gjeneralët shqiptarë vështrohen në sy të habitur. Por kjo e ve në kujdes të huajin se kupton q'ata s'janë më vijë).

LEKA: Sikundër zotnija juaj nuk mund të na thoni më shumë mbi misjonin edhe né, në këtë çast, nuk e kemi në dorë t'ju kënaqim aty-për-aty.

HUNGAREZI: Me gjithqë përgjigja juaj më shtje ftohtësirë në zemër, prapë më ndritën mëndjen se tani jam i sigurt fare me kë kam të bëj. Më lejoni t'ju shtrëngoju dorën që të dyvet. (E pjekin) E tani vendosni, ju lutem, për më mirë pa cënuar planet t'uaja dhe, shumë ju lutem përsëri, pa prishur t'imin. Ka rëndësin më të madhe për betejën e nesërme.

GJONI: (Hungarezit). Na ndjeni një çast. (I bën shënjë Lekës të mënjanen. Passi bisedojnë, Gjoni shkon ndaj Hungarezit ndërsa

Leka thërret njërën nga sogjet e i jep urdhëra. Sogja vrapon përjashta tendës. Leka kthehet ndaj Gjonit e Hungarezit). Në vendosmë që zotnia juaj të shkoni në një vënd të sigurt me ata të dy trimat t'anë. (I tregon me dorë) e të prisni për mesësin t'onë. Ju sigurojmë se do të kryeni misjonin pa tjetër. (Thërret Dedën me M'hillin më një anë e u jep urdhëra që s'dëgjohen nga të tjerët vec duket të pohuarit të tyre me anë të kokës).

LEKA: (Hungarezit pasi sogja që pat urdhëruar pakëz më parë i bën një shënjë pohimi). Ky ishte një tjetër rast kënaqësie për mua sonte zot, d.m.th. të njoh një trim nga vëndi i të madhit Uniadh. Tungjatjeta e Zoti ju qoftë pranë (Shtrëngojnë pëllëmbët).

GJONI: (I paraqitën të huajit Dedën e M'hillin të cilët ay i nderon me një gjest fisnikije). Mir u pafshim zot, dhe besomëni se e ndjej vehten të nderuar e të lumtur që ju njoha. (Shtrëngojnë duart. Pastaj Hungarezi i shoqëruar nga Deda e M'hilli bëjnë të dalin kur, i huaji, papritur kthehet e i drejtohet Lekës):

HUNGAREZI: Më ndjeni miq, po m'ardhi në mëndje një pyetje: - S'më thoni, a nuk do të kishte qënë më mirë t'i qëronit këta? (Tregon viktimat ottomane të lidhura kuspull). Po t'i lini të gjallë do të jenë në gjendje, jo vetëm të tregojnë të ngjarën, por do të luftojnë kundra nesh.

LEKA: (Buzëqeshën ndërsa Gjoni merr fjalën).

GJONI: Ata, në luftofshin nesër, do të luftojnë për hesap t'onë, jo t'ottomanit.

HUNGAREZI: (Që s'kupton mbetet fort i habitur).

GJONI: Po, zot, në presim që ata të tregojnë ç'u ngjau. Komanda e tyre do të verë ré se i munguan detyrës. Po ajo është pun'e tyre sidoqoftë. Passi të tregojnë të ngjarën do të bëhet bujë e do të krijohet panik në mez t'armatës, për këtë jemi më se të sigurt.

HUNGAREZI: Kjo provon se sa m'i shkathët nga mendimi i im është plani juaj. Më ndjeni e tungjatjeta. (Bëhen gati të dalin).

SOGJA E III: O zoti Lekë! po na vjen Bendua vet'i 14-të...

LEKA: (Dedës) O Dedë, eja pak këtu të lutem. (M'hillit e Hungarezit) Ju lutem prisni një grimë.

DEDA: Urdhëro, zot.

LEKA: (Gjoni gjithashtu u afrua shpejt). Më duket se do t'ishte mirë të ndrojmë planin, Gjon. Ti Dedë me M'hillin mos shkoni ku muart urdhër, po shpjereni të huajin në tendë t'ime e prisni atje.

GJONI: (Dedës) Ecni shpejt.

DEDA: (Me nderim ndaj të dyvet) Si urdhëron.

(Hungarezi, Deda e M'hilli, dalin)

SQENA e VII

BENDUA: (Duke hyrë me vrull). Ngjatjetani, miq të dashur! (Me të vënë re ottomanët të lidhur) E më ju lumtë, besa, më ju lumtë.

Po, s'më thoni, cili ishte ay që dolli nga tenda me Dedën e M'hillin? LEKA: Shpjegimet më të gjata do t'i kesh, po më parë na thuaj, ti si dolle?

BENDUA: (U bën shënjë sogjevet dhe ata rreshtohen më një anë dhe të dymbëdhjet kapë-bardhët e tij hyjnë duke sjellë për këmbësh

e për krahësh kolonel Idriz beun). Bujrëm, zotnis s'uaaj: ja tek e kini mavijen e sulltanit me shamën e kuqe në gojë! (*Kapë-bardhëvet*). Çvisheni, tani! (*Dy nga rojet fillojnë të qveshin kolonelin e i dorëzojnë Bendos teshat e tija i cili duke hequr të vetat, vishet me ato të Beut. Ndërkohë Leka me Gjonin bisedojnë me ushtarët e nga sa ata u tregojnë, qeshin. Kur Bendua u vesh krejt*):

LEKA: Për Zonjën Sh'M'ri, Bendo! Dukesh krejt Idriz Beu!

GJONI: (*Me tallje i bën një temenë të madhe duke shpënë dorën e djathtë gjer për dhë*). Meraba, Idriz Pasha!... (*Qeshin që të gjithë*)

BENDUA: Posa që m'a thoni ju këtë, s'ka për të pasur këmbë otomani që të më dyshojë.

(*Ndërkohë Koloneli vjen në vehte e ze përpëlitet*).

Tani lidhini pisk e sigur. (*Ushtarët kapin sicilin nga të katër otomanët e i lidhin pas katër unjëvet në çdo çip të tendës. - Idriz Beut, spiunit e zezakëvet*): Dëgjomëni mirë ju kërminjt e sulltanit: Po të rrini urtë e pa lëvizur gjer të gdihet, asnjë qime e këte ushaja nuk do të preket; po në qoft se ju është mërzitur jeta, këta ushtarët e mij kanë urdhër t'ju ndihmojnë me kënaqësi për atë cak.

GJONI: (*Bendos*) Bëre mirë q'e përsërite atë urdhër të cilin e dhashë edhe unë cazë më parë (*Me tallje*) Po kështu e di edhe shkëlqesi e tija kolonel Idrizi!... (*Të gjithë qeshin. Ushtarët, pasi mbaruan së lidhuri projnat e tyre, grumbullohen në një kënd e presin*).

BENDUA: E tani, vëllezër të dashur, është koha të nisemi për të ndihmuar edhe në aktin e madh të fundmë të kësaj nate historike në mez të këtij fushimi t'ushtres më të fuqishme të dheut. Këtu filluan të këputen zinxhirat që skllavërojnë popullin bujar të Mëmëdheut Shqiptar.

GJONI: Fjalët e tua në vesh të Perëndisë se t'ý më të flet e bardha zemër. (*E përqaqon*)

LEKA: (*Passi m'anë të tija përqaqon Bendon*) Ca më parë na pyete se cili ishte ay i huaji që dolli së këtejmi kur ti arrite. Na tha se është një oficer i lartë Hungarez dhe, si për çudí, na zuri në gojë Gjeloshin.

BENDUA: (*I habitur dhe shumë i gëzuar*) Hungarez, thé?

GJONI: Na tha se ka një misjon të rëndësishëm andaj dëshiron të takohet sa më shpejt me Prijsin t'onë.

BENDUA: Ku e dërguat?

LEKA: Pret me Dedën e M'hillin, në tendë t'ime.

BENDUA: (*Lekës*) Jep urdhër t'a sjellin këtu, shpejt.

LEKA: (*Thërret Sogjen e III e i jep urdhër*) Ec e thirri Dedën me M'hillin të bjenë këtu atë të huajin, vrapo.

SOGJA III: Si urdhëron, zot. (*Fryn përjashta*).

BENDUA: (*Pas një çasti të menduari e gjithë shumë i gëzuar*) Sa për Gjeloshin që paska kryer misjonin me të cilin Kastrioti e kishte ngarkuar duhet të ndodhet në Shqipëri tani duke përgatitur miqtë për arritjen t'onë.

GJONI: Kjo shpjeguaka çdukjen e papritur të Gjeloshit.

LEKA: E fshehta paska qënë mbajtur mir'e ngusht.

GJONI: A s'ishte vallë një detyrë që né t'a dinim?

BENDUA: Detyrë në kishte në këtë mez qe vetëm arritja e qëllimit.
Mos harroni se ju të dy ishit larg kur Prijësi mori vendimin. S'kishte as kohë për t'humbur.
GJONI: Bendo i dashur, të më ndjesh. Nuk kisha djallëzi a nakar në theksimin t'im.
BENDUA: E di, Gjon.

SQENA e VIII

(Vijnë Hungarezi, Deda e M'hilli. Sogja qëndron në hyrje ku e kishte vëndin më parë. Leka i shkon përpara të huajit edhe e shoqëron gjer tek Bendua të cilit ia paraqitën):

LEKA: Zotënia është oficer i ushtris hungareze.
BENDUA: *(Passi e ngjatjeton)* Përshkruamëni Gjeloshin, zot.
HUNGAREZI: I pashëm, korrozi, pak m'i gjatë nga ju. Në çipin e djathtë të ballit ka një shënjë të vjetër plage.
BENDUA: Ç'tjatër emër kishte dhe ç'zejë?
HUNGAREZI: Sul Dollma, tregëtar pluhrash nga Bagdadi.
BENDUA: Ç'far i pruri Kryepeshkopit të Budapestit?
HUNGAREZI: Gjeloshi nuk pat të bëjë me ndonjë fetar. Ay i solli Prijsit t'im Uniadhit një send të Skënderbeut.
BENDUA: Ç'i sillni ju Kastriotit?
HUNGAREZI: Ia kthenj at send të zotit.
BENDUA: Dorëzoma, pra, myhyrin.
HUNGAREZI: Jo zotnis s'uaj por të zott. Se kam pasur nderin t'i shpje mesagjin e parë nga Uniadhi, përpara nisjes së kësaj armate për në këtë vend.
BENDUA: Kush ju bashkoi me Prijsin t'onë?
HUNGAREZI: Gjeloshi.
BENDUA: Kaq deshnya të dinja. *(I shtrëngon dorën me përzemërsi. Gjonit e Lekës)*. O burra, o vëllezër, shoqëroheni mikun tek Prijësi.
(Gjoni, Leka, Hungarezi dhe Sogjet dalin).

SQENA e IX

BENDUA: *(Në kulm të gëzimit për disa grima u drejtohet ushtarëve)*
Me trima si ju, djem, edhe rretë do të përpijmë. Të nisemi, pra.
(Ushtarët dalin).
USHTARI I FUNDMË: Bendo, zot, kolonel hafijen e kemi mballosur mirë se shamir e ka akoma në gojë. Po vura re se tre të tjerët i janë ziliqarë...
BENDUA: *(Qesh me zemër, i bje krahut me miqësi dhe mirënjohje për vërejtjen e mprehët. Pastaj me tallje, urdhëron)*: Nuk duhen shkaktuar cmira ndërmjet kërminjvet të sulltanit, djem; hëni, mbushuani gojë të tjerëvet...
(Ushtarët u ngjeshin shamira në gojë të tre projnave të tjera, pastaj të prirë nga Bendua me uniformë t'Idriz Beut, dalin. Të katër projnat ottomane rrinë pa lëvizje të lidhura siç janë pas unjëvet. I fundmi i ushtarëvet të Bendos, duke dalë, mbyll palët e tendës).

PERDJA PËR PAMJEN E II

PAMJA E TRETË

SQENARI: *Po ay i pamjes së parë. Tani hëna ka dalë. Erëza vazhdon të fryjë. Zezakët e rremë qëndrojnë si të gurosur përkrah hyrjes së tendës sulltanore, krahët kryqëzuar mbi gjokse, syrin dhjetësh, veshin filingor. Një heshtje e plottë për do grima me t'hapur të perdes, pastaj fillon të dëgjohet hapi i rojeve të natës q'afrohen.*

SQENA e I

Zezakët e rremë i hedhin një vështrim njëër-jatrit. Dallohet ndër 'ta një farë nervozizme dhe padurimi. Toga e ushtarëve të rojës çfaqet nga e djathta, e si afrohet mjaft, merr urdhër të ndalet më vënd. Oficeri q'e prin vjen drejt tendës. Rrufeshëm zezakët e rremë nxjerin thikat e turren mbë 'të.

BENDUA: *Ngadal, o djem, ngadal se ato hanxharkat i kini me maja të mprehta!*

ZEZAKU I: *(Fort i habitur). O zoti Bendo! Pu-pu, ore, mend e bë-më hatanë!...*

ZEZAKU II: *(Gjithë' aq i habitur) Po zotrote dukesh...*

BENDUA: *Sikundër q'u gënjyen qëparë edhe ata shokët (tregon togën e rojës) nga të pamët t'uaj. Sidoqoftë, mos pandehni se ju linja unë të më çirrnit këtë bir uniforme!... Gjer, këtu, o djem, punët kanë rjedhur për mrekullí. Ndiqni urdhërat pra. (U bën një shënjë ushtarëve të cilët sikur të fluturonin heshturazi, ngjat-jetojnë me shënja duarsh zezakët e rremë dhe ndjekin Bendon pra-pa tendës sulltanore).*

ZEZAKËT E RREMË: *(Kthejnë ngjatjetimin me lëvizje të duarvet me fytyrat q'u shprehin kënaqësi të thellë).*

SQENA e II

Një tjetër grimë qetësie. Që nga tenda e përgjimit sgjatet koka e një kapë-bardhi. Në hopt çfaqet edhe Bendua i cili bën shënja krahu duke tundur tri herë një kapë të bardhë. Çduken e gjene një qetësi e shkurtë.

SQENA e III

Që prapa tendës së përgjimit del Gjergj Kastrioti. Ecën vendosmërisht, llërë përveshur. Disa hapa tej, veç e veç, i vijnë Leka me Gjonin të ndjekur nga të tre sogjet. Nj'herjesh Leka, Gjoni e sogjet ndalen, pastaj shkojnë e çduken prapa tendës së përgjimit.

SQENA e IV

Për një çast sqena sundohet nga ecja madhështore e Skënderbeut. Hije-dritat të hënës i shtojnë të pamit të tij diçka të madhërishtme dhe mistike.

BENDUA: *(Vjen drejt Skënderbeut. Kjo çfaqje shkakton një farë befasi tek prirësi i cili shpje dorën e djathhtë mbë myll të shpatës. Shqyrton Bendon pa i drejtuar fjalën). Sa do e pabesuar që të*

Ndëgjuesat përgzohen me ligjiruesin
Ascoltatori che si felicitano con l'oratore

Nji pjesë e salës s'Universitetit ku flitte át Valentini
Pubblico alla conferenza di P. Valentini

Nji pjesë e salës

Da sinistra a destra: **dr. Ragip Frashëri**, **prof. Giuseppe Schirò**, **dr. Vittorino Rotondaro**
In seconda fila: **Donna Fazilet Libohova**

Nji tjetër pjesë e salës
Altra veduta dell'aula

të duket, o princi i im, kush veç Bendor, mund të fshihej më mirë, në këtë kohë e në këtë vënd, ndënë lëkurë të ujkut?...

SKENDERBEU: (*Qesh dlirtë, pastaj duke i sgjatur dorën Bendor*). Leka me Gjonin m'a patnë thënë, por të pamët t'ona ia kapërren çdo pandehme. Tani më thuaj, si qëndrojnë punët?

BENDUA: Piksëpari, o princi i im, dua të të them se më vjen keq që do t'i prishim gjumin e rëndë ekselencës së tija mëkëmbësit të sulltanit i cili ruhet nga rojet t'ona... Përsëdyti: pamj' e ime gënjeu krejt, tërë nënkomandantët e trupit të Rojës të cilët muarrn urdhëra të prera, nga unë - komandanti i tyre!... - që të shkojn e të hapin sytë nga çdo anë, veç këteja dhe anës nga né do të nisemi. Gjith ashtu dhashë urdhëra të prera që të mos lenë kërkënd në qarkullim për shkakun se unë paskësja dëgjuar që spiunë të kuturrisur t'ushtrisë armike do të dalldisin të hyjnë tinazi në kampin t'onë, vonë, nga ana tjetër e udhës s'onë. S'kam dyshim se urdhërat e mij po ndiqen me përpikësi.

SKENDERBEU: Një punë shkëlqimtare, Bendo, punë shkëlqimtare. (*I hedhën krahun e mëngjër mbi supe me dashamirje dhe tek shkojnë drejt zezakëve të rremë, ata të dy gatitohen e gurosen në nderim. Zezakëve*): Për besë të Zotit, djem, jo vetëm të pamët e Bendor, por edhe t'ujat kapërren çdo dyshim, - po vetëm që disa hapa tej, pa fjalë. (*Prijësi i përgëzon duke u shtrënguar dorën. Bendor*): Dhe tani është radha ime të kryej edhe unë punën që më përket.

BENDUA: Shën Kolli të qoftë ndihmë, o princi i jonë (*U bën shënjë zezakëve dhe ata të dy hapin palët e hyrjes në tendën sulltanore*).

SKENDERBEU: (*Passi u hedhën një vështrim mirënjohës, kruset pak e hyn. Me njëherë pas tij hyn edhe Bendua*).

ZEZAKËT: Mbyllin palët e tendës dhe marrin qëndrimin e tyre të zakonshëm.

PERDJA PËR PAMJEN E III

* * *

PAMJA E KATËRT

SQENARI: Brënda tendës imperiale. Një shtrat fushimi tek fle mëkëmbësi myhyr-ruajtës i sulltanit. Orendit që mbushin brendin e tendës janë salltanete sulltanore. Një sëndyq shkrimi fort i bukur në një rënë faqe të tendës. Një jatagan me myllin të stolisur me xhevahirë, vendosur në krye të jatakut. Mbërdhë qilima e jastëkë të çmuar, etj.

SQENA e I

BENDUA: (*Me të ndezur një qiri shkon ndaj mëkëmbësi e ze t'a shkundë duk'e sgjuar nga gjumi. Skënderbeu ka qëndruar me madhështi disa çape prej shtratit*). Shkëlqesë!... Shkëlqesë!...

MËKEMBËSI: (*Plak i pakët me mjekër të bardhë, zërin të hollë pak si të çjerrë. Fytyrë dhelpre*). Hë, hë!... (*Fërkon sytë i tro-*

nditur. Me të parë Skënderbenë tregon habi të madhe, po prani e Bendos të cilin e merr për Idriz Beun sikur e qetëson pakëz dhe ze të verë pak regull në vehte). Ç'kuptim ka pranija Juaq, Bash komandant, në këtë orë të natës? (Bendos): Mos vallë jemi në rrezik, bej?

BENDUA: Sonte, Shkëlqesia jote s'është n'asnjë farë rreziku, po vetëm ka një punë të vogël me princin t'im...

MËKEMBËSI: Cili jet ti me uniformë të Beut? (Ndizet nga zemërimi e sa vjen hutohet nga që s'kupton gjë).

BENDUA: Shkurt e paq, unë jam Bendua. (I tregohet).

MËKEMBËSI: Si guxoni të vini në tendën imperiale në këtë orë? Këtu e kini hallë? (Skënderbeut): Ç'është kuptimi dhe qëllimi i kësa vizite, komandant i Ushtërisë? Më thoni shpejt, ndryshe do të marr masa.

BENDUA: (Qesh me tallje). Ha-ha-há!... Si thé, ekselencë?

MËKEMBËSI: (Nj'herjesh përpyjek pëllëmbët).

SQENA e II

ZEZAKU I: (Hyn brënda me hanxharkë në dorë. Myhyr-ruajtësi, për do grima fiton besim).

MËKEMBËSI: (Zezakut të rremë). Si mundën të hyjnë këta zotërinj në tendë t'ime?

ZEZAKU I: (Pa iu përgjigjur i afrohet edhe i ve në gurmaz majëm e thikës).

MËKEMBËSI: (Lebetitet sidomos kur ve re që zezaku është i rremë).

BENDUA: (Passi i bën një shënjë, zezaku shkon afër hyrjes). Ngreuni tani edhe ulu këtu; kemi një punë me Shkëlqesin t'ende.

MËKEMBËSI: (E sheh pisk. Bën ç'i urdhëron Bendua e vete unjet përballë sëndyqit. Skënderbeut): Ç'doni nga mua, komandant, ç'doni?

SKENDERBEU: Me qënë se vendosa të kthehem n'Atdheun t'im, dua një urdhër imperial për kumandarin e kështjellit të Krujës që të më dorëzojë komandën ushtarake dhe civile të Shqipërisë.

MËKEMBËSI: (I skandalizuar). Po kjo do t'ishte tradhëti e lartë, si nga ana ime, si nga e jotja. Kurrë, kurrë nuk mund t'e bënj se do të tradhëtonja Sulltanin t'im. (Pas pakë me dinaki). Po... kjo është vetëm shakà, hë Komandant!?... (Qesh me forcim).

SKENDERBEU: (Me gjakfohtësinë më të madhe). Ekselencë, nuk kam kohë për të humbur. (E fton me një shënjë të dorës t'i futet punës).

MËKEMBËSI: Ç'është kjo gjëmë! Né sonte jemi përballë armikut; nesër do të fillojë beteja, dhe ti, komandant i ushtërisë imperiale, më jep një urdhër të tillë!... Mua, mëkëmbësit të padishahut?

SKENDERBEU: (Gjakftohët e me një farësoj cimbithjeje). Po ekselencja jote, në këtë çast, Padishah jë; njësoj sikur të kishe qënë Sulltani vetë.

MËKEMBËSI: Kërkon të hikish përpara armikut e të braktisish armatën që t'është besuar, të tregohesh burracak e të shqelmosh atë nder aq të lartë që të bëri po ay padishah që ti kërkon të presish në besë? Si është e mundur, si është e mundur?!... Kurrë s'më

shkonte në mëndje një skutur e 'tillë, kurrë. Po duhet të të them tani, se nderin që të bëri Sulltani e ké edhe ca nga unë. Vura këmbë vura, që ti të ishe në krye të kësaj armate t'a shpinje në ngadhënjim për lavdín e perandorisë e për besë t'onë. Të kam dashur posi djemt e mij, Iskander, e ca më shumë ké pasur admirimin t'im të pakufizuar; të ruaj mirënjohjen më të thellë se jetet e djemvet të mij ty t'i detyroj.

SKENDERBEU: E di sa më detyrohesh ti, sa më detyrohet Sulltani dhe sa Perandoria. I kam pasur bërë me qëllim e me të vetëmin cak: arritjen e këti çasti. Për tërë botën u duk e pabesuar sjellja ime që t'jua këthenj tërë të këqiat q'i bëtë familjes s'ime, Kombit t'im... vetëm me mirësi, lavdí e pasurira.

MËKEMBËSI: (*Me hidhërim*). E pabesuar, e pabesuar!...

SKENDERBEU: Ekselencë, shkruaj urdhërin që të kërkoj dhe ti e unë jemi paq.

MËKEMBËSI: (*Me këmbëngulje që përfshin dinakí nga ay që kërkon të fitojë kohë mos vallë diçka i vjen në ndihmë dhe me shpresë mos e bindë kundrështarin që ka tërë kushtet në dorë për t'ia dalë qëllimit*). Përse, xhanëm, përse kërkon t'i bjesh së mirës me shqelmë? Ti je i nderuar, i mbuluar me lavdí, i admiruar dhe i adhuruar jo vetëm nga perandoria po bota e tërë. Ké tërë të mirat, ké. E ku kërkon të vesh? Kërkon të vesh në një vënd të vockël, të varfër, ku s'do të kesh as ushtëri, as nder as prokopí; asnjë mjet, asnjë. Përkundrazi do t'i sjellish vehtes humbjen, popullit t'ënd çfarosjen, fatkeqësinë e të vojturat më të pamenduara se mbë ty do të bjerë tmerri i Sulltanit i cili do të të shtypë me egërsinë më të çmëndur që të çgjakësohet nga prerja e besës s'ate.

SKENDERBEU: (*Gjithë me gjakftohtësi*). Ekselencë, në këtë çast ç'më vijnë ndërmënd prindët e mij ditën që ti na more peng. Nënë t'u lut, me lote në sy, që t'i linje, të pakën, mashkullin e vogël të konakut. Po ti, ishe komandant i ushtëris perandorake dhe prindët e mij princër të një vëndi të vockër. Në këtë çast ti jé këtu i rrethuar nga ushtëria m'e fuqishme e botës e me gjith ato jé njeriu m'i pafuqishëm në botë. Të vjen të pëlçasësh po s'ké ç'bën. Mendohu mirë e do të më japish të drejtë. N'e ke ndjekur teorinë t'ime do të kesh vënë ré urrejtnen që kam për turmën brutale, që bje e shuan ç'gjen, po pa mënd dhe se vetëm shkathhtësia e mëndjes është triumf për pakicën. (*Me butësi diplomatike*) Vere vehten t'ënde në vënd t'im, për një çast, e më thuaj: - A është tradhëti kjo e imja ndaj Sulltanit? Atë shprehje të pamatur të Shkëlqesís s'ate un e quaj një mungesë gjykimi të bërë nga një njerí i fuqishëm por dëshpërimisht i zemruar. Pra, tradhëtor është Sulltani q'e preu në besë popullin t'im, familjen t'ime; që vrau t'mij vëllezër me gjith që i kishte ndënë mproje të fjalës imperiale; q'e shojti popullin t'im duke mbytur në gjak përpjekjet e tija për liri. Kurrë Sulltani s'e ka shkuar ndërmënd, kurrë s'e ka kuptuar që për At-dheun t'im të vogël por të moçëm, liria është m'e vyer nga çdo gjë edhe nga vetë jeta. Jeta pa liri, për Shqiptarin, s'ka asnjë kuptim. Andaj ju luftoi e vazhdon t'ju luftojë, pa kufzim therorie, pa kurrfarë qëllimi t'jater, veç të rifituarit të lirisë Kombëtare. Kësi mosgjy-

kimesh e moskuptimesh ju kanë shtyrë dhe ju shtyjnë, ju të fuqishmëvet edhe lakmia e ngadhnjimit t'ju çkallojnë mëndsh e të bëni çdosoj së lige mbi kurriz të më të dobtit. Më thuaj, ekselencë, ç'faj ju kishte bërë Shqiptari, ç'të ligë, ç'provokim a të sharë para se të vini t'i zaptoni Vëndin? T'a vrisni e prisni, syrgjynosni, burgosni e dërgoni angari; t'a diqni e çkatroni? Përse këto poshtëtime edhe të këqiat e terrorit? Sepse ay deshte lirinë apo edhe që të shpërblenit më mirë shërbimet e mija, besnikërinë t'ime, ngadhnjimet e mija në të mirë të Madhëris së Tija Imperiale?... Shkëlqesë, më duket se të dhashë mjaft kohë. Në çdo tjetër rast një kësi bisede mund t'a sgjatnja edhe më, por koha më mungon dhe në qoftë se nuk fillon të shkruash asqë kam më punë me ty...

BENDUA: (*Çvesh shpatën*). Kë vetëm kohë sa unë të numuroj tre, o zëvëndës i Madhëris së Tija Imperiale!

MËKEMBËSI: Perëndia më ndjeftë për tradhëtinë që do të bëj se e di që Sulltani nuk do të m'a falë kurrë. Do të kisha pëlqyer më mirë vdekjen se sa këtë mungesë detyre. Po do t'a bëj se fjalët e tua më sualln tronditje në zemër. E kush e di, mbase dokumenti që po të lëshoj nuk do t'i bjerë kurrë në dorë Sulltanit...

SKENDERBEU: Ësht e mundur...

MËKEMBËSI: (*Çelën sëndyqin, merr pergamenën dhe fillon të shkruajë. Kur e mbaron, i ve vulën dhe ia dorëzon Skënderbeut*). Më vjen keq, shumë keq, që arrita këtë çast. Më dhemb zemra nga vëndimi i yt o Skënderbej. Por sa do e si do, prapë t'admiroj.

SKENDERBEU: (*As q'e dëgjon. Lëçitën urdhërin imperial me një kujdes të thellë*).

BENDUA: (*Ësht gjithnjë me shpatë në dorë, i gatshëm dhe duke mbajtur një sy mbi mëkëmbësin, vështron Skënderbenë i cili në të lëçiturit të dokumentit duket i kënaqur*).

ZEZAKU I: (*Në t'hyrë të tendës është i përpirë nga të ngjarat historike, por i gatshëm*).

MËKEMBËSI: Porsi një biri, edhe kur vepron keq, nuk mund veçse të të them udha mbarë të qoftë, Iskander. Zoti na nxjertë faqebardhë që të dyvet; ty në qëllimet e tua dhe mua me Sulltanin, po me ndihmën t'ënde, pa fjalë...

SKENDERBEU: (*Me të mbaruar lëçitjen, palos dokumentin dhe duke e vënë në gjë*): Lamtumir e Zoti të ndjeftë mëkatat! (*Del i ndjekur nga Bendua i cili ndalet për një grimë n'hyrje të tendës e i urdhëron Zezakut të rremë*): Tani lidhe kuspull ekselencën e tija e pastaj vulosja gojën me ndonjë shamí që të mos mundë të bërtasë.

ZEZAKU I: Me gjith qejf, me gjith qejf, o Bendo. (*Mbyll palët e tendës*).

SQENA e III

MËKEMBËSI: (*Për një çast ngreh vështrimin e krahët lart e lutet*). Allah! Allah! mos më braktis... (*Pas kësaj merr kokën ndër pëllëmbë me bryjet mbi sëndyq e gulçon nga dëshpërimi*).

ZEZAKU I: O mëkëmbës i Sulltanit!...

MËKEMBËSI: (*Sikur sgjohet nga qëndrimi i dëshpëruar, këthen kokën*). Hë?!...

ZEZAKU I: A më njeh mua?

MËKEMBËSI: (*Me një grimë shprese*). Ku të të njoh të nxirë pisë si jë, or bir.

ZEZAKU I: Unë jam i bir Gjini M'hillit nga Mirdita. A të bje ndërmend kërdija që bëre mbë njerëz të mij, kur ardhe si kumandant i ushtrisë pushtojëse? Të bje ndërmend kur m'a vare babanë n'oborr të shtëpisë s'ime përpara syvet të së shoqes, nënës s'ime, të fëmijëvet, të gjindjes së fisit e do komshinjvet?

MËKEMBËSI: Ato qenë kohë lufte, mor bir, dhe as q'i mbaj mend. Po më lerë në hallet e mija. Shko, shko...

ZEZAKU I: Luftonte Perandoria m'ë fuqishme e botës me kombin të vogël, të varfër e, si the ca më parë, pa ushtëri. Tërë jetën t'ime e prita këtë çast. Unë nuk jam bujar i pashoq, shpirtmadh si Skënderbeu, jo unë. Të mos kesh pra merak për të nesërmen t'ende me Sulltanin se të nesërme ti nuk kë. Ato që të mbeten, janë vetëm disa grimë për ndonjë lutje ndaj Zotit, që të të falë pak nga mëkatat gjakatare që kë bërë në jetën t'ende, fatkeqësisht të gjatë, e unë të ruaj nderin e burrnisë së fisit t'im. (*Nxjer hanxharkën nga brezi*).

MËKEMBËSI: (*Duke kuptuar rrezikun, pa i lënë kohë kundrështarit të godasë ia bën me dhelpëri*). A bën të gjunjëzohem atje më tej për t'u falur?

ZEZAKU I: Po shpejt se s'kam kohë.

MËKEMBËSI: (*Si një tigër i marosur nga ndonjë plagë hidhet dhe rrëmben jataganin e tij e sa ze t'a nxjerë nga kllëfi*).

ZEZAKU I: (*Rrufeshëm furret mbë t'ë dhe i ngul hanxharkën, me egërsi, mu në zemër*).

MËKEMBËSI: (*Me një rrënkim të thellë dhembjeje bje pa shpirt mbi shtresa të vlerata të tendës*).

ZEZAKU I: (*Rrëmben jataganin e mëkëmbësit. Para se të dalë, Bëndua sqjat kokën*).

SQENA e IV

BENDUA: S'ë mbajte dot vehten, mor bir? Po kjo të mbetet midis nesh. Kastrioti do të zemërohej fort po t'a merrte vesh.

ZEZAKU I: Ty më të faltë Zoti, o Bendo. Kë fjalën t'ime e të t'im vëllaj. (*Shuan dritën. Erësira mbulon brendinë*).

PERDJA PËR PAMJEN E IV

* * *

PAMJA E PESTË

SQENARI: Mbë një lartësirë që sundon fushimin e armatavet Otomane dhe Hungareze. Është më të gdhirë. Skënderbeu ka qëndruar aty me vështrimin ndaj fusha e betejës, i rrethuar nga shtabi i tij dhe

ushtarë Shqiptarë. Në fushimin ottoman ka filluar një rrëmuje dhe kuptohet një farë paniku. Në këto çaste, buriqe, dauille dhe britma t'egra ushtarësh e njëfarsoj si tërmeti i shkaktuar nga vrulli i kalorís hungarezë që bje befaz mbi ushtrinë armike, vijnë në veshë e shkaktajnë gudulisje nervash. Qielli është vetëm me pak re atë ditë nëndori dhe nga lindja, poshtë në largësirën, të lindurit të diellit sikur ndezën majat e malevet.

SQENË E VETËME

KOLECI: *(Kryekujdestar i kalorísë, Bashkëluftëtar i të gjitha betejave, mik i vjetër e i ngushtë i Kastriotit. I afrohet me nderim prijsit).* Më ndje, o princ i im.

SKENDERBEU: *(I sqjart dorën pastaj e afron pranë tija dhe i hédhën krahun e djathtë mbi sup. Qëndrojnë për një çast me vështrimin tej, nga ka filluar beteja).* Gjer sot, o Kolec, na u desh të luftojmë për interes të perandorís ottomane, t'i sigurojm asaj madhësi, famë e lavdi. Të të them të vërtetën, më vjen pakëz ligisht, si luftëtar, që vepruam si vepruam sonte. Po kësi rastesh neve nuk mund të na vijnë veç se njëherë dhe të shënuar nga e thëna. Po të mos e kapnim, pas tërë përgatitjes që bëmë me kohë për hesap të kombit t'onë, do t'ishim akoma atje poshtë duke luftuar që t'i siguronim pushtonjësit të Shqipërisë, ngadhnjime të tjera në dëm të popullit t'onë dhe, këtë herë, të qytetërimit oksidental.

KOLECI: E kuptoj gjendjen t'ënde shpirtnore, Gjergj; të vjen nga e bardha e burrnore zemër, nga nderi dhe dinjiteti. Por, po s'ia shtype gjarprit kokën, në rastin e volitshëm, ve kokën t'ënde në rrezik. A tregoi vallë, ndërgegje, drejtësi, Sulltani; a mbajti Sulltani fjalën e dhënë; a u tregua ndo njëherë i ndershëm kundrejt Atdheut t'onë, kundrejt familjes s'ate, fundja kundrejt teje? Sulltani përhera mendoi vetëm për Sulltanë dhe perandorin e vet jo më tutje, të gjitha për vehte pa farësoj shkрупulle. Me gjith që ti e mbulove me male lavdirash, pasurish e ngadhnjimesh, më thuaj, po të kishte gjetur shkak vetëm për një fije dyshimi mbi qëllimet e shpresat e tua të cilat i ké pasur ndarë me mua plakun e me dy shokë të tjerë besnikë të provuar, do të kishte lënë të gjallë? Andaj, sikur të kishte qënë e mundur t'ia kishim punuar njëmijë herë marifetin e kësaj nate që po i le vëndin, ditës s'onë të madhe, nuk do t'ishite mjaft. Do të kesh urimet e bekimet e popullit të Mëmës s'onë Shqipëri e jam i sigurt të gjith botës së krishterë.

SKENDERBEU: Kolec i dashur, që ditën që pata fatin të të njoh më ké qënë babë, vëllá e ca më shumë, shok i besës shqiptare. Dhe sa e sa herë fjalët e tua të dala nga zemra e dlirtë dhe mëndja jote me gjykim të thellë e të gjërë, më kanë sjellë prehjen e nevojshme në raste të zorshëm të jetës që kemi jetuar së bashku në mërgimin e gjatë të hidhur; më kanë sjellë ndihmesën e gatëshme për çdo-soj flijimi ndër beteja dhe syrin vëshgonjës të shqipes kundrejt çdo befasië. *(Mbledhën vehten. Me dashamirje të thellë përzjerë me mirënjohje edhe me humor).* Jemi pa gjumë, që të gjithë, Kolec!

KOLECI: *(I kënaqur e i gëzuar nga qëndrimi i Prijsit).* Po, kujt i flihet, bir!

SKENDERBEU: A jemi gati, Kolec?

KOLECI: Si urdhëron, o princi i im, gati. Karvanin me mushkat, që prin Labi, e nismë me kohë.

SKENDERBEU: Mirë fort. *(E ngjatjeton me epërsin e shkallës. U-shtari plak krekët, nderon dhe shkon të zbatojë detyrën. - Lekës, Gjonit edhe Bendos të cilët i ka aty përballë):* Gati, o miqt e mij.

LEKA, GJONI & BENDUA: Gati si urdhron, o princi i jonë. *(Përgjigjen, për të tre, e jep Gjoni. Të tre kanë marë qëndrim ndërimi).*

SKENDERBEU: *(Fton Lekën t'i afrohet).* Kam dy fjalë para se të nisemi.

LEKA: *(Duke iu drejtuar turmës):* Ushtarë të Shqipërisë! Princi ka fjalën! *(Nderon e mënjanet. Turma ndeh kujdesin ndaj Prijësi).*

SKENDERBEU: O miqt e mij, besnikë e trima të patundur të Më-mëdheut Shqiptar! Ky është një nga çastet më të lumtur në jetën e silit nga né. Po nisemi, mënëfund, pas kaqe vitesh mërgimi të detyruar, për n'Atdheun t'onë të dashur i cili ndodhet në robëri. Po shkojmë plot besim që me ndihmë të Zotit, me ndihmë të popullit trim e bujar edhe me çdo flijim nga ana jonë t'a çlirojmë nga kthetrat e pushtnjësit aziatik e t'i kthejmë dinjitetin kombëtar, paqen e më të shtrenjtën nga të gjitha: lirinë! Lirinë, për të cilën aqe gjak ka derdhur. Dua të theksoj se nuk po nisemi për në dasmë dhe se ngjarjet e paskëtajmë do t'i sundojmë sipas planit t'onë për të mirë të kombit. Po kthimi i lirisë vetëm, nuk mund të jet i mjaftë, sa do të jët i rëndësishëm organizimi i Shtetit në të gjitha sektoret e qënies, të cilën qënie sundimtari e ka kantandisur në një gërmadhë. Gërmadhë ekonomike, gërmadhë shoqërore, gërmadhë politike. Në këto gërmadha, me gjith ato gjallëron e flakëron një shpirtadhë e pashoqe në botë, shpirtadha e Shqiptarit të mposhtur por jo të thyer. Andaj do të duhet, andej e tutje të kemi një gjë në mëndje, t'a kemi or'e çast: domethënë të kemi besim të patundur edhe shpresë, vetëm në fuqitë t'ona kombëtare. Se populli i jonë i vogël do të duhet të përballojë egërsin e perandoris më të fuqishme të botës, Sulltani i së cilës do të kërkojë çgjakësimin e çmëndur. Nuk kemi shpresë që të na dalin miq e të na vijnë në ndihmë. Fqinjët e Shqipërisë asqë kanë treguar shënja shpirtadhe, pra un i quaj të thyer e të dërmuar. Por do të bëjmë sa të na vijë dorjesh që të fitojmë miqësin e fuqivet perëndimore, kur t'u kemi provuar rimëkëmbjen dhe pas kësaj mundësit e kontributës së popullit t'onë ndaj çështjes së përbashkët. Si do që në vajtë përfundimi i betejës që po vlon atje poshtë, ne duhet të fluturojmë drejt Atdheut. Nuk do të kemi çlodhje a gjumë, a të tjera kujdese për vehten. Shpejtësia vetëm do të jetë fitore për né. Këto desha t'ju them se i përkasin detyrës s'ime. Nga ju pres që të pamundurën, edhe nj'herë, t'a kthejmë në të mundur, të gjithë së bashku. *(Posa që mbaron fjalën e bën të drejtohet nga kali i tij).*

BENDUA: O prijsi, i im, kërkoj lejën, para se të nisemi, të të paraqitinj këta shtatë ushtarë të gjakut t'onë.

USHTARËT: (Rreshtohen përkundrejt prijësit. Pas një shënje të Bendos, heqin turbanet nga koka dhe çfaqen shtatë vajza. Nderojnë princin me nga një të qeshur të bukur).

SKENDERBEU: (Shum i habitur). Për besë të Zotit, ju o trimëresha!

TURMA E USHTARËVET: (Lëshon një « ah » habije dhe kënaqësie).

AFËRDITA: (Njëra nga vajzat. Naxher nga xhamadani ku e kishte fshehur një flamur që kishin gatitur e qëndisur e çpalos me kujdes. Vajzat e tjera e ndihmojnë. Kapin me një dorë flamurin e rreshtohen përballë Skënderbeut). O princi i jonë, shoqet më ngarkuan me nderin t'Ju paraqitinj Flamurin që Ju shënuat me dorë t'Uaj për të qënë simboli i Kombit t'onë. E gatimë dhe e qendismë me tërë zellin, zotësinë dhe dashurinë t'onë. Kjo motra ime këtu, Drita, (e tregon) i nxori dhe një këngë; një këngë që i dolli nga thellësia e së bardhës zemër e të cilën tek e qendisnim e kënduam së bashku gjer e mbaruam:

Trashëgoftë. - Dhe na rroftë
Sa malet e Shqipëris,
Sa jeta e njerëzis,
Me nder e lavdi valoftë!

Me kësi urimesh, o prijësi jonë po t'a dorëzojmë solemnisht në këtë orë të madhe. Jemi të lumtura edhe në vajzat Shqiptare, të lumtura dhe krenare të sjellim kontributin t'onë në ndërmarrjen viganore të menduar, organizuar e të prirur nga naltësia Juaj. (Pas kësaj vajzat gjunjëzohen përpara princit e si e puthin me radhë ia dorëzojnë).

SKENDERBEU: (Në kulm të befasis së këndëshme dhe të emocionit e merr flamurin me kujdes dhe e puth. Turma rrotull është e mrekulluar me zemrat të mbushura e pa dashje lëshon klithma hareje. Kastrioti merr fjalën). Kjo është shënja m'e mbarë për në, o vëllezër. Ia kisha dorëzuar Bendos që t'a kryente atë punë në fshehtësirën më të madhe. Po gjer ca çaste më parë e pandeha atë dëshirë si në pamundësi kryerjeje, hë-për-hë. Dhe ja duarflorinjta q'e prenë dhe q'e qendisnë për bukurí. Me të vërtet një fatbardhësi për ndërmarrjen t'onë kombëtare. Ju jam mirënjohës juve, o trimëresha të gjakut t'im. Ky Flamur do të jetë simboli i kombit t'onë, pra, ay do të përfaqësojë nderin, burrninë, vllazërinë në besë të Shqiptarit. Do të valojë me krenarí, ju siguroj ju motra e ju o vëllezër, përpara se ky muaj nëndori të mbarojë, në Shqipërin e çliruar dhe të lirë, do të valojë me lavdi ndër shekuj, brez pas brezi dhe njerzia e gjakut t'onë do t'a kenë shënjën e shënjtë të bashkimit e të vllazërimit. (Vajzavet) Ju, o vajza, që latë rehatin e familjeve dhe ardhhtë pas nesh, mbajini palët e këtij Flamuri me ato duart t'uaja të florinjta.

VAJZAT: (Marrin në duar Flamurin).

SKENDERBEU: (I fton të gjithë të gjunjëzohen passi gjunjëzohet edhe ay vetë edhe u kërkon të përsëritin pas tija betimin): « Be-tohemi përpara Flamurit të kombit t'onë Shqiptar se ndënë hije

të tija do të bëjmë flí edhe jetën t'onë, për nder, lavdí e lirí të Mëmédheut». (Të gjithë përsëritnë betimin me zë pas fjalëvet që shqiptoi prijësi. Në fund të ceremonisë Skënderbeu ftoi Kolecin). T'a dorëzoj në besë, ty o Kolec, Flamurin t'onë. T'a mprojsh gjatë udhëtimit me jetë t'ende e kur të sosemi n'Atdhe do t'ia dorëzosh një të riu atje e me ndihmë t'ate të ngrihet në shtijezën e kështjellit të Krujës e cila do të jetë kryeqendra jonë e ku të valojë andej e tutje, si në tërë këndet e vëndit Shqiptar, në lirí.

KOLECI: (Me lotë ndër sý nga mallëngjimi edhe nga nderi i jashtzakonshëm). Si nga herë, bir, besën t'ime e ke dhe për Atdheun jetën. Në barazim, pas lirisë kombëtare, në moshë t'ime, nuk mund t'ëndëronja nder më të madh.

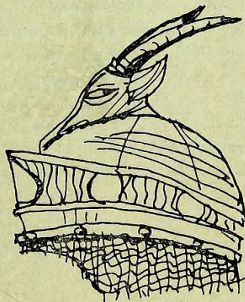
TURMA: Rroftë Flamuri i Shqipërisë! Rroft e qoftë Shqipëria! Rroftë Gjergji që na e dhuroi! Rroftë! Rroftë! Rroftë!...

SKENDERBEU: (Passi britmat qetohen pak) Trima Shqiptarë! Le të nisemi për n'Atdheun t'onë të dashur. (Skënderbeu prin. Turma e reshtuar me rregull i shkon pas. Marrin të përpjetën e udhës ndënë rezet e diellit të fillimit të Nëndorit me një këngë që nisin ushtarët oshëtim e së cilës përzjehet pothuaj me bubullimën e ndeshjes luftarake që çillohet poshtë në fushë, tej lumit Moravës).

PERDJA

Framingham, Mass., Nandor 1962.

Me rastin e 50-vjetorit të Mëvehtësisë Shqiptare.

IL TESTAMENTO POLITICO

di GIROLAMO DE RADA

Per i tipi della Officina Tipografica di Giuseppe Calìo uscì nel 1902 a Catanzaro questo « **Testamento Politico** » di **Girolamo De Rada** come Estratto dal Giornale **La Nazione Albanese** (anno VI, N. 18) di Anselmo Lorecchio. E' risaputo che le opere del Poeta di Macchia Albanese sono pressocché irripetibili quindi crediamo di far cosa grata ai nostri lettori ripubblicando l'interessantissimo documento in cui il De Rada, un anno prima del decesso (avvenuto nel 1903) compendia le sue idee sull'Albania e sul suo avvenire.

Chmim Skanderbëg

Cui dashite me' ndirnië kuptimin e shqyrtshmit t'omr. Comete te pa-udhkan Shqyrt. Dinstriatit te thavurë Skanderbëg, Mitrë Shqyrtuar, e per një ndyglë zëmeratë e diktatorit të, me' një mendyge a me' në fytyrë, kanë punuë merrë në punë te madhtë te përpunimit te gjuhës e te lëtraturës shqyrtë, a e kanë bërë komitat t'ave te dashkunt udhëzuar shqyrtimë te shkëlqyeshmë në një fjalë a ndryshë, këmë thimëlat në shovim te gjithënjeshmë në atë dy madhësi t'orgjeutit, te baltit, anë për anë te të qyrt zonis a burit a të këna mirë. Cui shkëni, zotit Girolamo de Rada, shumendërmit njëshkëzë në një shume te vendat punët e tijja ehtë e em-beruar, e e vohitur prej tere memedhetarë, si i vuteti Baba e lëtraturës Shqipë. e kë mirë, te vërtetë në këte dypellimë në për te papunë për motën 1902. Medaljën te Erghentit, si chmim te Skanderbëgut. —

Dreudia bashkë me' në!

Chiri

Paris, me' të te Vjështes. porë 1902

Mi udhëzoh te Valtërisë Gj.
V. Babat

ALL'ILLUSTRE COMMENDATORE SCALABRINI
UN SIGNORE BEN NATO PRUDENTE AMANTE DEL SAPERE
E DELLA GENEROSA EDUCAZIONE
CHE SOTTO GLI AUSPICI DEL NOBILE MINISTRO GIULIO PRINETTI
RAPPRESENTA LA BENEVOLENZA DELL'OSPITE ITALIA
NEL RESTAURO E RILEVAMENTO
DELL'ALBANESE COLLEGIO DI S. ADRIANO
FANALE DI LUCE CHE DALLE COLONIE ITALO-GRECHE
AVESSE A RIVERBERARE SU LA MADRE PATRIA
GIROLAMO DE RADA
DEDICA QUESTE ASPIRAZIONI AUSPICI DELL'ORA VICINA
IN CUI A QUELLE INSIEME
BISOGNI COTESTA LUCE PREDESTINATA

I

La nazione albanese, dispersa e consunta in varii lidi, non più aspetta di raccorsi in un luogo solo e nel suo splendore. Ma fuor dei suoi **bugliari** astanti ricoverati in Italia, e dei rimasti nelle antiche sedi, misti agli Elleni che vennero loro sopra, resta ancora un paese, albanese tutto come in antico. E' stato già culla e campo di azione di Pirro, di Filippo il Macedone, d'Alessandro il Grande e di Skanderbeg; vinse con essi i potenti Imperi coevi.

Questo paese ancora esiste, ed oggi, suddito al Turco, aspetta che i suoi figli tornino felici nella signoria di sè medesimi. Non che veramente la signoria di sè medesimi agli uomini sia felicità, perchè quella, per tutto, è anche strada alla rovina: Soltanto la felicità delle nazioni è nell'acquiescere elle e ristaurarsi dell'esser proprio integro, poggiate in quella signoria di fare e volere.

E sono poco meno di ottanta anni che la cura di riedificare la Patria a vita imperitura va occupando la mente ed il cuore di Albanesi eletti, che, da vicino e da lontano, assistono alla discordanza ed all'infermità della propria schiatta, ovunque suddita di altri. Essi hanno dovuto conoscerla per rilevarne il vero essere; il quale rilevamento altra gente non potrebbe impedire, ed il tentarlo sarebbe un invanire di sè medesimi.

Vedasi. Ogni nazione ha sè stessa separata e diversa dalle vicine e dalle lontane, per modo che ogni volto di uomo o di donna, che nasce in terra, e il perchè non sappiamo, è diverso in eterno l'uno dall'altro. Considerando però la eco con che le lingue diverse che le differenziano al di fuori, riflettono diversamente le appariscenze del mondo e le visioni in esse dalle anime umane, diciamo che desse sono specchi della vita integra presso alle ginocchia del Padre e su le greggi mute che odonle ed hannole a signore. Nè già le nazioni edotte dalla consanguineità, nè le lingue per cui queste se palesano, le han fatte gli uomini a sè nelle ore. Iddio quelle trasse unite agli uomini dal non essere, così come fece, e nacquero dalla creta, le piante di variate fronde e frutta diverse, le une più che le altre gioconde.

Sappiamo che questa dottrina è contraddetta da pedanti della scienza, ma essa sola acclara, e giustifica il fatto dell'essere le lingue tutte conteste a sintassi unica, compagno al plasma uno della razza umana, e l'altro che i bambini, che dal non essere sporgono al giorno, intendono tosto, nè san come, il detto ch'è contenuto nella parola, e si facilmente apprendono l'uno e l'altra. E le nazioni tutte, non perchè nate con linguaggi diversi sono avverse le une alle altre, ma presto, con non so quale compiacimento, favellano tra loro; e pare che le diversità delle nazioni e dei loro linguaggi sien benedette quaggiù a vivere col tempo.

II.

Invero non altro in terra più che il pericolo che sia con la lingua disfatta loro la cognazione fiede ed appassisce le anime delle schiatte, fra sè distinte quaggiù nella vita. E pare da tutti i versi poi come esso il Mondo sia favorevole ai conati odierni di ricostituire nella qualità propria la nazione albanese senza pur farle perder pace.

Da essi conati scaturì la scoperta mondiale « che con nomi della « lingua albanese furono designati in Europa gli Idoli della natura e gli « Eroï della più antica tradizione classica ». Ed è oggi manifesto che da « quattromila anni almeno i parlanti questa lingua, designati poi da « Omero col nome di Divini **Pelasgi** (antichi), abitarono città già splendide per dottrina e potere ».

Insieme la qualità non potuta a quella gente venir logorata da casi di così lungo tempo, fu in questo periodo felice rilevata anche pel dissepellimento delle sue Rapsodie e folklore incomparabili; in cui si riflette e traspare a tutti i lati, nei costumi, nelle conoscenze, nelle memorie storiche e nei voleri, la nativa divina indole pelasga. Evase alla invasione turca nel XV secolo cristiano, e servate in Italia nella emigrazione nazionale, furono esse quindi ritratte ed aggiunte al « **Fiamuri Arbërit** » (Bandiera dell'Albania), albero specioso di quella stagione.

La stessa virtù potenziale della lingua che quelle veste, profferisce in sè la dignità della nazione di cui sono. Dotata di inflessioni e di suoni esprimenti in larga copia le fasi dell'anima, fra le altre impronte della sua origine divina serba in sè le tre parole enuncianti la condizione regia con che l'uomo nasceva nel giorno terrestre; **jam** (sono) **thom** (dico), **kam** (ho); tutte tre di forma singolare e diversa da quella delle altre parole di sè medesima.

Fu forse essa qualità specchiata non meno fedelmente nelle poesie che quella gente, nel suo riapparire, produsse, ed accolte in sè furono con decisa simpatia nella letteratura delle grandi nazioni europee (1).

Pel quale convergere, direi, della stima e del favore universale al risorger prestante della gente Pelasga, questa si converse concorde con

(1) Sieno testimoni di questo successo mirabile i giudizi con che vennero a conforto delle prove mie proprie uomini fra i più autorevoli del lor tempo:

A settembre del 1844 venne di Francia in Napoli, ai bagni d'Ischia, il poeta Lamartine. Era egli nell'auge della sua carriera splendida e celebrata. A lui per un marinaio mandai un esemplare del **Milosao** e dei Canti editi della **Serafina**. Io ero messo a

la speranza alla futura unione fraterna, inaugurata; e da tutt'i luoghi ove ella trovavasi dispersa faceva piover fiori sulla propria bandiera, issata nelle sue colonie in Italia.

Da Beni Suef nell'Egitto, ci si scriveva:

« Aspettiamo che tu compia il disegno di mandare il tuo figlio amatissimo al di qua. Questo viaggio di tuo figlio porterà grandi vantaggi alla Shkkipëria; ove tutte le porte vorranno aprirglisi ospitali. Perchè a noi è accetta e cara la politica del « Fiamuri » **spalleggiarci con la Tur-**

letto dai patemi dell'animo quando, dopo cinque giorni, rivenne il marinaio con la seguente lettera:

« Monsieur,

« Je suis bienheureux de ce signe de fraternité poétique et politique entre vous et moi. La poésie est venue de vos rivages et doit y retourner. Je n'ai eu autre mérite que de le presentir et de faire les premiers vœux pour la liberté et pour la resurrection de l'Albanie. Vous m'en recompensez trop. Je m'afflige de la cause que m'empêche de vous voir; et je vous prie d'agréer mon remerciement et mes félicitations.

Lamartine »

Tornato da Ischia lo visitai all'**Hôtel des Etrangers** alla Riviera di Chiaia e mi disse parole che farebbero altero qualunque cuore. Poi, qualche giorno dopo, ritirandomi dalla Villa con due amici, ei ci passò di fianco in carrozza con la famiglia del Conte Lefebvre. Levatomi il cappello lo riverii; ed intanto che la carrozza saliva l'erta, vidi le signorine Lefebvre levarsi sul cocchio, e, converse di dietro, su me affissarsi.

Riporto quanto mi scriveva per lettera Nicolò Tommaseo:

« Del nuovo e dell'antico è nelle parole di lei, come di chi osserva e sente la verità. Quella capanna dalle cui strucite pareti vedesi la pallida costa e il fiume, e il monte: — e l'augellino che canta di mezzo alle spighe e passa da sopra le gemme degli alberi salutando il pieno die — senza lunghe dipinture, io li veggo...

« Non mai mi venne pensiero delle acque del mare che a tempo si rinnovellano anche esse. Il Giorno sorride al mare ed alle colline come in una danza, confesso che più mi piace che in Dante **Trivia nei pleniluni sereni ridere tra le Ninfe eterne che dipingono il ciel per tutt'i seni**, giacchè l'immagine della pittura sa qui di troppa arte, e quella dei seni impicciolisce. Gentile la stella di Venere lucente attraverso alla pergola che ombreggia una finestra. Vero quel notare come la fanciulla conobbe l'ora al lume di luna che dava in mezzo alla stanza ecc...

« Locuzioni valenti mi paiono **canzoni obbliviose** meglio che il **vino obblivioso** di Orazio; **sorriso appassionato** che dipinge e il colore del labbro e il languore dell'anima, e rammenta il baciare del **desiato riso**, ma con più delicato pudore.

« A me piacciono quegli accenni ai costumi: — **l'andare le fanciulle per frasche; il filare in casa; il cucirsi le camicie e cuocere il pane.** — Altrove rammentasi con amore di famiglia e di patria: — **le fontane e il paese nostro** — che richiamano con più tenerezza il virgiliano **Hic inter flumina nota et fontes sacros.** Più profondo che nella **Dorotea** del Goethe la fanciulla, che, andando per acqua, a mezza via si rivolge per guardare la città. Un giovine contempla con l'anima venerante la maestra sa beltà di sua madre; il testo di **signora madre** è anch'esso in questa nazione patriarcale e guerriera storico documento. — **Due cuori s'intendono come due bocche si aprono al riso.** —

« Altri dice un pò troppo frastagliati i suoi canti; ma Ella che accennā alla immor-

« **chia contro i nemici comuni esterni.** E quelle cose tutte che scrivi sono
« veritiere. L'Albania intera è col Sultano contro gli Elleni. Qualora tra
« i cristiani dello Epiro pendono per l'Ellade; ma **i migliori patrioti sono**
« **i Maomettani della Shkjiperia.** »

Eutimio Mitko ».

Ebbi poi in esso « **Fiamuri** » potuto stampare: « La madre-patria di là
« dal mare, che ha tuttora nomi albanesi — Adriatico da **Ateriis** (sede
« degli avi) e Jonio da **joon** (nostro) — la madre che alla Bandiera si
« allietta e la segue con amor silenzioso, ieri la salutò e le porse mano pel
« figliuolo suo eletto, Prek Bid Doda, Principe della Mirdita, venerato dai
« fratelli cristiani ed osmanli della Shkjiperia, che ci mandò queste poche
« parole e buone:

« (16 febbraio 1886). Prek Pacha, Prince des Mirdites, prie M.r De

« tale colomba di Anacreonte, m'avverte che non è da condurre con spago rettorico
« i moti liberi dei volanti. Altro spago ora veggio che nel 1839 strinse lei; e veggio
« come di moderazione insieme e di risolutezza il cuore le fosse maestro. Nel suo
« cuore è l'umile ambizione del bene, perchè ricco di amore d'eterna vita.

« Auguri di reverenza affettuosa.

N. Tommaseo »

Nel 1891 la « **Stampa Estera** » di Berlino pubblicava una accurata critica del celebre Hermann Buchholtz sulla **Sofonisba**, tragedia dedicata alla Principessa Adele Pignatelli Strongoli. Ne riportiamo un brano:

« Girolamo De Rada, l'ottimo, il **Campeador** degli Albanesi, i canti eroici del
« quale, da **Milosao** a **Skanderbeg**, da più di mezzo secolo esaltano il suo popolo e
« fanno la delizia dei filologi; che fece la raccolta dei canti popolari della sua schiatta;
« che dieci anni fa seppe concordare i cuori della sua gente dispersa, facendo com-
« parire un giornale politico-letterario in lingua albanese, vive nella provincia di Co-
« senza... »

Analizzando quindi, il dotto filologo, le Sofonisbe di Trissino, Alfieri e Giebel, e concludendo di quella dell'Alfieri « la tragedia ti lascia freddo », si domanda: « Come fa il De Rada? A quale dei tre precursori somiglia più? Secondo il titolo: « **Dramma storico**, ha cura della tradizione storica e la mantiene. Ma non basterebbe « per lo spiegamento del tutto; quindi inventa da poeta. Nella ispirazione abbandona, « dal principio, l'unità di luogo e di tempo... Ha un cambiamento di scena come forse « lo Shakespeare, le immaginazioni magnifiche come questo, e, come l'antico Eschilo, una « soddisfazione al gusto del nostro tempo, una somma attrattiva per la ripercussione « delle più belle e cospicue aspirazioni dell'Italia e dell'Europa. Vediamo... tutta la « azione di De Rada è tanto vera e commovente, tanto patetica e pia, come di nes- « suno dei suoi produttori. Non è accumulazione di argomenti come in Alfieri e in « Giebel.

« Da per tutto Sofonisba è pura, nobile e grande. Vera nipote di Annibale, aveva, « prima di morire, richiesto alla moglie di Massiva che dicesse a Massinissa che com- « patisse a Cartagine, ma non si opponesse a Roma, acciocchè serbasse la Massilia e « la Numidia per sé e i suoi figli.

In quanto alla forma, nè approva nè disapprova, (non sa il valente critico ch'è tradotta dall'originale albanese in versi); pur dell'italiano soggiunge: « la lingua « schietta va al cuore meravigliosamente; v'è la parola potente, ricchezza d'immagini « al modo orientale. La lingua insomma è meravigliosa, nobile, antica...

« trovano in un modo così deplorabile mancanti nei domini turchi,
« fuorchè là dove sono assicurati per mezzo di istituzioni basate sopra
« reale e locale **autonomia**.
« lo sono, signore

V. Obbl.mo servo

I. A. Godley ».

« al signor **Girolamo De Rada** ».

III.

Ma il demone infesto che da oltre quattromila anni impedisce alla gente Pelasga di raccogliersi in uno Stato tenta ora per altra via subdola frustrare l'opera che a questa unione la menerebbe.

Gli Elleni e Slavoni dei Balkani, fingendosi troppo solleciti del futuro benessere dell'Albania, e vogliosi di accelerarlo, dicono consistere solo nella signoria di sè medesima; e poichè la Turchia nè può nè vuole smettere il suo dominio sul volere e il fare dentro nelle case albanesi, perciò sia uopo insorgere e spezzare il giogo nefasto; riparare sè poi nella libertà, cui l'attuale generazione umana acclama fonte di ogni bene.

Non è qui il caso di discutere il pregio di siffatta **libertà di governare ogni avere e fare del proprio paese, data ad un nucleo di facienti-veci di esso**. Consideriamo soltanto come quelli che eccitano gli Albanesi alla rivoluzione contro la Turchia fanno assolutamente non perchè cristiani, nè per amor grande che quei forestieri portino alla nostra nazione da volerla signora di sè medesima. Furono e sono ingannatori fallaci, invidi della rettitudine altera dei nati nelle case dell'Epiro, e villanamente bramosi del territorio beato che essi posseggono, e per disfarsene spingonli contro alla bandiera della morte.

Dacchè Slavi ed Elleni sanno bene che l'Albania è oggi senza armi, con pochi suoi nel proprio paese e senza ancora conoscersi l'un l'altro, senza che ancora alcun che vogliano insieme; così senza mezzi, senza ordinamenti concordati. Sanno poi che il Turco, comechè sia venuto fuori infiacchito dalle ore che vennero logorandolo in duelli continui, ha queste cose tutte. Ed aspettano che l'Epiro esso conquida. Nè solo aspettano, ma per aiutarlo anche gli palesano ogni consiglio nemico alla Turchia, con che gli Albanesi uniti cospirino, e dopo che essi li ebbero aizzati contro al Turco. Mentre non vedon l'ora di togliere l'Albania da su i loro occhi, occupandone, come sperano, i monti ed i lidi sì salubri ed ubertuosi.

Mi si permetta che io apra, direi, alla luce la sfera ampia, antica a cui succeduto è tanto pervertimento dell'umana vita. Vicino al tramonto e con la mente piena della magnificenza del giorno in cui vissi, lascio le verità che vi ho desunte come in testamento alla mia cognazione, chè vi trovi sua pace.

IV.

Il libro della vita che ci sta aperto dinnanzi ha in sè un doppio essere eternale: l'uno è la vita medesima nella quale le nazioni degli uomini nascono con una aspettativa senza sponde, pur non vedendo, dai giorni

« Rada d'accepter les 40 francs qu'il lui envoie avec ses sincères compliments, et de croire que on l'aidera autant que possible dans la tâche difficile et patriotique qu'il a entreprise ».

E molto tempo prima erami fatta palese la adesione degli Albanesi stanziati nell'Ellade, alla tentata coltura della madre-patria.

« Passava per Napoli Ottone I Re di Grecia, che recavasi in Baviera. L'accompagnava il figlio di Miauli, a cui mi presentai per avvisare in lui alcun che del padre, l'albanese eroe, principe della riscossa ellenica. Fu, direi, felice nel vedere i primi saggi dei miei conati di risuscitare la lingua a noi natia. Mi consigliò di recarmi in Grecia, profferendomi che, tornato di Baviera, mi ci avrebbe condotto seco nella fregata Regale. Ma durante il suo indugio in Monaco, svanirono le pratiche di matrimonio della mia diva, e me più nessuno al mondo poteva staccare dal soggiorno di lei ». (Dalla **Autobiologia**. Periodo III, pag. 4).

Al concordarsi dei cuori albanesi ovunque sparsi, seguì il desiderio unanime dell'autonomia del proprio paese, desiderio imposto loro dalla giustizia e dall'amore invincibile alla indipendenza di sè. E gli si accompagnò la volontà onesta della Porta Ottomana, esperta oramai che a lei anche restava porto di salvezza la unione fedele delle province dell'Albania, e che contro alle insinuazioni perfide di creati dalla meschina Grecia, del Montenegro e degli altri Stati, l'autonomia di questa non poteva scindere l'Impero e disfarlo, come non lo potè la signoria delle case a sè suddite, libere sempre da volere e far di estranei entro in esse. E confidente dopo il contubernio di circa 500 anni, la Turchia essa prima, risolutamente avversa a velleità di Potenze inique, dichiarava a quelle: « Que pour agrandir le territoire actuel du Montènegro, il ne lui sait conceder que des contrèes dont les habitants sont de la même religion que le Montènegrins, elle regarde comme une injustice l'annexion au Montènegro des territoires habités par des Albanais mussulmans et catholiques... » (Dalla **Nazione Albanese**, Anno II, N. 11). Concedeva intanto alle città albanesi dell'Impero scuole incivilenti con cattedre di loro lingua, intantochè l'Italia, anche più schiettamente benevola all'Albania ricoverata nel suo seno, a sostegno della fiamma nazionale quivi espansa donava due scuole di lingua albanese; fondando l'una, pel suo insigne Ministro on. Bosselli, nel Collegio ch'è alle Colonie in San Adriano, e l'altra in Napoli nel R. Istituto Orientale, appresso al voto dell'ultimo Congresso linguistico internazionale in Roma.

Riconosciamo infine, quasi provvidenziale benedizione a questi innocui studi nostri, l'aver l'Europa cristiana a sè avocata la causa a cui stanno essi devoti, accogliendone le ragioni.

Son lieto di poter profferire di questo fatto a testimone irrefragabile una lettera onde il celebre Ministro inglese Gladstone onoravami all'epoca del Congresso di Berlino:

« 26 luglio 1880 »

« lo Dom... street.

Signore,

« lo sono incaricato dal signor Gladstone ad esprimervi i suoi più vivi ringraziamenti per la vostra lettera del 17 corrente, ed a dire: che voi potete star sicuro che insieme coi suoi colleghi egli desidera per l'Albania quella giustizia e sicurezza di diritti civili che al presente si

di essa ove passeranno. Vi stanno con una fede insita da ciò che nascono con l'intelligere, con la rettitudine, con l'amore; qualità stese, vi fu detto, da un'anima anteriore, antica; e sono a quelle aiuti a contenerle in famiglie e contuberni felici. La fede di esse sorretta è di continuo dall'attonersi il terrestre soggiorno al mondo infinito; e vi edificano con pietre sue dimore, per la durata. Nè senton mai che sievi sconvenienza. — « Che « a se, sì parvoli e mortali, resti a soggiorno un mondo sì magno e senza « dissoluzione in eterno; nè che porgasi ad esse nelle ore del bisogno la « mano dell'anima antica, Reina ». Intanto che a quella fede il Vangelo ha promesso **l'avvicinarsi del regno di Dio**, che pur alita dentro quella vita. In quella gli animi grandi e verecondi presentiscono nell'amore di uomo con donna la beatitudine del Paradiso; notizia del quale è a tutte le genti terrigene separate nei lidi.

L'altra faccia dell'esistente che ci contiene è l'abbandonare degli utili onde campano quei tutti che in terra nascono, usando liberamente dei prodotti dei luoghi ove nascono. La generazione degli uomini fa pur da sè gran parte degli utili che le bisognano — seminano, mietono, molinano il grano, cuociono il pane a sè necessario —. Ivi con l'uomo pascola il bestiame vario, innumerevole che qua e là lo aiuta a trarre i viveri dalla creta terrestre, e gli dona anche della propria carne per farlo vivere. Quello sopra sè l'ode parlare; e di sè lo fa signore. Ed all'uomo, pur non cedendogli mai dell'essere l'idea che le cose già tutte create furono e stanno là donde ei le educa, resta nel cuore una fede inavvertita « che la Terra è suo feudo ».

Queste due parvenze della vita, lustrate da uno stesso Sole e concordate nell'immenso amore d'una volontà sola, stanno disposte **ab origine** a sostegno dei Fati dell'uomo. « Che ei vi desideri ed abbia quello « che gli bisogna, ma conoscendo sempre che non sono di lui nè il pro- prio essere nè i possedimenti, i quali di continuo uno lascia e l'altro as-sume ». E ci è la Grazia più grande nella presenza di Dio sostenitrice del suo crescere nelle qualità impronte col nascere della sua anima, e che lo fa dipendente da esso Dio che gliele impresse. In tutt'i lidi della Terra, nelle età tutte di cui è memoria, fra le case degli uomini furono erette Chiese, e si ebbe e si ha fede nella verità e nella preghiera.

Il mistero dei suoi Fati è poi in quello che, per la Morte e il Demonio avverso, e a tutta l'umanità già noto, il terrestre soggiorno, fu statuito palestra di Deificazione; la quale degno era solo che uomo a sè conquistasse, e fosse gli corona della vittoria. E quivi, di essi i meschini, l'Erebo a sè ritrae, ma i fortissimi e avveduti, attraverso gli infortuni ed i dolori e le colpe anche, possono spiegare le loro doti divine in ali che li adducano in seno al Padre, che li riconosce ed ha in figliuoli, degni di regnare col suo Unigenito. Questo è costantemente vero e presente.

Ma ci sta insieme e davanti e dal primo evo, lo stato delle plebi in universo, o che impotenti a sostenere l'aspettativa del regno di Dio che non si vede da esse unquanco, e che sedotta dal grato affluire di beni, onde vivono, e del dominio di essi che elle portan seco, a questi sè concedono onninamente. Vi stanno inconscie di donde emersero, e perchè fare oltre la produzione di quanto confaccia ai loro gusti e ne sorregga la vita, prima che ricada nel buio del non essere. Nessun pensiero volgono ormai al perchè il Sole e la Luna astanno, creati degli uomini della Terra;

nè a questa fu detto come trovisi aggiunta alle stelle del mondo. Nè uona oggi con verità di altro, che della mano che fa e dà: e l'umana fatica (in albanese è **Bena**, tradotta nell'ellenico **Pana**) vi si trova allogata fra li suoi Dei. Quindi posaronsi sulla Terra, della quale mangiarono, bevvero e vi dormirono in dimenticanza. E vi si destano sempre con la coscienza che tutto ivi è risposto per l'agio della Vita, fine e tesoro del Demonio astante. Ove Dritto primo è l'essere dello uomo e il trarre da ovunque, e comunque, ciò di che l'essere gli è suffolto: primo Dritto che forse in loro mente assolve di colpa, la frode, il furto e la tirannide che aiutino il benessere individuale. Di certo la Retitudine, il Benvolere e la Fede fatrici della sfera superiore, non vi hanno sostegni visibili in universo.

V.

Così quale delle nazioni umane ha sinora arricchito sè di paese estraneo reputossi bene avventurata, come quella che andava ad assidersi in trono nella vita. Il fatto che la storia degli uomini stata è **ab origine** storia di guerre eccitate sempre dall'avidità di maggiori acquisti, e da insolente vanità vacua di premere sui vicini: sta testimone del prevalere in essi soprammodo il culto degli utili terrestri.

Sarò forse in errore, ma credo che un diffondersi, senza più freno, dell'abbrutimento degli uomini sia stato in ore che ancor si ricordano, assorto dal diluvio di Noè; e di Roma, superba tanto e lupa rapace, quindi or più nulla avanza che l'eco di quel ch'essa fu, superstite nella lingua, or vuotata del contenuto.

Nè intanto l'Aghapi (fraterno benvolersi) espansa quale effusione dello spirito del Padre nella sua figliuolanza terrigena, e costituente il regno di Lui in eterno, si è effettuata dopo che il Verbo di Lui ebbe sonato nel mondo. La Chiesa Cattolica ed Ortodossa assistono alla continuazione del tristo deviato, e con esse ancora **la storia degli uomini è storia di guerra**. Oltre che disperatamente altro carattere della presente loro impotenza è il fenomeno « Che in esse la umana specie nei suoi guai « evoca Dio Padre con parole di lingue estranee che non intende. Ed il « trovare quello che alla sua vita è Signore e Dio, le è impedito dal non « intendere le parole con che chiede; e la preghiera evacuata è dall'ignoranza. Nè resta più via alla promessa: **quaerite et invenietis; petite et accipietis**.

E più oltre si è dappoi esteso lo stordimento. Per la improbità di meschini condottieri della plebe, vaneggianti, diresti, alla presunzione di succedere al Cristo, è oggi divenuto lecito sino l'abolire la personalità delle nazioni, e, soffocandone la favella che le distingue, a sè aggiungerle evacuando la creazione.

E' a noi presente la perfidia stolidità della Ellenia e compagne, che cospirano all'assorbimento finale della schiatta pelasga (2).

(2) Nel « **Fiamuri Arbërit** », Anno III, 1886, Num. 10, io scrissi:

Massimo travaglio fu, nei casi attuali, all'animo mio la tanta prevenzione a favore della Grecia in persone insigni, e il disapprovare ch'elli fecero la nostra difesa. E mi sia dato esporre tutta la ragione della mia patria derelitta, davanti all'Europa, del modo

Ma per lo svanire dagli occhi dei condottieri delle plebi la sfera superiore della Vita di questa non cessa dopo loro lo svolgersi eternale. Del quale i flutti la torneranno al Padre profittata dalla passione e morte in croce alla quale li rimise il Figlio Unigenito per amore dei santi in indigenza nel suo mondo infinito. E il poner mente da tanti anni ch'io posi alla Vita mortale appresso al veder sereno nel mistero di essa è in me concepita una fede incrollabile nella vittoria finale d'ogni Giustizia. Delle quali una è la Restaurazione autonoma del nostro paese, salutata dai suoi figli di tutti i lidi. Pur nello scorso mese ebbero da Valona scritto ad Anselmo Lorecchio, il Cavaliere nostro che tiene issata d'incontra all'Albania la bandiera di costei: la **Albania dev'essere degli Albanesi**.

« Vidi Satana cascar giù dai cieli come una folgore ».

Ed a me le insinuazioni di meschini che ci aizzano alla guerra con la Turchia è assillo che mi eccita e spinge verso la unione indissolubite con essa, quasi a porto di salvezza nostra e di lei. Già male Essa non ci volle; a noi lasciò il paese che di noi trovò, nè ebbe in mente mai la estinzione

ch'ebbi l'onore di acclararla a chi tiensi soprammodo e per ogni verso la venerazione mia. Cesare Cantù mi scriveva a 29 marzo:

« Ricevo sempre la sua **Bandiera Albanese**, ma, confesso, non mi piace quel suo continuo declamare contro la Grecia. Fin dal 29 noi figuravamo l'Epiro-Giannina alla unita Grecia, mentre non so figurarmelo diviso in uno Stato isolato... Ma una Federazione balcanica non sarebbe opportuna? Mi indichi come Ella vede l'avvenire del paese dei suoi padri, sottratto, s'intende, ai Turchi ».

Ecco la mia risposta:

« Mio illustre Signore,

« Poichè lessi su la "**Opinione di Firenze**" la Sua lettera al Professore Billia, « deliberai di sottometerle la causa dell'Albania abbandonata da tutti, che non essa « pur nella Storia di Lei venisse misconosciuta e condannata. Or con sua lettera Ella « mi eccita ed affretta.

« Innanzi tutto la nazione albanese, comunque si trovi commista alla ellenica, è « da questa aliena e differente; e la lingua sua, secondo che si conosce meglio, si « avvisa distare dalla ellenica più che non la latina, ed indicare quasi nessuna diffi- « coltà di razza tra le due. Non pertanto una Federazione balcanica ove "gli eredi « di Bozzari e di Maurocordato" (come Ella al modo suo breve ed incisivo, designa « gli **Shkëpëtar** e gli Elleni) formassero, come gli Svedesi e i Norvegi, uno Stato « solo; a me pare che sarebbe dopo poco sopraffatta dagli Slavi federali, o dai lor « padroni che lor staranno alle spalle. Ma questa unione di eguali non è voluta dagli « Elleni, che pretendono al ripristinamento dell'impero bizantino che per loro suona « Impero greco. In quanto alla **Shkëpëtar**ia, han prefisso che sia essa il soggetto sel- « vatico su cui innestino la loro lingua e il loro dominio, e quindi riescano prepotenti « nella Lega. Verso il 1882 Mavromati console ellenico in Malta si sforzava di mo- « strare (in assai numeri del giornale "**L'Acropoli**" di Atene), che l'alta e media « Albania, l'Epiro e la Macedonia non contenevano insieme neppur 700,000 Albanesi, « esiguità che toglieva dovercene tener conto, quasi di nazione avente diritti. E qual- « che anno prima, quando, auspice Buscalioni, una mano di volontari italiani si offeriva

della nostra nazionalità. Alla Rettitudine ed al valor guerriero della quale, amplessata, direi, più e più sempre, è oggi felice d'averne parte a sè legata nella Fede in Dio secondo gli insegnamenti d'un figlio suo, Maometto. Oggi la Turchia sola agli Albanesi è legata col cuore come desideriamo che ci sia per le Istituzioni. Nissuno invero nega che Ufficiali dell'Impero infestino case dei miseri albanesi; e fanno ad esse una necessità dell'addiventare signore di sè medesime; pur non distaccandole dalla fortuna e dall'organamento dell'Impero di Costantinopoli, la unione con essa da quattrocento anni loro è divenuto oramai stato normale.

Designai altrove il pericolo che farebbe alla vita dell'Albania la rivoluzione che le consigliano contro ai Turchi. Non isfuggerà d'altro lato all'avvedutezza Ottomana la speranza recondita dei malvagi che fanno un punto di onore del diniego inqualificabile alle richieste dell'Albania; speranza, ch'essa la Turchia pur vittoriosa ma, superstite al duello affranta e senza più gli Albanesi al fianco, circuita dai regni cristiani che l'hanno

« a sostenere, a fianco degli Elleni, la Federazione balcanica; come il colonnello Coelli
« ebbe espressa la volontà di Buscalioni e di Canzio che l'Albania figurasse tra i fe-
« derati, Comonduros si turbò tutto e lasciò cadere le trattative.

« Intanto l'Albania nè pensò nè pensa a Federazioni, quali che sieno.

« Invece eccitatissimi sono ora gli spiriti suoi dalla slealtà arrogante dell'Ellenia
« che opera pervicacemente a perderla. Nel N. 5° Anno II del " **Fiamuri** " sono lineate
« le fasi delle due genti e la rispettiva loro posizione attuale; e come l'Ellenia abbia
« tratto e tragga vantaggio dall'equivoco, onde in Europa Albanesi ed Elleni si credono
« popol greco di dialetto diverso. Già se Elleni tutti, o se molti sieno stati Pelasgi li
« grandi uomini della Grecia antica, il tempo ancor non palesa, ma notissimo è oggi
« che il Risorgimento ellenico fu iniziato da un Pelasgo Alì di Tepelen, e che i più
« strenui eroi dell'Ellade, Bozzari, Zavella, Macry, Odisseo, Miauli, Tombasi, Karaiskaki,
« Condurioti, Bulgari, Bubulina ecc. erano Pelasghi; ma pensatamente gli Elleni tacquero
« su la loro nazionalità, e ne usufruirono le gesta e la gloria.

« Dico pensatamente perchè sin dal 1850 un giornale greco di Vienna, l'**Imera**,
« congratulavasi di ciò che a moltissimi villaggi in Grecia si era giunto a far smettere
« l'idioma albanese. Allora io nell'opuscolo **Antichità della nazione albanese**, (potuto
« pubblicare solo dopo il 1860) rilevai questo vanto insensato, preannunziando il nullo
« successo del Panellenismo. Veramente tutto a lor convenne poi bene. Per l'incuria
« della Porta ottomana e i sospetti in che i Fanarioti tenevanla a riguardo della **Shkji-**
« **përia**, aprironsi, pur all'Epìro e nella Macedonia, scuole greche per gli Albanesi, e
« con danari di Zappa e Zografo; della cui liberalità l'onore passò al nome elleno,
« mentre eglino, erano e sono due Shkëpëtari illusi. E non cessando dal lavoro, si
« venne a capo con l'aiuto degli Istitutori, del clero ortodosso, e delle Logge masso-
« niche, ad ellenizzare più località in quelle province turche. Il che fu causa prima
« della nazione del sentimento nazionale che rivelavasi nella indignazione d'Ibrahim
« bey Dregoli in Tepelen e nel Comitato albanese per la coltura della lingua nazionale
« **fiera Lega di Priserendi**.

« fondato in Costantinopoli sotto la presidenza di Sami bey Frasccheri, e poscia nella
« Questa aveva messo in forse le sorti ambite dal regno greco, quando la ces-
« sione di Dulcigno inasprendola contro la Porta, diede agli Elleni luogo a poter essere
« il Demonio consigliere e fomentatore dell'insorgimento di Giacova e Priserendi. Come
« poi le ebber tradite, e intanto che i capi della Lega venivan relegati nelle fortezze

in sospetto, assisterà al consecutivo suo disfacimento. Intantochè la unione fraterna e senza tumulti con essi, attuale suo baluardo, e stabilita sul reciproco benessere, come quella della Scozia con l'Inghilterra, dell'Austria con l'Ungheria, potrà ridonare all'Impero di Costantinopoli il primato felice fra gli Stati; al quale le qualità sue geografiche e naturali già sovengono.

Di questo assetto definitivo è forse preparazione provvidenziale lo svegliarsi della coscienza nazionale albanese, la quale ha bisogno di unificarsi nello studio della sua lingua, nella contemplazione operosa e imitativa delle glorie passate, pur rispettando i dritti feudali vigenti nei quattro **vilayets**: i quali uniti e concordati ripristineranno il paese col quale al fianco mosse Alessandro Magno alla conquista dell'Asia.

« dell'impero essi guadagnassero molto di paese albanese in Tessaglia ed in Epiro.
« Ella leggerà nell'opuscolo del signor Canini che a questa accompagno.

« Imbaldanziti del successo, e dispersa la Lega, il regno greco proseguì con ardore che parve odio alla nostra razza, l'opera di abolirne la lingua. Un distinto Albanese suddito greco, Ana Colurioti, si recava in Argirocastro per spandervi un suo abecedario della lingua skjipa, ma il Console greco (di nome Camacio, se non erro) lo imprigionò e tornollo in Corfù, tra il plauso della stampa ellena, e i favori del Governo che il promosse al Consolato di Corcia.

« Allora l'Albania era divenuta nel consiglio di fondare un Giornale, affidandone a me la direzione: di cui la comparsa fu d'un effetto sinistro su tutta la trama pellenica. Non avendo potuto per lunghi intrighi far abbassare questa Bandiera dell'Albania », fu messo innanzi, si diceva auspice Tricupi, il fantasma d'una Lega Balcanica; ed emissari venuti a noi da Corfù chiederono che **noi aiutassimo una insurrezione in Albania acciocchè, disfatto il Turco, questa non già si annettesse alla Grecia ma riparasse eguale tra eguali, nella Federazione balcanica. Fu risposto: Che gli Stati balcanici di sé liberi si federassero, appresso la Shkjiperia avrebbe consultato a sè.**

« Avemmo poco dopo per cambio i primi numeri del Giornale « **La Federazione Orientale** »; ove Leonida Bulgari dichiarava, sè non poter avversare le velleità della Grecia, ma nato macedone, aver soprattutto care Macedonia e Albania. Pure il senso del giornale non mi rassicurava, nè io mi smossi dalla mia linea; e cessò ogni nostra relazione. Avvenne quindi che, in vista della issata « **Bandiera d'Albania** », costituiti vasi in Bukarest un Comitato di 300 nostri connazionali, con lo scopo di coltivare e rialzare la lingua albanese. Questo fatto grave sconcertò le speranze dell'Ellenia, e fu quello che la determinò alle attuali risoluzioni pericolose. Mi venne spedito da Firenze un numero della « **Federazione Orientale** » che dopo lo istallamento del Comitato dava il grido d'allarme: Son finiti, vi si diceva **gli alti destini dell'Ellenismo ove prenda piede la creazione (sic) d'una lingua albanese.** Non era qui sola la fronte di Bulgari, senza più maschera; ma la faccia del regno greco intostata nella nequizie.

« Disperata d'aver ancella la **Shkjiperia** pel « dhesmon ethnicon », venne nel disegno spietato, che fu dianzi manifesto, di pattuirne coi vicini Slavi lo smembramento. Or siam forse noi che vogliamo da lei? No; ma quando volle e chiamò altri a volere compensi nel paese albanese, per equilibrarsi insieme, all'ingrandimento, che dicono, della Bulgheria; e i loro voleri trovarono incoraggiamenti in quella parte della stampa europea che **tiene l'incensiere innanzi alla Bestia: la Shkjiperia**

E Iddio benedice certamente al sacrificio che di sè e della Patria invitta fece alla Fede Cristiana **Giorgio Castriota Skanderbeg**, Eroe incomparabile. Quella benedizione ricada sulla casa dei suoi Padri, la cui riapertura sia pei bugliari albanesi un aprirsi della prisca loro gloria e fortuna.

Ma sia pure che questa risoluzione delle nostre sorti in Oriente debba restare qual sogno dei nostri desideri: spira oggi da molti lati buon vento su la nostra Patria afflitta. La sua ristaurazione autonoma è imposta all'Europa dal bisogno della pace propria, maturato. I suoi Re congregati a Berlino, presso al trono di un San Costantino novello dei Cristiani, significarono alla Porta Ottomana essere nei loro bisogni che l'Albania sia dichiarata autonoma, ed all'Albania esposero l'obbligo di rimanere un membro fedele dell'Impero Ottomano. E così tutto permanga nello **statu quo** migliorato.

E gioverà soprammodo a siffatta Pace augurata, lo espandersi vicino del Verbo di Dio in Turchia, e di seguito oltre; la quale espansione l'animo mio presente nella astante sfera superiore della Vita. E' quel Verbo il sole remoto nella cui luce si affonda ed evanisce ogni lume di fuoco o lucerna che sien venuti accendendosi nelle Ore. Sta Esso solo porzione nobile del mondo; i giorni nostri alluma Esso solo; ove chi ascolta quel Verbo egli crede e fa, quanto chiede quaggiù riceve sempre. Di questo

« preso ha le armi contro alla sua nemica; e finchè non si ritratti nè più pensi allo « Epiro e alla Macedonia, non le parrà.

« Or la bandiera sheptàra, mio venerato Signore, non poteva senza macchia e « senza imprudenza esser altrove che nel campo sheptàro. E perchè dovrebbe lasciarlo, e cessar vana?

« Da lungi vedono nella Grecia una forza ed una civiltà da imporsi ai vicini; « noi che sentiamo l'errore di questa opinione e il suo nocumento, diciamo per la « verità l'Albania contenere nelle sue sedi oltre due milioni di **Shkëpëtar**, e, (fuor « di quelli suoi che ancora figurano per quasi 1/3 nella popolazione di Grecia), avere « molte isole dell'Arcipelago di sè piene, e colonie in Asia, in Italia ed altrove; che « la razza albanese, per virtù di animi e di corpi, per semplicità e lealtà è superiore « alla ellenica; che parla una lingua ben dall'illustre Bucchholtz chiamata **preziosa**, « i frutti della quale, dissodata, direi, da poco, Ella è più che altri in grado di giudicare e comparare a quelli della neoellenica. Credo sua ventura l'essere oggi annessa « all'Impero ottomano — o mai entrato nella orbita della Fortuna d'Austria e di Germania che da molto ne regge le forze, e necessario alla dignità e pace dell'Inghilterra —: Fidente che sì il Sultano sì le Potenze a lui amiche sieno per determinarsi « a ristorare nella sua prosperità e virtù antica questo potente baluardo e sicuro dello « **statu quo** orientale.

« Sia intanto nostra innocenza spirare nella madre patria, da un sito messo fuori « dalle passioni, la concordia, ed aiutare lo svolgimento nativo e storico della sua cultura. Sappiamo che presto la patria bandiera ci caderà dalle mani: ma Iddio che « ha sostenuto per questi momenti la nostra creta misera, alzerà Egli nel nostro luogo « altri più felici. Ed a lui resta sempre il mondo, dopo i disegni vani degli uomini « mortali.

« Dietro questi fatti che coordinati l'uno spiega l'altro, Ella non potrà avere che « venia, pel — **Suo Aff.mo e Dev.mo sempre** — **Girolamo De Rada** ».

fatto ineluttabile testimone è la vita mia nei giorni molti suoi, giusta le molte confessioni edite per le stampe; nè a me resta e fu cosa maggiore della Verità, o cosa che io più aspetti dall'esistente fuorchè il riposo d'un vicino tramonto. Ma quella presenza perenne della virtù divina di esso Verbo lo fa vittorioso in eterno. Dal che l'anima attinge il presentimento che lo espandersi di esso in Turchia sarà iniziato dal ritorno alla fede avita degli Shkëpëtari, ai Turchi oggi fratelli pei conjugj e per omogeneità di voleri.

NOTE E COMMENTO

Il Collegio italo-greco di S. Adriano venne fondato da Clemente XII Corsini dietro interessamento del suo ex-condiscipolo Felice Samuele Rodotà, del nobile casato **arbrësh** di S. Benedetto Ullano. Da questa località nel 1794 esso fu trasferito a S. Demetrio Corone, dove funziona tuttora. Si chiama **greco** poichè serviva soprattutto a preparare i giovani italo-albanesi della Calabria e della Lucania al ministero sacerdotale in rito greco. Docenti e discenti del Collegio, quando Garibaldi sbarcò dalla Sicilia liberata sulle rive calabresi, impugnarono le armi e gli si fecero incontro per arruolarsi nelle sue schiere. Il Dittatore il 20 ottobre 1860 emanò un decreto col quale somministrava al Collegio 12 ducati in riconoscimento appunto dei servigi resi al movimento risorgimentale italiano.

Girolamo De Rada dedica il **Testamento** al Comm. Angelo Scalabrini, R. Ispettore delle Scuole italiane all'estero, che fu inviato dal Governo a dirigere il convitto e il Ginnasio-Liceo ai quali egli vi aggiunse una Scuola Agraria. Cominciarono ad affluire studenti anche dalla stessa Albania. Per molti anni vi funzionò una cattedra di lingua e letteratura albanese retta prima da Girolamo De Rada e in seguito anche da insigni letterati albanesi come Luigi Gurakuqi, Gaspare Jakova-Merturi, Mehdi Frashëri ecc. Vi studiò anche il patriota Avni Rustemi e molti altri che poi si distinsero nella vita politica albanese.

Nella dedica allo Scalabrini il De Rada, tenace e ardente apostolo della rinascita della madrepatria, presenta il maturarsi dei suoi destini dell'Albania e preconizza l'aurora della libertà, che sorse dieci anni più tardi e precisamente il 28 novembre 1912.

Bugliari sono i nobili e i notabili della stirpe.

Fiamuri Arbërit (La Bandiera dell'Albania) è il periodico che il De Rada pubblicò dal 1883 al 1887 prima a Corigliano Calabro poi a Cosenza.

Prek Bib Doda (questo è il nome che il De Rada scrive erroneamente) è il principe dei Mirditi che, giovanissimo, guidò nel 1887-90 i suoi uomini contro i Montenegrini che si preparavano a invadere il Nord dell'Albania. Arrestato a tradimento dai Turchi, che ne temevano le idee di libertà e d'indipendenza, fu tenuto per più di trenta anni in un dorato esilio nel Palazzo Imperiale di Costantinopoli. Tornò libero in patria nel 1908 dopo la Costituzione dei Giovani Turchi.

Miaulis, eroe dell'indipendenza greca, era un **arbrësh** della Grecia.

La diva, di cui fa cenno, è la giovinetta aristocratica, figlia del Marchese Spiriti, di cui il Poeta s'innamorò a Napoli, quando studiava giurisprudenza in quella Università.

Il passo in cui il De Rada invita gli Albanesi a non lottare contro la Turchia testimonia la profonda conoscenza che oramai il Poeta possedeva dei problemi albanesi.

Ai primordi della sua carriera letteraria Egli cantò le gesta di Scanderbeg, l'Atleta di Cristo, che si oppose alle orde asiatiche irrompenti con strapotente slancio guer-

riero nella penisola balcanica, e malediceva l'invasore turco. Nelle loro rapsodie gli Albanesi d'Italia, che abbandonarono la patria per sfuggire alla tirannia dei Sultani, chiamano il Turco « **qêni Turk** » (il cane Turco).

In seguito il De Rada, aggiornandosi sulle condizioni della patria d'origine e sui relativi concreti problemi, si rende conto dei mutamenti avvenuti in cinque secoli di dominazione ottomana e, illuminato in ciò da una intensa corrispondenza epistolare coi più grandi patrioti, specie quelli residenti a Istanbul, Bucarest, Sofia, Cairo, comprende che al Turco, antico nemico, si erano aggiunti con insidiose mire egemoniche contro la madrepatria gli Slavi (Serbi e Montenegrini) a Nord e gli Elleni a Sud. Capiva che l'abbandono dell'Albania da parte dei Turchi poteva lasciare via libera alla invasione dell'Albania da parte degli Slavi e dei Greci. L'Europa, nel Congresso di Berlino, aveva concesso ai nuovi nemici della stirpe larghe zone di territorio albanese abitate unicamente da Albanesi. Anche Vaso Pascià lo Scutarino sosteneva che bisognava accontentarsi per un primo tempo di un'autonomia, considerando lo sganciamento completo della patria dalla tutela dei Sultani un passo temerario foriero di gravi pericoli per la snazionalizzazione della stirpe. I Turchi, come afferma il De Rada, anche se non favorivano in nessun modo il progresso del paese, per lo meno non tentavano di svuotare il popolo della sua essenza etnica.

Anche nell'appello diretto alla Conferenza dell'Aia l'8 luglio 1907 dalle Società Albanesi operanti negli Stati Uniti d'America e firmato da Fan Noli, Nicola Zhambasi e Llambi Bimblji si chiede al Consesso delle Potenze europee d'invitare il Sultano a concedere una larga autonomia all'Albania e non si esige il distacco dalla sua tutela. Il pericolo slavo e greco consigliavano prudenza. Nel suo periodico « **Fiamuri Arbërit** », trattando con queste illuminate visuali il problema della rinascita albanese, il De Rada rivela un grande senso realistico e una acuta lungimiranza politica.

Là dove dice: « **Sappiamo che presto la patria bandiera ci caderà dalle mani...** », il Poeta allude alla mancanza di mezzi che lo angustiava e che lo costrinse un anno dopo, nel 1887, a interrompere la pubblicazione del suo periodico « **Fiamuri Arbërit** » (La Bandiera dell'Albania).

Il fortissimo sentimento religioso che impregna dal principio alla fine tutto il **Testamento** è stato messo in rilievo da Padre Valentini nella sua conferenza sul **Poeta Arbresh** tenuta nella Università di Roma l'8 dello scorso mese di maggio e che sarà integralmente pubblicata nel **Numero Speciale** di « **Shêzjat** » in preparazione a lui dedicato in occasione del 150° anniversario della nascita.

SHOKËT E GYMNAZIT TË SHTETIT

nga Viktor Koliqi

Në vjetin 1933 numri i nxansave të Gymnazit të Shtetit në Shkodër, u trifishue. Arsyeja qe kjo: me dekret të Ministris s'Arsimit t'asaj kohe, u vendos mbyllja e shkollave private. Nxansit, qi deri atë ditë kishin ndjekë mësimet n'institutet e Françeskanve e të Jezuitve, qenë të shtërnguem të ndërprejnë studimet në këto institute e të shkruhen në Gymnazin e Shtetit.

Ndër bankat e Gymnazit të Shtetit kalova tri vjet: nga vjeti 1933 deri në 1936. Qenë tri vjet të denduna në të cilat fitova një përvojë qi deri atë ditë nuk kishem, pse vjeta e përbashkët e studimet e përbashkëta me nxansa të rij e me shokë të rij, përfstuen në mbrendsin t'ime një urë afrimi dhe bashkimi qi qe pa dyshim e dobijshme për mue.

Vjetët 1933 deri në 1936 qenë, për mbarë botën, fillimi i një serie ngjarjesh qi përgatitën rrymba të reja shoqnore e politike, e shpërthyen më vonë në një grindje të plotë e të gjithëmarshme, tue arrijtë kulmin e ashpërsis në luftën e dytë botnore. Ngjarjet qi rrotulloheshin n'atë kohë pranë edhe larg kufijve t'atdheut, sjellshin në shpirtin e të rijve shqiptarë jehona të ndryshme zânesh e tingujsh. Mendimet e reja e lëvizjet e reja hyjshin në menden e në zëmrën e nxansavet me vrullin e nxitshëm të moshës. U përfstue në këtë mëndyrë, në ndërëgjjen e djelmënis shqiptare, një gjendje e turbullt dhe e pështjellueme ndiesish.

Ndër shokë të Gymnazit të Shtetit, të një moshe e të një kursi me mue, më kujtohen sod, në mjegullen e vjetve të largta t'atdheut, katër prej tyne. Jo, pse shokët tjerë të klasës më kanë humbë në mamendje (i kujtoj të gjithë me mall), por pse në kta katër shokë pash më për s'afërmë dhe ndjeva më thellsisht shpirtin e njëj breznije të pa fat qi ngeli e shpartallueme nga gabimet e të tjerve.

Ragipi, Jorgji, Abdylë, Kola. Nuk mund t'i harroj kta katër shokë. Fytyrat e tyne më kanë ngelë të pikzueme në kujtim me trajta të paharrueshme. Megjithëse vijshin nga krahina të ndryshme e kishin besime të ndryshme, në ta brumi ishte i njëjtë. Palci e mbrendrsija e mendimeve të tyne i kishin rrajtë thellsisht të nguluna në tokën ku kishin lindë.

Ragipi, nga Korça. Pinjuell i një familjes ndër më të njoftunat e qytetit të bukur juguer, kishte ardhë në Shkodër për të ndjekë mësimet. Në tri vjetët qi kalova bashkë me të, ai duel gjithëherë i pari i klasës. I u kushtonte mësimëve me cenë e me vullnet. I hollë në trup, me sy e flokë të zez, kishte në veshje e në sjellje një styl qi pasqyronte originën e tij fisnike. Natyra e kishte pajisë me një gojtarë të spikatur.

Mendimet e tija u shkembejshin në buzë me shprehje të rjedhshëme e të sakta.

Jorgji, nga Durrësi. Djalë i një tregtari të madh, edhe këtë e kishin dërgue prindët në Shkodër për të ndjekë mësimet. Deri në vjetin 1933 kishte studjue në institutin e Françeskanvet. Ishte shumë i squet, e megjithëse nuk i a vënte mendën mësimëve, përfundimet që nxirte në provime ishin të shkëlqyeshme.

Abdyli, shkodoranë. Abdyli që ndër shokë të mij ai që më shumë se të tjerët depërtoi ndiesitë e mija. Sjelljet e tija të njerzieshme, shpirti i tij i pastër e i sinqertë, mendimet e shprehjet e tija të priruna gjithëherë kah butësia dhe kah harmonija e zëmrave, tregojshin një edukatë ndiesish me themele të sigurta. Dikur familja e tij ish' qënë shumë e pasun. Ngjarjet e koha e rrxuenë këtë familje në skam. Por Abdyli megjithëse nevojtár, ishte pa dyshim më fisniku e bujari i të gjithëvevet. Kishte një mbrendësi të trishtueshme. I matun në fjalë, rradhë herë ndërhynte në bisedë pa kohë. Ate çka shprehte, e shprehte me çiltërti e pa ngurrim.

Kola, edhe ky shkodoranë. Origjina e tij nga Dukagjini përmblihte në ketë djalosh veçorit e lashta të rracës malsore. Shpërngulë shumë kohë më parë prej malit, në qytet dukej si njëri jashta ambjentit, jashta kohe. Deri në mbylljen e shkollave private kishte ndjekë mësimet në institutin e Jezuitëve. Në degën letrare ishte më i përgatituni ndër shokë. Këthente në shqipe me një lehtësi të çuditshme tekstet e vështira të Ciceronit dhe vjershat e Horacit e t'Ovidit, dhe zotonte gjithë shqipe më së miri, pse kishte pasë si mësues (ndër Jezuit) Ndrë Mjedjen, që që pa tjetër, në Shqipëri, Mësuesi më i madh i artit të ligjërimit. Kola ishte i vorfën. I ati i tij kishte bërë sakrificat të mëdhaja për t'a rritë e për t'a mbajtë në shkollë. Kola e kuptonte ketë gjendje e, për ket arsye, ishte zhytë në lexime të vazhdueshme të klasikëve të mëdhej të letratyrës botnore, për t'u mundue të nxjerri nga kta veshtrimin e saktë të jetës e të shpirtit njerzuer.

Shokët e mij të Gymnazit të Shtetit nuk i shof më tash sa kohë. U përpinë edhe ata nga ngjarjet e këtyne njizet vjetve të fundit. E pra, mendimet e tyre e arsyetimet e tyre t'asaj kohe, më duken edhe sot aktuale për shpirtin shqiptar. Ndrrojnë rrethanat, por mendimet kur kanë për subjekt problemet e kombit shqiptar ngelin gjithëherë të njajta, pse janë edhe sot të pa zhvillueme.

Për ketë arsye i kujtoj, me mall shokët e Gymnazit të Shtetit. Kishim krijuë ndërmjet nesh një bashkim shpirtnuer që thellonte bisedët t'ona në disa pika të vështira të historis, t'ambjentit, të dokeve. Kritika që na asokohe i bájshim gabimeve t'ona, ishte e sinqertë e synonte ke përmirsimi menduer e shoqnuer i kombit. Megjithëse shumë të rij, e kishim krejt të qartë pamjen e njëj kohe të rrezikshme për atdhën. Jetojshim në një gjendje paradoksi: u mbyllën shkollat private dhe në Gymnaz të Shtetit një pjesë e profesorave më të randsishem për landë që mësojshin, udhëheqshin djelmnin kah materjalizmi më ekstrem. Pse? Çila ishte arsyeja? E pra ata që kishin në dorë drejtimin e shtetit duhet t'ishin rrájsisht në kundërshtim me mendimet e predikueme nga profesorat e Gymnazit. Çashtjet shqiptare janë qënë kurdoherë të nderlikueme e të pashpjegueshme. E, nuk duhet t'i a vejmë fajin gjithmonë

rrethanave historike, pse në një pjesë të madhe të pengimeve, të de-
shitimeve, të humbjeve fajin e kemi pasë na vetë.

Me këtë mëndyrë arsyetimi, shokët e mij mundoheshin të hulu-
mtojnë e të depërtojnë çashtjet shoqnore të kombit.

Ku janë sod shokët e mij të gjmnazit? A thue mbliidhen gjithënjë
për të rendue bisedën e tyne në një shesh të lir arsyetimi? A thue i
kujtohet ajo ditë që i dha fund bisedimeve t'ona?

Ajo ditë maji e vjetit 1936. Vjeti i maturës dhe i fundit për në,
Gjmnazin e Shtetit. Ishte ditë pushimi dhe, Ragipi, Jorgji, Abdyli,
Kola e unë e kishim caktue të bajmë një shetë në Tarabosh. Në freskin
e mëngjesit, si kaluem Urën e Bunës, kapem përpjeten. Hapat t'onë
të shpejtë, zëmrat t'ona të reja, mushkënitë e stërvituna në sport, ka-
përcyen pa farrë lodhjeje ngjitjen e atyne gjashtëqind metrave. Në pak
kohë arrijtme në kulmin e malit. Nga ajo pikë, pamja është e mrekul-
llueshme. Añdej, kah prendimi, lumi i Bunës dredhon tue caktue kufi-
nin me Jugosllavi. Larg në horizont shihet deti Adriatik e, kah ver-
prendimi, fushat që të shpiejnë n'Ulqin e në Tivár. Këndej, pingul te-
poshtë, Liqëni i Shkodrës, më larg Shkodra, e nalt, malet e Shqipnis
së Verit. Veleçiku, Maranaj, Cukali, Mali i Sheldis: kunorë e naltë që
prarohet çdo mengjes në lindjen e rrezeve të diellit. E, shtrihen këto
rreze mbi qytet tue mëveshë me dritë rrugëza, oborre e shtëpija, xha-
mija e minare, kishë e kumbonare, në një triumf ngjyrash e stylesh të
ndryshëm që i apin Shkodrës një pamje jashtazakonisht tërhjekëse.

Nga maja e Taraboshit zbritem nja njiqind metra më poshtë e
xumë vend buzë një kroni ku nga shkambi buron një ujë i ftohët aku-
lluer. E quejnë ket krue: çezmja e Shirokës.

«Në freskin e ujit të kulluet, mendimet burojnë më të lehta. Ky ajr
na hynë në zëmër më i hollë, e ndiesitë pastrohen» - tha Kola.

«Prap ti me poezi, — ndërhyñi Jorgji, që ishte më gazmori i të
gjithve — sod nuk është ditë mësimi, lëni për një ças mendimet e shtrije
shikimin kah Shkodra e kah malet ku ti linde. O, në qoftë që ti s'mund
të qëndrosh pa vjerrsha, afroju kronit e deklamò: «Nunc est bibendum,
nunc pede libero / pulsanda tellus...».

«Ke arsye, i dashur Jorgj — tha Ragipi sepse kemi dalur këtu
për të kaluar një ditë të gëzuar. Mendimet e problemet duhet t'ishte e
mirë të lihen pas. Por n'anë tjetër nuk është e pa dobi të shprehen në
disa raste ato gjendje shpirtore që sejcili nga neve i ruanë të ndryara
në vete. Kemi nevojë të rrëfemë dhe t'i a bëjmë të ditur shokve më
t'afërt mendimin t'anë, me sinqeritet e pa ngurrim. Vetëm në një shesh
të pastruar nga mbeturitë e paragjikimet kemi mundësin t'i parashtroj-
më mendimet t'ana, në mëndyrë që këta mendime të jenë të vlefshëme
për përparimin e kombit. Unë jam nga Korça e jam shumë i gëzuar të
gjindem pranë juve, këtu, në Shkodër. Duhet të rrëfej, se para se të
vijshe në qytetin e juaj të bukur, kishem për popullin shkodranë një
lloj prevencioni. E parafytyrojshe si një qytet, ku kultura shqiptare
ka patur kurdoherë një shesh të gjerë lëvizjeje, por ku, një pjesë e
madhe e banorvet ishte e rranjosur në disa pamje të mbrapambetura
të botës e të kohës. Dua të them, e ndaluar në një mefshtësi mendore
e veprimtarije që penguen çdo dynamizem historik. Duke jetuar me
juve në këto vjet shkollë, ky prevencjon m'është zhdukur. E njof gabi-

min t'im dhe kërkoj ndjesë. Ajo qi dikur m'u dukte mungesë dynamizmi, në shkodranin nuk është tjetër por një këmbëngulje mendore qi mpron disa kushte të jetës pa të cilat nuk mund t'i arrihet përmirësimi shpirtnor dhe përparimit shoqnor. E kam fjalën ke përparimi i vërtetë i cili lypset t'arrihet pa kapërcime të rrezikëshme dhe pa zvetënimin e asaj mbrendësije të ndërgjegjëshme qi nëve kemi si rracë e si komb. Kjo më duket pika qandrrore dhe vështrimi themelor i qënjës së popullit shqiptar».

Ragipi heshti paksá, shikoi në largësi liqënin, Shkodrën, malet mandej vazhdoi: «Shetija qi bëjmë sot është rasti i fundit në të cilin gjindemi të bashkuar. Mbas pak ditësh do fillojnë provimet e maturës dhe do të shpërndahemi. Sejcili nga neve do marrë me vete diturinë qi mësoj në shkollë, e përvojën e fituar në vitët dhe në stinën më të bukur të jetës. Uroj qi kjo mëndyrë e lirë bisedimi me të cilën, gjatë këtyne viteve, nëve kemi shfaqur mendimet t'ona, të ndiqet edhe mbas tashit nga të gjithë tjerët. Ç'thua Abdyl, pse heshtë?».

Abdyl ndigjonte me vemendje fjalët e Ragipit, i tërhjekun nga gojtarija e rrjedhëshme e tij. Të gjitha këta mendime Abdyl i kishte blue me kohë. E dinte fare mirë se shumë ana të botkuptimit shqiptar ishin të gabueme e se për një rindërtim të ndërgjegjes kombtare lypeshin qëndrime më të vendosuna dhe udhëzime më të drejta. Nga fytyra e shprehja e Abdylit shifej qartas ngashrimi i mbrendëshem i tij. Trishtim qi të shpjen kah pesimizmi kur tue mendue thëll e tue u orvatë me të gjitha fuqitë shpirtnore nuk i shifet skaji e caku shpërthimit të problemeve të Shqipnis. Historija, familja, shokët, ishin në mendën e Abdylit, një atdhë i trazuem.

«Ç'të tham — përgjegji Abdylit, me mëndyrë shprehjeje të ngadalëshme e të butë, pa çue zanin — ç'të tham? Shikò — e drejtoi dorën kah një pikë e largët, atjë, në qanderr të qytetit të Shkodrës — a e shef ndërtesën e madhe të prefekturës? Aty, nga ballkoni i asaj ndërtesë i ndigjova sa herë, të shprehuna nga të tjerët, fjalët tueja. Por nder-sá fjalët tueja burojnë nga zëmra plot bindje e vërtetësi, fjalët e të tjer-vet (po ato fjalë) kanë pasë për mue një tingull demagogjije. Këtu, ndoshta qëndron problemi i parë i njerzimit. Due të shpjegohem: në mbarë historinë botnore na mësueme si idët e reja linden nga zëmra të pastra. Dëshiret, qellimet, synimet kishin si bazë të shëjtë përmirsimin e shpirtit të njeriut dhe përparimin e kushteve shoqnore. Edhë Shqipnija ka pasë zëmra të pastra. Kanë vezullue në qiellin e atdheut t'onë shkëndija drite qi kanë zhdavaritë terrin e natës. Atdhetarët, luftarët, deshmorët qenë si xixillojat, por sikur xixillojave edhë atyne i u dogjen krahët në flakzën e shkurtë të dishireve të paplotsueme. Ndërhynë të tjerët për të shkatrrue atë qi patriotët kishin ndërtue. Cili është shkaku, o shokë të dashtun, cili është shkaku? A s'është, ndoshta, i përmbledhun ky shkak në fjalët qi Ragipi shprehi më parë? N'atë pikë ku rrefen paragjikimin qi kishte për Shkodër e për banorët e saj. Ragipi me çiltëri e pohoi se njohtja e thëll e mendësis së shokve të tij e ka bá të ndrrojë mendim. Sa janë, në Shqipni, si Ragipi, ata të cilët s'kanë më paragjikime?»

«Mirë, or shokë, — ndërpreu Jorgji — ç'janë këto bisedë? Doni nga maja e Taraboshit me zhdrivillue problemet e njerzimit? Më ndi-

gjoni mue, âsht mâ mirë të nisim një bisedë tjetër». E kështu tue thanë, Jorgji kapi një shtrajcë nga e cila duel një pulë e pjekun, qofte, voe të zieme, djathë, buk, qershija e zerdelija.

«Paskë bënë shpenzime të mëdhaja — tha Kola, të cilit tue pa këto gjellna, i u çue goja lang.

«S'ka randësi — i a pritë gatshëm e në qeshje Jorgji — paret shkojnë në e vijnë; pasunija nuk është një gjë e qendrueshme».

Të gjithë hapne shportat e tyne e filluen me ngranë, tue i bashkue gjellnat mbi një sofrabez të kuq, qi Jorgjit i a kishte dhanë zoja e shtëpisë ku banonte.

Ndrroi biseda e, në ngranje e sipër, folëm për sport.

E kujtoj me mall atë ditë maji të vjetit 1936. Në të vërtetë ajo që dita e fundit qi unë pata rasë t'a kaloj bashkë me ata shokë të mij të Gymnazit të Shtetit në Shkodër. N'avullin e kalesës më kujtohen mendimet, fjalët e bisedimet. Me gjith ngjarjet e ndryshimet e sodshme, ato mendime ngelin gjithënjë të pezullueme në kohë e të pa zhdrivillueme në zëmren e Shqiptarit.

... Tornato dunque in paese cominciai la prova di alzare la nostra lingua alla Rappresentazione dell'alta vita in creazioni possibilmente vere e di nobili passioni. Ho accennato allora alla storia di Rodhine composta in casa Rossi a Tessano vicino Cosenza.

Proseguì i conati nel 1837 con la **Noite di Natale, Frosina, Vantisana**. Ma la lingua erami un istrumento di più corde logore, ed imponeva alle mie creazioni una insuperabile nudità comunque qua e là sparsa di imagini nuove attinte dalla natura. Era da Napoli rimpatriato in San Demetrio Domenico Mauro; e, smessa ogni rivalità, dividevam la strada ciascun giovedì, conferendo il compito della settimana. In quell'anno egli compose il suo poema l'**Enrico**.

Ibid. - Primo Periodo - pag. 22

... Il Cholera aveva quell'anno (1837) invaso novellamente la provincia; e chiudemmo le due uscite di Makji con guardie ch'io dominava. Fino a tre ore di notte, accesi dei grandi fuochi in ogni vicinato, si ballava al lume ne' larghi, giovani uomini con giovani donne. Spente le baldorie, io mi smarriva negli orti o nelle boscaglie che cingono il paese, e predea sonno sopra le armi a vista delle stelle. Nelle notti piovose, ricoveravam in qualche capanna da vigne o pagliaio per buoi, ma sempre mutando loco.

Makji stette immune di colhera (sic) mentre i due villaggi contigui S. Demetrio e S. Cosmo, fra cui è messa, ne furono disastriati.

Ibid. - pag. 27

... In quell'anno di riposo spensierato, ad ore ad ore mio fratello Camillo, traendo dai pifferi nazionali arie albanesi, ponevami l'animo direi nel cielo...

Ibid. - pag. 28

L'insegnamento della lingua albanese in Italia

Alla Camera dei Deputati col N. 1326 il 30 aprile 1964 d'iniziativa degli On.li Ruffini, Foderaro, Restivo, Cassiani, Reale Giuseppe, Nucci, De Zan, Pucci Ernesto, Galli, Merenda, Bova, Semeraro, Spinella è stata presentata la seguente proposta di legge:

Onorevoli Colleghi,

l'articolo 6 della nostra Carta Costituzionale sancisce espressamente il diritto delle minoranze linguistiche ad essere tutelate dalla legislazione dello Stato.

Esistono in Italia numerosi Comuni in cui **si parla la lingua albanese**.

Essi, secondo elenchi non ufficiali, sono:

Provincia di Palermo:

Piana degli Albanesi, Contessa Entellina, S. Cristina Gela.

Provincia di Catanzaro:

Amato, Andali, Caraffa, Carfizzi, Pallagorio, S. Nicola dell'Alto, Vena di Maida, Marcedusa.

Provincia di Cosenza:

Acquaformosa, Castroregio, Carpanzano, Cerzeto, Civita Albanese, Falconara Albanese, Firmo, Frascineto, Lungro, Plataci, Marri, Macchia, S. Basile, S. Benedetto Ullano, S. Cosmo Albanese, S. Demetrio Corone, S. Giorgio Albanese, S. Martino di Finita, S. Giacomo di Cerzeto, S. Caterina Albanese, S. Sofia d'Epiro, Farneta, Eianina, Cervicati, Spezzano Albanese, Vaccarizzo Albanese, Ioggi.

Provincia di Potenza:

Barile, Casalnuovo Lucano, Maschito, S. Costantino Albanese, S. Paolo Albanese, Ginestra.

Provincia di Campobasso:

Campomarino, Portocannone, Montecilfone, Rionero, Ururi.

Provincia di Foggia:

Casalnuovo di Monte Rotondo, Casalvecchio di Puglia, Chièuti.

Provincia di Avellino:

Greci.

Provincia di Lecce:

Martignano, Sternatia, Zollino.

Provincia di Taranto:

Monteparano, S. Crispieri.

Provincia di Reggio Calabria:

Roccaforte del Greco.

Provincia di Pescara:

Rosciano, Villa Badessa.

Provincia di Matera:

S. Giorgio Lucano.

Trattasi di 63 piccoli Comuni suddivisi in dodici provincie e con quasi 200.000 abitanti, ove nei secoli si sono mantenuti vivi la lingua e i costumi degli originari immigrati (ma l'elenco deve ritenersi puramente indicativo).

I cittadini dei comuni di lingua albanese hanno pertanto una peculiarità rispetto a quelli degli altri comuni ove si parla una lingua diversa da quella nazionale: ed è quella che essi sono inseriti totalmente nella comunità nazionale di cui si sentono parte integrante ed attiva e a cui hanno dato patrioti preclari ed insigni uomini politici, tra cui **l'on. Francesco Crispi**, e se ne differenziano solo per la conservazione del linguaggio dei loro padri.

Trattasi di una lingua nel senso più pieno della parola.

Come è stato osservato l'albanese parlato in Italia è « lingua per la sua struttura sintattica e grammaticale, per il ceppo da cui deriva, per non discendere da nessuna delle lingue parlate ad occidente del bacino mediterraneo o nell'arco del Nord Europa, per essersi conservata pressochè allo stato puro. Si tratta di una lingua parlata da secoli, che continua a costituire l'espressione unica o principale delle popolazioni interessate, e che caratterizza un prezioso patrimonio di tradizioni popolari, di riti religiosi, di costumi, di particolarità relative alla vita sociale e familiare ».

Si noti anche che tale lingua ha donato alla cultura poeti e scrittori di chiara fama. Alcuni di questi letterati italo-albanesi sono addirittura studiati ancor oggi nelle scuole albanesi, come ad esempio:

Girolamo de Rada (1814-1903); **Lekë Matranga** (1560-1619); **Nilo Catalano**; **Francesco Maria de Lecce**; **Nicolò Figlia** (1700-1769); **Antonio Santori** (1819-1894); **Gabriele Dara**; **Giuseppe Serembe** (1843-1891); **Giuseppe Schirò** (1865-1927); ed altri, tra cui alcuni anonimi.

Questo patrimonio linguistico e culturale, non garantito da legge alcuna, deve essere salvaguardato: a tutela delle minoranze interessate; per obbligo morale verso i padri degli attuali allogliotti che in parte fondarono i Comuni ove oggi si parla l'albanese; per doveroso rispetto della già citata norma costituzionale; per conforto e solidarietà nei confronti di numerosi nuclei di italo-albanesi oggi trasmigrati dai comuni di origine, e che, soprattutto in alcuni Centri come Roma, Palermo, Bari, Cosenza, Firenze, Milano e Grottaferrata, continuano a mantenere vive tra loro le antiche tradizioni e la lingua d'origine.

Un disinteresse da parte del legislatore sarebbe ingiusto e ingiustificato, e finirebbe col determinare, con l'andare del tempo, l'affievolirsi e il disperdersi di valori linguistici, culturali, folcloristici costituzionalmente garantiti.

Si pensi che in numerosi comuni già di lingua albanese, col passare dei secoli, e in assenza di leggi protettive, oggi tale lingua non si parla più.

Essi, sempre secondo elenchi non ufficiali, sarebbero i seguenti:

Arietta di Petronà, Zangaronè, Zagarise, Belvedere, Belvedere di Spinello, Casabona, Curinga, Gizzeria, Spinello di Belvedere, Zinga, Parghella e Martirano Lombardo (**Provincia di Catanzaro**);

Biancavilla di Sicilia, Bronte e S. Michele di Ganzeria (**Provincia di Catania**);
Carosino, Faggiano, Fra Gagnano, Monteiasi, Montemesola, Roccaforzata, S. Giorgio Ionico (**Provincia di Taranto**);

Montegrassano, Rota Greca, Montaldo Uffugo, S. Lorenzo del Vallo, Serra di Aiello (**Provincia di Cosenza**);
 Mezzoiuso, Palazzo Adriano (**Provincia di Palermo**);
 S. Angelo Muxaro (**Provincia di Agrigento**);
 S. Chirico Nuovo, S. Chirico Raparo e Brindisi di Montagna (**Provincia di Potenza**);
 Monte Leone di Puglia, Castelluccio dei Sauri, Faeto e S. Paolo di Civitate (**Provincia di Foggia**);
 S. Martino in Pensilis, S. Elena Sannita, S. Giacomo degli Schiavoni e S. Croce di Magliano (**Provincia di Reggio Calabria**);
 Castelnuovo d'Africo e S. Giorgio Morceto (**Provincia di Reggio Calabria**);
 Ginestra degli Schiavoni (**Provincia di Benevento**);
 Galatia (**Provincia di Lecce**);
 e Panni (**Provincia di Foggia**).

Gli abitanti dei predetti Comuni ammontano ad oltre 200.000.

Il problema urgente che ora si pone è proprio quello di salvaguardare le minoranze linguistiche albanesi nei Comuni ove tuttora tale lingua è abitualmente parlata.

A tal fine occorre adeguare la legislazione scolastica a questa realtà.

Non provvedere significherebbe tra l'altro violare le più elementari norme di pedagogia e di psicologia scolastica, in base alle quali l'insegnante deve sapersi adattare alle esigenze degli alunni e dell'ambiente nel quale essi vivono e sono vissuti.

Ciò d'altronde risponde ai principi contenuti nei vigenti programmi didattici e recentemente ribaditi dal Ministro della Pubblica Istruzione On. LUIGI GUI in risposta ad una interrogazione parlamentare.

Tutti comprendono gli inconvenienti gravissimi derivanti dal fatto che l'insegnante trovi difficoltà nel capire i suoi alunni, molti dei quali, a loro volta, devono « tout court » esprimersi nella sola lingua italiana, nella quale prima di allora si erano per lo più assai poco esercitati.

L'impossibilità di esprimersi nel modo abituale, unitamente alla difficoltà di improvvisare una traduzione dall'albanese all'italiano, costringe gli alunni dei comuni alloggiati a trascorrere i primi cicli della loro istruzione scolastica con estreme difficoltà.

Si pensi per converso che gli stessi insegnanti spesso si trovano in difficoltà e invitano i genitori dei loro scolari ad evitare di parlare la lingua d'origine in casa e a parlare solo la lingua italiana che peraltro essi talvolta conoscono in modo assai approssimativo.

In casa, nelle manifestazioni popolari, nel culto religioso, i bambini dei comuni interessati usano una lingua diversa dall'italiana, vivono secondo le tradizioni dei loro avi, sentono parlare della storia dei loro antenati albanesi. Ma soprattutto, ed è bene ripeterlo, si esprimono secondo la lingua materna che non è quella italiana, ma quella albanese, o, più esattamente forse, quella italo-albanese.

La presente proposta di legge nasce pertanto da esigenze obiettive di natura costituzionale, didattica e psicologica.

Tali esigenze sono state oggetto di studi e di voti da parte di numerosi congressi degli Albanesi d'Italia, e hanno trovato in Sicilia, ove ha sede, presso l'Università di Palermo, il Centro Internazionale di Studi Albanesi presieduto dall'On. Dott. Rosolino Petrotta, approfondite e compiute indagini sociologiche.

L'articolo 1 della proposta mira, data la peculiarità della situazione che s'intende regolamentare, a consacrare legislativamente un principio già contenuto nei nostri programmi didattici, e sancisce che nelle scuole primarie dei Comuni italiani ove abitual-

mente si parla la lingua italo-albanese l'insegnamento deve essere impartito con riferimento alla lingua parlata e alle tradizioni locali.

L'articolo 2 delega al Ministro della Pubblica Istruzione la determinazione dei relativi programmi, secondo particolari prescrizioni indicative.

L'articolo 3 prevede che nelle scuole primarie in questione siano assegnati insegnanti che abbiano seguito particolari corsi universitari di lingua e letteratura albanese.

A questo proposito va notato che già esistono cattedre di lingua e letteratura albanese presso le Università di Palermo, Roma, Bari e Napoli, cosicchè non è necessaria l'istituzione di nuove cattedre.

Così come pare opportuno rilevare che tale articolo in fondo altro non è che una concreta attuazione dell'articolo 240 del Testo Unico sull'istruzione elementare approvato con R.D. 5-2-1928 n. 577, che così recita:

« Per l'assegnazione alle scuole dei Comuni in cui si parla abitualmente con lingua diversa dall'italiana saranno preferiti quei maestri che dimostrino di possedere una conoscenza sufficiente della lingua del Paese ».

L'articolo 4 infine, data la evidente opportunità di precisare che la necessaria conoscenza delle reali situazioni quali siano i comuni italiani in cui si parla abitualmente la lingua albanese, rimette al Ministro della Pubblica Istruzione la determinazione di tali Comuni, sentita un'apposita Commissione di esperti da lui stesso nominata.

Approvando questa proposta il Parlamento, in ossequio al disposto costituzionale, renderà un servizio alla cultura, salvaguarderà un prezioso patrimonio linguistico e folkloristico, rispetterà concretamente i già riconosciuti canoni di pedagogia e psicologia scolastica, e verrà incontro alle legittime e secolari aspettative di popolazioni italianissime, anche se di ceppo straniero.

DISEGNO DI LEGGE

ARTICOLO 1

Nelle scuole primarie dei Comuni della Repubblica in cui si parla abitualmente la lingua italo-albanese l'insegnamento deve essere impartito con riferimento alla lingua ivi parlata e alle tradizioni locali.

ARTICOLO 2

Il Ministro della Pubblica Istruzione, su parere di una Commissione di esperti da lui stesso nominata, determinerà i programmi previsti dal precedente articolo, da inserire nei programmi didattici della scuola primaria.

I programmi nelle due classi del primo ciclo dovranno facilitare negli alunni il passaggio della lingua materna italo-albanese all'apprendimento della lingua italiana.

Nelle classi del secondo e terzo ciclo i programmi dovranno assicurare agli alunni la capacità di leggere e scrivere nella lingua materna italo-albanese e una sufficiente conoscenza del patrimonio culturale storico e di costumi di quelle comunità.

ARTICOLO 3

Per l'abilitazione all'insegnamento nelle scuole primarie dei Comuni previsti dalla presente legge il Ministro della Pubblica Istruzione provvederà all'istituzione di appositi corsi presso istituti universitari ove esistono cattedre di lingua e letteratura albanese.

Nelle scuole primarie predette i Provveditori agli Studi, competenti per territorio assegneranno insegnanti titolari, incaricati e supplenti muniti dello speciale titolo di cui al comma precedente.

ARTICOLO 4

Il Ministro della Pubblica Istruzione, sulla base di accertamenti eseguiti da una apposita Commissione da lui stesso nominata, determinerà con decreto i Comuni previsti dalla presente legge.

Per tutto quanto si riferisce all'applicazione della presente legge, anche in rapporto a eventuali norme transitorie, sarà provveduto dal Ministro della Pubblica Istruzione con sue ordinanze.

Nota di « Shêjzat ». — Grande è la nostra gratitudine verso gli onorevoli rappresentanti del popolo italiano che hanno sintetizzato in una chiara proposta di legge l'aspirazione delle comunità italo-albanesi ad avere nelle proprie scuole elementari anche la lingua albanese come strumento didattico. Sarà di molto ausilio la parlata italo-albanese nell'apprendimento dell'italiano, come ne è convinto chi conosce le difficoltà che gli scolari delle classi primarie incontrano nelle summentovate località, trovandosi subito ai loro primi contatti col sapere alle prese con la lingua italiana troppo differente da quella materna, usata in casa e nell'ambiente paesano. Con sforzi che nuociono alle teneri menti sono costretti a seguire lezioni che capiscono male o affatto. Entrano nelle medie con una conoscenza imperfetta e confusa della lingua italiana. Con l'uso invece dell'albanese nelle prime due classi elementari questo inconveniente sarebbe ovviato.

In quanto alle preoccupazioni espresse da certuni circa la mancanza di maestri d'albanese, possiamo affermare, con perfetta cognizione di causa, che in breve tempo, attraverso corsi bene organizzati si può preparare un sufficiente nucleo d'insegnanti atti allo scopo. Nelle Università italiane, dove s'insegna lingua e letteratura albanese, non soltanto alunni di origine albanese ma molti giovani italiani, dopo aver frequentato un corso biennale, apprendono in modo notevole la lingua e svolgono argomenti di letteratura albanese nelle loro dissertazioni di laurea.

Una conoscenza, nelle primarie superiori, più esatta del patrimonio etnico nella cui atmosfera nascono, vivono e respirano e in seguito ricordano con venerazione anche fuori del loro ambiente, completerebbe l'istruzione degli Albanesi d'Italia, senza ledere in nessun modo la base della loro educazione italiana.

Noi Albanesi d'Albania, poi, vediamo la questione anche da un'altra visuale. Esigua è la nostra stirpe, la cui diaspora supera per numero d'anime la popolazione abbracciata nei confini politici del paese. Gli Albanesi d'Italia, che nutrono nel cuore pari affetto per le due patrie, — quella ospitale che li accolse esuli e dette loro condizioni di vita prospere e felici e quella d'origine, a cui si sentono legati da un sentimento poetico — sono stati e sono un valido sostegno spirituale nelle tristissime vicende storiche per noi, Albanesi d'Albania. Essi iniziarono con le loro opere la letteratura colta albanese e per conseguenza il movimento della nostra rinascita; essi con l'esempio della loro tenace fedeltà al culto delle avite tradizioni c'incitarono a superare traversie e crisi pericolose. Rappresentano per noi un provvidenziale baluardo contro le insidie che minacciano la nostra etnicità. Infine gli Italo-Albanesi rimarranno sempre il più vivo e operante dei vincoli di feconda amicizia fra Italia e Albania che tradizionali fattori storici e geografici uniscono in uno stretto nodo di comuni interessi.

Tale nostra ferma convinzione ci fa credere che, presentando al Parlamento questa proposta di legge, gli On.li Deputati vengono incontro generosamente a una aspirazione degli Italo-Albanesi, ma nel contempo servono illuminatamente e con lungimiranza il popolo ch'essi rappresentano.

E. K.

VDEKJA E PARË

punuar shqip prej Nos Qirjakut

Kur Adami dhe Eva panë djalin e tyre më të vogël të shtrirë për dhe, të zverdhur, pa lëvizje, nuk dinin ende ç'ishte vdekja.

Perëndia e kishte parathënë, të tmershme, për ata e për fëmijët e tyre: «Ju do të ktheheni në tokë, pse jeni pluhur e pluhur do të bëheni».

Por si do të ktheheshin në tokë? Nuk e dinin.

E njohën vdekjen në birin e tyre më të dashur:

Vdekje e shëmtuar, vëllai kishte vrarë të vëllanë!

I ftohtë; i ngrirë, Abeli nuk shikonte më djellin e ëmbël, nuk dëgjonte më cicërimin e zogjve, nuk ndjente më as erërat, as shijet, as zhurmat.

Ishte si i shushatur; nuk përgjigjej më, nuk mbante mënd më, nuk qeshte më, nuk fliste më.

E ëma, duke ja pilluar flokët, e thërriste me zë përkëdhelës:

«Kopetë kanë arritur nga vërria, Abel, shqerrat e tua blegërojnë. Ngrihu, ngrihu; pranë delevet kaleshe s'do të mbërdhish më».

Adami e tundëte:

«Abel, po vjen nata, ujqët do të të hanë nëse ngul këmbë të flesh larg zjarrit. Ngrihu dhe eja pas babait tënd».

Abeli nuk përgjigjej. Nuk merrte më frymë nga hunda e tij e zbardhur. Nuk mendonte për kopë, as për ujqër. Nuk kishte ndjenja dhe zëmra s'i rrihte më.

«Vdekur!» Zbulimi i vdekjes ndriçoi furishëm mëndjen e skërfitur të prindërvet.

«Qygja unë, ka vdekur» bërtiti Eva. E lëshoi lotët e parë të dashurisë së një mëme; lotët me të zjarrtë e të deshpëruarë që një mëmë të ketë derdhur, pse bashkë me dhëmbjen ndjente edhe bremjen e ndërëgjies: Ai kishte vdekur, pse ajo kishte shkelur urdhërin e Perëndisë!

Abeli, djali i saj i vogël që do t'ishte shkopi i pleqërisë, nuk ishte më. Ishte tokë, kthehej në tokë. Ishte pluhur e pluhur bëhej.

Ku ishte fuqia e tij, hijeshia e tij, shoqëria e fjalëvet të tij, drita e mendimevet të tij?

Kur të dy prindërit fajtorë u ngritën nga ajo tokë e mjerë, duke u zvarritur te shtëpia e shkretuar, panë Kainin, për së largu, që vraponte buzë malit. Largohej nga prindërit dhe linte shtëpinë e kujtimevet. S'e mbante më vëndi: Perëndia kishte shënuar vëllavrasësin e parë me mallkimin e tij, për gjithëmonë!

Por cilin gjisht të presish e mos të të dhëmbë?

Të vetëmuar, të prishur me Perëndinë, vajtonin djalin e vdekur dhe për tjetrin ikanak. Ata që lakmuan të ngriheshin krahës me Perëndinë lart në qiell, kishin ngelur të shkretë si dy kërcunjtë të shkëputur nga toka, që vetëm përdëllimi dhe vuajtjet e perditëshme do të mundnin t'i pajtonin me Qiellin e bukur, por të largët, ku përmallshëm vezullonin hyjet dritçuës përmbi atë tokë-zezë që mbulonte djalin e vdekur dhe rëndonte zëmrën e tyre pa ngushëllim.

Kronikë Kulturore

Nji zbulësë me randësi

Doktoresha Emilia Giglio, qi shi në këto dit të qershorit dha e kapërcei me sukses provimin e doktoratës, ka zbulue në Bibljotekën Kombtare Qendrore të Firencës, mbas do shenimesh dhânë nga Prof. Koliqi, nji tubë letra të panjoftuna dhe të pabotueme të Jeronym De Radës drejtue Nicolò e Girolamo Tommaseo-s edhe Angelo De Gubernatis. Në këto njiqind e mâ letra gjinden lajme me shum randësi mbi biografën e bibliografën deradjane qi plotsojnë ato përmbajtë n'« Autobiografia » dhe në veprën e M. Marchianò « L'Albania e l'opera di Girolamo De Rada ». Letërshkembimin e Poetit të Makjit me Tommaseo-n e De Gubernatis, Zojusha Giglio e ka marrë si argument për disertacionin e vlerët të laurës së vet, mbi të cilën flasim ngjeti po në kët numër të së përkohëshmes s'onë.

Conferenza del Prof. P. Giuseppe Valentini

Le celebrazioni del 150° anniversario del Poeta arbresh Girolamo De Rada hanno avuto ufficialmente inizio a Roma con una conferenza del Ch.mo Prof. P. Giuseppe Valentini, Ordinario di Lingua e Letteratura Albanese nell'Università di Palermo. L'aula della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Roma era affollatissima di pubblico, fra il quale spiccavano gruppi di studenti e studentesse che frequentano i corsi di lingua e letteratura dell'Istituto di Studi Albanesi. Erano presenti gli ordinari della Università dell'Urbe proff. Pagliaro, Paratore, Schirò, il Libero docente dott. Gradilone; abbiamo inoltre notato fra molti altri l'Ambasciatore d'Italia Francesco Jacomoni, Mr. Stephen Peters dell'Ambasciata USA, il gen. Serreggi, il Ministro Beratti, il dr. Verla-

ci, il Consigliere di Legazione dr. Vittorio Rotondaro, il dr. Jusufatti et Signora, il dr. Asaf Libohova et Signora, il prof. Vasil Andoni, l'on. Asllan Zeneli, il dr. Ragip Frashëri, il rev. Prënk Ndrevashaj, P. Marco Petta, il prof. Bilotta, il dr. Viktor Koliqi, sig. Gjovalin Shala, il dr. Ismail Boçari, il dr. Petro Vuçani, sigg. Asllan e Kapllan Libohova, l'ing Ali Llukaçi, sig. Albert Akshija, molti alunni del Pontificio Collegio Greco. Fra le signore erano presenti le nobildonne Libohova-Vlora, la signora Zorzoli-Curani, la signora Koliqi, la signora Laura Serreggi; le dottoresse Mariannina Bellizzi, Teresa De Rosa, Gilda Occhionero, Maria Primiani e molte altre.

Il prof. Koliqi, prima dell'inizio della conferenza, lesse una lettera del Preside della Facoltà prof. Ghisalberti, il quale si scusava di non poter intervenire a causa di un impegno precedentemente preso e

inviava un caloroso saluto al conferenziere; poi il prof. Koliqi pronunciò brevi parole per presentare l'oratore. Con fluente parola l'insigne albanologo scolpi la figura del De Rada, mettendo soprattutto l'accento sulla efficacia del suo apostolato a favore della rinascita albanese, apostolato che trovava alimento nella sua profonda fede religiosa. Lunghi applausi salutarono P. Valentini alla fine della conferenza.

Suksese shqiptare në studime

Me gëzim kemi marrë lajmin se bashkëpunorët t'onë z. *Mëhill Marku* e *Zef Nekaj*, mbas provimeve të kapërcyeme më së miri moren i pari diplomën e doktoratës (*Masters of Art*) në histori dhe i dyti bakalaureatin në gjuhë rusishte. Të dy ishin të pajisun me kulturë të shënueshme dhe kishin dhanë me kohë provat e përgatitjes së tyre, por me at vullnet qi dallon bijt e maleve t'ona ata deshten t'i zgjanojnë studimet e veta edhe të marrin në Shtete të Bashkueme dishmit qi vërtetojnë zyrtarisht plotsimin e tyre.

Dashamirvet t'anë *Prof. Mëhill Marku* e *Prof. Zef Nekaj*, tue u përgëzue me ta për këto suksese të meritueme, u urojmë veptra përherë më të dobishme në lamiye të kulturës.

Fletorja « *Monterey Peninsula Herald* » me 2 qershuer boton një artikull me fotografi mbi ceremonin qi u zhvillue në lulishten e Institutit për Gjuhë të Hueja në Monterey me rasën e dorzimit të diplomës z. *Zef Nekës*.

Attività del « Centro Internazionale di Studi Albanesi » di Palermo

Proseguendo nello svolgimento del suo programma di attività culturale, il « **Centro Internazionale di Studi Albanesi** » di

Palermo ha tenuto la sua prima seduta accademica il giorno 6 del mese di maggio.

La seduta si è svolta nell'Aula delle Lauree dell'Università con largo intervento di professori, di professionisti e studenti **arbreshë**: al tavolo della presidenza **S. E. Mons. Josif Perniciaro**, Vescovo di Piana degli Albanesi, l'on. **Petrotta**, il **Prof. Valentini**, il **prof. La Franca**, Vice Provveditore agli Studi e il **Prof. Gurakuqi**. Presenti il Professore di Glottologia **Prof. Durante** e il professore di Storia **prof. Titone**, il **Prof. Rossi** di filologia bizantina.

L'on. Rosolino Petrotta, Presidente del « Centro », ha aperto la seduta con un breve discorso col quale ha rievocato i più eminenti cultori di albanologia sorti tra gli albanesi di Sicilia, tra i quali il Vescovo Giuseppe Crispi, Papas Demetrio Camarda, Giuseppe Schirò, Mons. Paolo Schirò e Papas Gaetano Petrotta, il primo titolare della cattedra di albanese della nostra Università, ed ha dimostrato la ininterrotta continuità degli studi albanesi in Palermo, che, attraverso Nicolò Chetta e Paolo Maria Parrino, si riallaccia alla scuola di P. Giorgio Guzzetta, fondatore del seminario albanese di Palermo (1681-1756).

L'on. Petrotta dopo avere sottolineato i meriti scientifici di P. Giuseppe Valentini, che dopo lunghi anni di attività missionaria e culturale in Albania, tiene oggi degnamente la cattedra di albanologia della nostra Università, ha riassunto gli scopi che il « Centro » si propone nel promuovere le sedute accademiche, e cioè:

— offrire agli studiosi di Palermo e di altrove una utile periodica palestra per collaborare e contribuire all'incremento e al progresso degli studi sulla lingua, letteratura, storia, folklore albanese;

— suscitare, per mezzo delle sedute accademiche, un rinnovato scambio di notizie e di informazioni intorno agli studi di albanologia, con Istituti ed Enti scientifici e culturali affini, italiani ed esteri;

— creare un cenacolo di studio e di apprendimento per quegli italo-albanesi colti che, senza diretti scopi scientifici, de-

siderano alimentare il culto della lingua e delle tradizioni avite;

— offrire, agli amici esuli a Palermo, senza alcuna distinzione politica, un focolare di vita culturale nazionale, che sia fonte di conforto e di sostegno morale per chi, vivendo con la nostalgia della patria abbandonata, ama dare un concreto e proficuo contributo per l'avvenire di essa.

« Con questo ben determinato programma — ha concluso l'on. Petrotta — e con l'augurio che questa iniziativa possa trovare larghi sostegni ed incoraggiamenti, diamo inizio a questa prima seduta accademica ».

Seguiva il Prof. Valentini, Direttore del « Centro », il quale nel presentare la più recente pubblicazione del « Centro », da lui stesso patrocinata, e curata dal suo assistente Prof. Papas Matteo Sciambra, ha rievocato la figura e la vita dell'autore, **Francesco Crispi-Glaviano**, l'ultimo degli scrittori e dei poeti albanesi di Palazzo Adriano, che ci ha lasciato il poemetto « **Mbi Malin e Truntafilevet** » finora inedito.

Dopo avere messo in rilievo i pregi estetici e linguistici di questo bel poemetto, che costituisce un vero gioiello letterario e un documento di eccezionale valore storico, in quanto il Crispi-Glaviano si può ormai considerare l'ultimo della gloriosa schiera di poeti e di scrittori di Palazzo Adriano, il P. Valentini ha reso lode al bel lavoro compiuto dal benemerito parroco della nostra Chiesa albanese di Palermo, il quale tra tanti impegni del suo ministero sacerdotale sa dedicare tanto amore allo studio della nostra lingua e della nostra letteratura.

Lo stesso Papas Sciambra — dopo la presentazione fatta da P. Valentini, — ha dato lettura di alcune altre liriche albanesi inedite di Francesco Crispi-Glaviano destando l'ammirazione dei presenti per il compianto poeta, morto appena 30 anni fa, nel 1933.

Hanno fatto seguito le seguenti comunicazioni:

— Il **Prof. Salvatore Petrotta** su un saggio di inventario ragionato di materiale bibliografico palermitano, ha messo in evidenza la opportunità e l'utilità che sia messo a disposizione degli studiosi il ricco materiale di studio di albanologia sparso in famiglie private e in Istituti, che costituisce un vero patrimonio da salvare e da raccogliere;

— La **Dott. Paola Cusimano** ha illustrato e commentato con attente osservazioni la grammatica albanese inedita di Demetrio Camarda, che il « Centro » si propone di pubblicare;

— Il **Prof. Nino Guzzetta** dà notizie bibliografiche sul « **Vangelo di San Matteo** » tradotto in dialetto albanese di Piana degli Albanesi nel 1868 da Giuseppe Camarda e mette in evidenza il pregio della pubblicazione che costituisce un documento fedele della parlata di Piana degli Albanesi di un secolo addietro e sottolinea alcune particolari peculiarità di tale dialetto.

— Per ultima la **Sig.na Vincenza Maltese**, studentessa di lettere, ha parlato sulla forma dell'antico genitivo plurale della lingua albanese.

Chiusa la seduta, il Presidente ha annunciato che la seconda seduta accademica del corrente anno 1964 avrà luogo il 28 novembre prossimo, nella ricorrenza della festa nazionale d'Albania, e sarà dedicata alla commemorazione di Girolamo De Rada.

Sarà oratore ufficiale il ch.mo Prof. Ernest Koliqi, ordinario di lingua e letteratura albanese dell'Università di Roma.

Una eccezionale Tesi di Laurea

Il 27 giugno 1964 dinanzi ad una Commissione di laurea presieduta dal Prof. A. M. Ghisalberti, Preside della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Roma, ha brillantemente discusso una tesi in Lingua e Letteratura Albanese la signorina **Emilia Giglio** di Catanzaro. Il mate-

riale utilizzato dalla candidata è di eccezionale importanza per gli studi albanesi. Si tratta di 65 lettere autografe dirette dal Poeta calabro-albanese Girolamo De Rada a Niccolò Tommaseo, 10 a Girolamo Tommaseo figlio di Niccolò e 44 ad Angelo De Gubernatis. Questi preziosi carteggi, finora del tutto sconosciuti e inediti, furono trovati dalla Signorina Giglio nella Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, mentre faceva ricerche sulle relazioni epistolari del De Rada con la Principessa Elena Gjika (**Dora d'Istria**). Nella sua lucida dissertazione, la Giglio mette in rilievo il notevolissimo contributo che questi gruppi di lettere scritte dal 1848 al 1903 portano alla conoscenza della vita e dell'opera del De Rada. Le fonti alle quali si poteva attingere per una esatta informazione della biografia deradiana erano finora la sua « **Autobiologia** » e l'ampia e dotta trattazione di Michele Marchianò ne « **L'Albania e l'opera di Girolamo De Rada** » (Trani, 1902). Ma la prima si ferma al 1848, e la seconda, per quanto ricca di notizie (il Marchianò era parente del De Rada), lascia in ombra la genesi delle principali opere, specie quelle della maturità, e non reca completa luce sulle fasi dell'ardente apostolato svolto dal Poeta in favore della rinascita dell'Albania, sua madrepatria. Ora, su questi carteggi recentemente scoperti, si può seguire tutta l'appassionata attività deradiana intesa ad innalzare la lingua albanese ad un alto livello letterario, a far conoscere al mondo degli studiosi la bellezza delle tradizioni popolari della sua stirpe, a diffondere i suoi scritti fra gli Albanesi della diaspora e a farli penetrare nella patria d'origine, sepolta allora nella tenebrosa dominazione ottomana. La candidata, che non è arbreshë ma italiana, esponendo in sintesi il contenuto del suo lavoro, lesse con chiara e sicura pronuncia un **kangjel** in albanese del **Milosao**, il poemetto giovanile del Poeta di Makji, e parlò della metrica di ispirazione popolare da lui usata (ottonari piani misti a senari sdrucchioli) in

quasi tutta la sua produzione poetica. Fece anche un raffronto fra il De Rada e i maggiori poeti albanesi, affermando che il Poeta **arbresh**, pur nato e vissuto lontano dall'Albania, agognata ma mai veduta, si ispira agli stessi concetti tradizionali della « **besa** » e delle virili virtù etniche della stirpe schipetara basate su un alto sentimento dell'onore e nella raffigurazione della suggestiva schiera delle sue figure femminili (Serafina Thopia, Imotòe, Sofonisba ecc.), tutte coscienti della loro dignità di mogli e di madri di eroi, rivela la identica mentalità che permea la poesia di Naim e Sami Frashëri e del Fishta. Il primo relatore, prof. Koliqi, fece presente alla Commissione che con la scoperta della Giglio la figura poliedrica del De Rada si presentava arricchita di nuovo splendore nei suoi aspetti poetici, politici ed umani.

Il secondo relatore, prof. Ettore Paratore, con calorose parole rilevò l'importante contributo che questa tesi reca non soltanto agli studi albanesi ma anche alla conoscenza dell'ambiente locale calabrese e dei rapporti che tale ambiente ebbe nel secolo scorso con i due insigni folkloristi Tommaseo e De Gubernatis. Aggiunse che il diligente lavoro della candidata è un lodevole apporto al 150° anniversario della nascita di Girolamo De Rada, che ricorre e si festeggia solennemente proprio nell'anno in corso.

La Commissione unanime assegnò alla candidata il massimo dei voti e vi aggiunse la lode.

Alla dottoressa Emilia Giglio, che l'assidua frequenza per vari anni dei corsi di lingua e letteratura albanese dell'Università di Roma ha reso esperta della più intima spiritualità del popolo schipetaro, di cui ormai è divenuta illuminata amica, la Redazione di « **Shêjzat** » invia le più vive felicitazioni e i più sinceri auguri per il fortunato esito delle sue ricerche albanologiche e per lo splendido successo della sua dissertazione di laurea che ne fu il meritato coronamento.

Nderohet një Poeteshë

Tuba tuba ngarendën në mbrâmjen e 20 majit të shkruem letrarë, artista e sidomos poetën, dashmirë të Zânave, në salat e hapta e të stolisuna të Hotelit Quirinale të Romës për të nderue një përfaqesue të tyne, Kryetaren e Shoqatës Ndërkombtare të Poezisë, Zojën Edvige Pesce Gorini në një gosti të shkëlqyeshme. Profesorat Biondo-lillo e Picchio senior paraqitën me fjalime të përshtatuna vëllimin e fundit të Poeteshës *Erba tra i sassi* (Bar ndërmyet gurvet). Foli edhe Dr. Padel-laro, Drejtor i Përgjithëshëm i Kryesis së Këshillit të Ministrave për përhapjen e kulturës. Zojës Pesce Gorini i u dorzue një gjerdan inxhish (*gushore margaritarësh*) si dhuratë prej të gjithë të pranishëmvet. Këta kapërcejshin numrin e njëqind e pesëdhjetë vetve, ndër të cilët ndodheshin personalitete të njoftuna si Shkelqesa Ambrosini me Zojën, Comm. Ruspoli me bashkshorten, Bonaventura Tecchi, Profesor Magnino e shum tjerë. Prej anës së përkohëshmes s'onë u gjet pranë n'at gosti Prof. Koliqi, i cili Zojës Pesce Gorini i shfaq mirënjoftjen e redaktorve për zellin plot sympathi me të cilin ajo në disa rase organizoi shfaqje poezije shqiptare, ku mori pjesë ajka e rretheve shoqërore rromake.

Relazione sulle colonie Siculo-albanesi al 19° Congresso Geografico Italiano

Al 19° Congresso Geografico Italiano, svoltosi a Villa d'Olmo di Como dal 18 al 23 maggio 1964, il Prof. Francesco Bonasera, Direttore dell'Istituto di Geografia economica dell'Università degli Studi di Palermo, ha presentato una interessante ed originale relazione sulle colonie albanesi in Sicilia, accompagnando l'esposizione, con la proie-

zione di diapositive luminose.

Dopo aver compiuto una breve rassegna dell'origine storica, la relazione ha esaminato i caratteri antropici, demografici ed economici delle cinque colonie albanesi tuttora esistenti in Sicilia: Piana degli Albanesi, S. Cristina Gela, Mezzoiuso, Contessa Entellina e Palazzo Adriano, in confronto di quelli dei territori dei comuni in seno ai quali sono situate. Sono stati fatti anche interessanti confronti con i centri dell'Albania dove il relatore è stato per un quadriennio.

La relazione ha messo in evidenza che il fenomeno delle colonie albanesi di Sicilia è molto interessante dal punto di vista geografico, in quanto esse non solo hanno resistito nella loro lingua che ebbe un vero e proprio sviluppo letterario non indifferente, con riflessi sulla letteratura albanese, e nella loro fede religiosa, rifugiandosi in quella, ma hanno esercitato una attiva opera di colonizzazione di trasformazione del paesaggio.

L'esposizione è stata seguita da un folto pubblico di studiosi ed è stata molto apprezzata, dando luogo a viva e proficua discussione.

FESTA DI S. ATANASIO

A Santa Sofia d'Epìro (Cosenza) ai primi dello scorso maggio ebbero luogo solenni festeggiamenti in onore di S. Atanasio, che dà il nome alla Parrocchia di rito bizantino delle località **arbrëshe**.

In tale ricorrenza si è ricordato anche il compianto Ecclesiarca della Cattedrale di Lungro, Rev. Pietro Atanasio Monaco, che fu parroco di Macchia Albanese dal 1913 al 1948 e poi di Santa Sofia dal 1948 al 1961. Egli instancabilmente difese le tradizioni liturgiche del rito orientale e insegnò ai cantori della Chiesa i canti tradizionali della liturgia.

I festeggiamenti sotto la solerte guida

dell'attivissimo Arciprete attuale, rev. Papas Giovanni Capparelli, ebbero splendido esito con la partecipazione di tutta la popolazione, buona parte della quale vestiva dei suggestivi antichi costumi italo-albanesi. Per l'occasione è stato pubblicato anche un Numero Unico « **Dita jote** » con articoli vari e molte illustrazioni

na degli Albanesi. Anche a questi amici della nostra rivista vadano i nostri più fervidi voti di feconda attività in favore del loro apostolato religioso e del nuovo fiorire delle tradizioni albanesi.

Licenza in Sacra Teologia

Il 20 Giugno scorso il rev. **Papas Francesco Eleuterio Fortino**, sacerdote arbresh di S. Benedetto Ullano (Cosenza) e alunno del Pont. Collegio Greco di S. Atanasio ha conseguito « **felicitèr** » la Licenza in Sacra Teologia presso la Pont. Università Gregoriana, dove ha compiuto anche gli studi filosofici.

Il grado accademico brillantemente conseguito davanti alla Commissione esaminatrice, presieduta dallo stesso Rettore Magnifico rev. P. Eduardo Dhanis, viene a premiare giustamente le fatiche del novello sacerdote, che si prepara alla sua difficile missione con coscienza e responsabilità, impiegando con metodo e successo le sue ottime doti intellettuali.

Nel congratularci col Fortino per il suo felice coronamento dei suoi studi, che aumenta di valore se si considerano le difficoltà dell'esame, data la vasta materia in programma da presentare, teniamo a segnalare ai nostri lettori la personalità del sacerdote **arbresh**, che con appassionata diligenza si applica anche agli studi albanologici.

Giungano al rev.mo Papas Fortino le più sincere felicitazioni da parte di tutta la famiglia di « **Shëjzat** », che lo annovera tra i suoi attivi collaboratori con l'augurio più sincero di sempre nuovi e più lusinghieri successi.

Insieme al Fortino hanno conseguito la licenza in Sacra Teologia anche il suo condiocesano Rev. **Papas Giuseppe Faraço** di Vaccarizzo Albanese e il Rev.mo **Papas Franco Schiada** della Diocesi di Pia-

Falnderim

Atdhetarit të shquem, Z. Vahid Çika, dashamirë i ndritun i çdo përpjekjeje kulturore e mik bujar i kësaj së përkohëshme, « **Shëjzat** » i shfaqin botnisht falnderimin mirnjohës për përkrahjen e mirsishme që ep, tue e përhapë të përkohëshmen në rrethet shqiptare të Shteteve të Bashkueme t'Amerikës.

Kongresi i letërsisë të popujve balkanikë

Ankara, 18 qershor 1964

Kongresi i parë i letërsisë të vendeve balkanikë, është hapur në 23 Maj në Sofie, duke vazhduar tri ditë.

Në këtë kongres, ku kanë marrë pjesë shkrimtarët e Bullgarisë, Greqisë, Jugosllavisë, Shqipërisë, Turqisë e Romanisë, po janë rrahur probleme letrare, artistike e gjuhësore në pikëpamje humaniste.

Përfaqësorët e vendeve në fjalë, kanë shkëmbyer duke biseduar rreth qytetërimit të kaluar edhe mbi mendime reciproke: paq, vëllazëri, barazi balkanike. Ndër të tjera është kritikuar edhe mos-kujdesja e shkrimtarëve balkanikë, që të cilët letërsitë e botës të largëta i dijnë më mirë se letërsitë e tyre reciproke.

Më në fund, janë marrë këto vendime:

- 1) Që të formohet një Lidhje Letërsore midis shkrimtarëve balkanikë;
- 2) Që të çilen zyra letrare për të

përkëthyer tekste ndërbalkanike dhe në sajë të kësaj pune të forcohen marrëdhënjet letrare:

3) Që të botohet një Anthologji balkanike dyke përmbajtur veprat e gjashtë vendeve në fjalë.

N. A.

drës, arsimtarë etj. Gjatë diskutimeve janë bërë vrejttje që do të ndihmojnë në redaksinë për ta paraqitur volumnin në një nivel të lart shkencor.

Lajme Shqiptiçe

(Marrë nga Radjo-Tirana)

Lëvizja demografike gjatë vjetit 1963

Tiranë, 14 mars 1964

Vendi i ynë xën vendin e parë në Evropë përsá i përket shtesës natyrale të popullsisë. Numri i qyteteve arriti 50 nga 41, që ka qënë me 1960, ndërsa popullsija qytetare në fund të vitit arriti 33% mbi popullsinë e përgjithëshme, kundrejt 30,9% që ka qënë me 2 tetor të vitit 1960. Si rezultat i shtimit të madh popullsija në 31 dhjetor të vitit 1962 arriti në 1.788.000 frymë, ose 9% më tepër në krahasim me 2 tetorin 1960.

Vëllimi i dytë i Historisë së Shqipnisë

Tiranë, 18 mars 1964

Në institutin e historisë dhe gjuhësisë së Shqiprisë t'Universitetit të Tiranës ka filluar diskutimi i gjërë përfundimtar i volumit të dytë të Historisë së Shqiprisë, i cili do të botohet këtë vit me rastin e 20 vjetorit të çlirimit. Në diskutim marrin pjesë specialist të historisë së Shqiprisë, së Institutit të Historisë dhe Gjuhësisë, të Fakultetit historik filologjik, Institutit të partisë pranë k.q. të Partisë, Institutit pedagogjik dy-vjeçar të Shko-

Lidhjet e Bibliotekës kombtare me botën e jashtëme

Tiranë, 10 prill 1964

Biblioteka kombëtare ka zgjëruar vazhdimisht lidhjet me bibliotekat kombëtare të vendeve të hueja, ajo ka tani marrdhânje dhe shkëmben libra me 22 biblioteka të Europës, Azisë, Afrikës, etj., dhe dërgon materiale të tjera në 56 biblioteka të 45 shteteve. Biblioteka mban gjithashtu lidhje të rregullta me një numër të mirë albanologësh. Mbi zgjërimin e këtyre lidhjeve në bibliotekën kombëtare hyjnë mesatarisht çdo vit 5000 libra, dhe përmbi 300 revista e gazeta të ndryshme të hueja. Ndërmjet bibliotekës kombëtare dhe atyre të vendeve të hueja është duke u zhvilluar edhe abonamenti ndërkombëtar, me anë të kësaj rruge mjaft mjek, inxhinjer dhe bashkëpuntor shkencor të vendit tonë kanë siguruar në forma huaje leteraturën për të cilën kanë patur nevojë.

Zbulime arkeologjike

Tiranë, 14 maj 1964

Në afërsi të Rubikut, në bregun e majtë të lumit Than puntorët gjatë punimesh ndërtimi ndeshën në një varr të vetmuar në një thellsi rreth 2 m. Konstruksioni i varrit si shtrojë edhe mbulesa përbëhej prej tjegullash me gjatësi 67 cm. e gjerësi 35 cm. Disa tjegulla në faqet e tyre kanë vula me germa latine. Në varr u gjetën një fibul bronzi në formë kryqi, një thikë hekuri e fragmentuar dhe fragmentet

e një ëne balte; këto gjetje deshmojnë se varri i përket shekullit të 3 deri të 4 të erës sonë. Së shpejti ktu do të ndërmerren sondazhe. Gjithashtu në rrezet e kodrave të fshatit Levan të Fierit duke u çilur një kanal kullues u zbulua një dyshëme me mozaik. Buzë kanalit duken kjartë gjurmat e mozaikut me një gjatësi rreth 7 m. e 70 cm. Mozaiku është polikrom ku mbizotron ngjyra e zezë dhe e bardhë, pjesa e poshtme e tyre përbàhet nga gurësh tufi të pa-punuar, të vendosur mbi një shtresë të bollshme llaci gelqeror, pjesa tjetër ngrihet mbi të parin dhe përbàhet nga tulla të vendosura mbi një shtresë të hollë llaci.

Janë gjetur edhe copa pllakash mermeri të përdorura për veshjen e pjesës së poshtme të faqes së brendëshme të murit. Këto ngjajnë të jenë dhoma banjo, pjesë përbërse të një shtëpije të pasur antike. Midis tyre u gjet edhe një skulpturë mjaft e bukur prej mermeri e gdhendur në mënyrë të përsosur shtati i një fëmije të ulur, rreth tij 3 barka qi voziten me nga dy peshkatar, peshk të vegjël, gafore deti, etj. Duke patur para sysh ndërtimet e mureve dhe natyrën e mozaikut mund të mendohet se këto mbeturina janë pjesë përbërse të një shtëpije të pasur të periferisë së Apollonisë dhe i përka-sin periudhës vonë antike, rreth shekullit të 3-të të erës sonë.

Lajme Kosove

(Marrë nga e përkohëshmjja «Përparimi» Vjetei X, Nr. 1-2, Kall.-Fr. 1964)

Fonde për arsim

DHOMA arsimore e kulturore e Kuvendit të Krahinës autonome të Kosovë-Metohisë shqyrtoi me 14 fror ma-

terialet e para mbi zhvillimin shtatë-vjeçar t'enteve që mirren me veprimtari kulturore në këtë krahinë, miratoi programet e sivjeme të shpenzimit të fondeve krahinore për nevojat e shkollave dhe veprimtarive kulturore e tjera. Ma se një miliard dinarë, të parapamë në fondin krahinor për shkolla, do të shpenzohen për financimin e veprimtarisë themelore të shkollave të nalta, për shtëpitë e studentve dhe për entet tjera shkollore në krahinë. Nja 200 milion dinarë do të shpenzohen për ndërtimin dhe zgjanimin e ndërtesave të fakulteteve. Me 50 milion dinarë do të fillojë ndërtimi i shtëpisë së studentëve në Prishtinë. Këtu pritet edhe ndihma e Universitetit të Beogradit. Edhe buxheti i Kosovë-Metohisë parapau dotacione për fondet e shkollave. Këto mbërrijnë shumën 530 milion dinarë dhe do të shpenzohen të shumtën për ndërtimin dhe pajisjen e shkollave fillore. Shtatëmbëdhjetë komuneve u janë dhanë mjete aq sa vjetin e kaluem, kurse komunet e Malishevës, Kaçanikut, Rahovecit, Orllanit, Sërbicës dhe Suharekës kanë marrë ma tepër (deri në një milion). Fondi krahinor i burseve ka në dispozicion nja 80 milion dinarë. Bursat e reja do t'u jipen së pari studentëve të fakulteteve të filozofisë, shkencave natyrore, ekonomisë, drejtësisë, bujqësisë dhe medicinës si edhe shkollave të nalta pedagogjike.

Fonde për hulumtime shkencore

Për financimin e punëve shkencore hulumtuese janë caktue 94 milion dinarë, kurse për përparimin e veprimtarive kulturore 60 milion dinarë. Edhe sivjet do të ndahen mjetet e duhuna për organizimin e çfaqjeve kulturo-artistike, mbramjeve letrare, ekspozitave, festivaleve dhe manifestimeve të tjera kulturore.

Shostakoviç çmon muzikën e një Shqiptarit

Gjatë kallnorit të këtij vjeti në vendin t'onë ishte mysafir kompozitori i famshëm botnor Dmitrije Shostakoviç. Në një konferencë shtypi, të cilin e mbajti ky kompozitor i shquem, dalloi midis tjerësh edhe tre kompozitorë të rij të Jugosllavisë, veprat e të cilëve pat rastin me i ndëgjue. Ndër ta ishte edhe kompozitori i ri nga Kosovë-Metohija, djaloshi i Mitrovicës, Fahri Beqiri, student i vjetit të tretë t'Akademisë muzikore në Beograd, në grupin e kompozimeve. Edhe deri tash kemi pasë rastin me ndëgjue disa kompozime argëtuese e popullore të këtij kompozitori. Kolegjiumi i profesorëve t'Akademisë së muzikës në Beograd, ndërmjet pesë kompozimeve të zgjedhuna, muer edhe komponimin « Rondo për solo-klarinet dhe piano » të Fahri Beqirit.

Muzikë e poezi

Në lokalet e Radio - Prishtinës u mbajt me 9 fror një mbledhje e përfaqësuesve të radios, kompozitorëve të Kosovë-Metohisë dhe përfaqësuesve të shoqatës së shkrimtarve të kësaj kra-hine. U diskutue për përparimin e krijimtarisë muzikore. Krijuesit muzikorë paraqiten disa meta në punën e deritashme, tue çekë veçanërisht muzikën argëtuese dhe serjoze. Simbas fjalëve të disa kompozitorëve, mungojnë tekste të mira, por ky pohim u hudh poshtë, sepse sot kemi të mbërrime poetike shumë të mira për stilizim muzikor, të cilat kanë dalë prej dorës së poetëve të krahinës.

Libra të lexuem

TAJAR ZAVALANI: « *The P.E.N. in Exile: Albanians* » in « *Arena* » 18 - 3/6 - London, 1964.

Ndërsa ky numër i *Shëzavet* po u soste së shtypuni, na ra në dorë një botim i *P.E.N. n'exile* kushtue Shqipnis. Vepra e përgatitun me kujdës të lavdueshem nga shkrimtari i njoftun *Tajar Zavalani* përmbledh një seri copash të letrësis shqipe përkthye në gjuhë të ndryshme (Frëngisht, Anglisht, Gjermanisht, Italisht) të cilat paraqesin si në një pasqyrë vezulluese anat më të holla të shpirtit të kombit shqiptar. Në parathanje Zavalani ndriçon lexuesat e huej mbi frymën që qarkullon në shtjellë të përpjekjeve letrare të Shqipnis dhe ep shkoqitje mbi autorët më të pikatun të gjuhës shqipe. Vazhdojnë shkrime në prozë e në poezi të Naim Frashërit. të Gjergj Fishtës, të Zef Schirò sr., të Vinçenz Prendushit, t'Asdrenit, të Faik Konicës, të Fan Nolit, të Karl Gurakuqit, të Namik Resulit, të Tajar Zavalanit, t'Ernest Koliqit, të Martin Camajt.

Në numrin e ardhëshëm të *Shëzavet* do të flasim gjatë mbi këtë botim, që sherben më së miri për t'i tregue botës së huej anat më të zgjedhuna fisnike të shpirtit të kombit.

Ky vëllim 167 faqesh mund të porositet në:

P.E.N. Centre for Writers in Exile
Editorial Office: 14, Stafford Terrace
London W. 3 (England).

Lexoni
vëliment botue
posatshe nga
« *S h ê j z a t* »

Pajtohuni
në
« *S h ê j z a t* »

Përkujtimi kremtuer i 150 vjetorit të lindjes së Poetit Jeronym De Rada.

Na lajmërojnë nga Shën Mitri (*San Demetrio Corone*) se prej katër kandeve të botës ku gjinden Shqiptarë e Arbreshë vijnë miratime për kremtimet deradnjane.

Dielli, organ i Shoqatës pan-shqiptare *Vatra*, shtyllë e përherëshme e shqiptarizmit, kështu shkruen:

150 vjetori i lindjes së Hjeronim De Rada Editori i Diellit Emrohet Pjestar Nderit i Komitetit.

Për Kremtimet e Poetit të Madh Arbreshë.

150 vjet më parë lindi poeti i madh arbëresh Hjeronim De Rada në *San Demetrio Corone* (Cosenza, Itali). Bashkëqytetarët e tij themeluan një Komitet, qi ka marrur iniciativën kulturore e folkloristike për të kujtuar ketë figurë dhe veprën poetike të tij, figurë e poetit, gramatikorit e filologut, i cili lartësoi vlerat shpirtrore të popullit shqiptar dhe pavdeksoi në poezi të tij gjuhën e shqiptarëve.

Vatra dhe organi i saj mburren për privilegjin që Komiteti i Kremtimeve të 150 vjetorit të lindjes së Hjeronim De Rada distoi drejt Organizatës Pan-shqiptare dhe drejt Fletores sonë.

Hjeronim De Rada qe dhe bashkëpuntor i *Diellit*.

Advokat Vincenzo Chiodi i dërgoi Zyrës sonë në Boston një letër, ku na thotë se e çmon thellësisht të na komunikojë se Editori i *Diellit* është propozuar e vendosur si antar i Komitetit të Nderit dhe na lutet qi sa më parë të ja komunikojmë adhesionin ose pelqimin e tij.

Editori me një herë, mbasi pyeti ca pjestarë të Këshillit, dërgoi një letër në gjuhën italishte — si përgjigjje letrës që mori nga Komiteti i Kremtimeve, të shkruar po në gjuhën italishte — duke falnderuar thellësisht dhe duke deklaruar se ishte një nder i veçantë për Organizatën *Vatra* dhe për organin e saj Diellin emrimi i tij si pjestar nderit të Komitetit të Kremtimeve të 150 vjetorit të lindjes së Poetit, që nderoi racën shqiptare.

* * *

Vardari, fletore qi botohet në Stamboll, jep lajmin e kremtimevet dhe e përshëndetë nisjativën me këto fjalë të nxehta:

Celebrime në *San Demetrio Corone* të Cosenza-s për nder të 150 vjetorit të lindjes së Poetit të pavdekshëm Arbëresh Jeronim De Rada.

(« VARDARI », në personën e Drejtorit të vet, ftohet në Komitetin e Nderit).

Nga një letër e d. 22 Maj 1964, që i Nderuari Advokat Vincenzo Chiodi, antar i Komitetit Inicjator, i ka shkruar n'emër t'atij Komiteti Drejtorit të Gazetës s'onë dhe nga lajme që jepen në numërat 3-4, Vit'i VIII, d. Mars-Prill 1964 të revistës së vlefëshme « Shêjzat » mësojmë me kënaqësinë më të madhe se në qytetin *San Demetrio Corone* të Cosenza-s, n'Itali, është formuar një Komitet Inicjator për rregullimin e celebrimeve që do të bëhen në muajin Tetor të këtij viti n'atë

qytetin e lindjes së Tijë për nder të 150 vjetorit të Ditë-Lindjes së Poetit të Math Italo-Shqiptar, Jeronim De Rada.

Mësojmë, gjith'ashtu, se në njerën nga mbledhjet e para të tija, Komiteti Inicjator në fjalë, duke dashur t'u japë rëndësinë e duhur këtyne celebrimeve, ka vendosur të zgjedhë edhe një Komitet Nderi edhe se ka ftuar të bejnë pjesë në gjë të tijë shumë Personalitete me rëndësi në botën e artit dhe të kulturës, Shqiptare dhe të huajë. Në mes të tyre, Komiteti Inicjator ka pasur mirësinë t'a nderojë edhe gazetën t'onë, duk'e lutur Drejtorin e sajë të adherojë si antar, në gjirin e atij Komiteti Nderi në të cilin gjerë tashti, kanë pranuar të bejnë pjesë shumë personalitete.

Për mungesë vendi dhe kohe, nuk jemi në gjendje të shkruajmë më gjatë mbi këto celebrime. Premtojmë, veç, që, ashtu siç ju përgjegji edhe Drejtori i ynë, z. Semseetin Davutoglu, të nderuarit Advokat Vincenzo Chiodi, t'u dedikojmë celebrimeve t'ardhëshme deradiane 3-4 faqe të numrit të Tetorit 1964 të fletores Vardar, në rast se Komiteti dhe shkrimtarë Shqiptarë ose të Huajë do të kenë mirësinë të na nderojnë duke na dërguar fotografira, lajme dhe artikujë mbi De Rada-n t'onë. Ndërkaq, përgëzojmë nga zëmëra Komitetin Inicjator për celebrimin e 150 vjetorit të Ditë-Lindjes së Girolamo De Rada-s edhe urojmë sukses të plotë dhe të gjithëanshëm inicjativës së Tijë të ndritëshme dhe shumë të çmuar.

Miratime të reja për kremtimet deradjane

(Nga korrispondenti i ynë i veçantë)

Shën Mitër, 21 qershter 1964

Për së shpejti do të dali në qarkullim një « dépliant » i begatun me ilustrime të ndryshme kushtue kremtimeve deradjane, qi, mbas ngarkimit të Komitetit nisjator, është përgatitë prej të vleritit shkrimtar arbresh Papis Françesk Solano (i njoftun nga lexuesat t'onë nën pseudonimin *Dushko Vetmo*).

Ndër këto dit kanë vazhdue t'arrijnë miratime tjera. Enthuzjazëm të madh ka zgjue pranimiti i Hirësisë së Tij Emzot *Fan Noli*, i dashun e i admiruem gjithkund ndër vise arbreshe. Personalitete të shqueme kanë dërgue pelqimin e tyre: *On. Antoniozzi*, nënsekretar Shteti për Bujqësin; *on. Misasi*, nënsekretar Shteti për Drejtësin; Shkëlqesa *Emzot Barbieri* - Ipeshkev

i Cassano-s; Shkëlqesa *Emzot Luigi Rinaldi*, Ipeshkëv i S. Marco e Bisignano; Prefekti e Kryetari i Bashkisë i Cosenza-s; *dr. Ismajl Verlaci*; Shkëlqesa *Kolë Mirakaj*; *dr. Isa Ndreu*; *Prof. Rexhep Krasniqi*, Kryetar i Komitetit *Shqipëria e Lirë*; *dr. Gustavo Buratti*, sekretar i « *Escolo don Po* ».

D. M.

Kremtimet deradjane në RAI

Radjoja italjane gjatë këtyne muajve ka vazhdue dhe prap do të vazhdojë me folë mbi veprat letrare të Jeronym De Radës tue sjellë kështu ndihmesën e vet në përkujtime kremtore të Poetit të Madh arbresh.

Ndegjonje në transmetimet shqipe qi epen çdo ditë prej orës 14,30' deri në 14,45' mbi gjatësi vale m. 41,15-50,34 e prej orës 18,45' deri në 19 mbi gjatësi vale 41,17-41,92.

Numri i Veçantë për De Radën

Mbas shpërndamjes të këtij numri 5 - 6 (máj - qershter) të së përkohëshmes s'onë, menjherë nisët pregatitja e shtypi i *Numrit të Veçantë* kushtue *Jeronym De Radës*, i cili do të përfshijë numrat 7, 8, 9, 10 të këtij vjeti (korrik gusht, shtatuer, tetuer 1964). Redaksija shpreson t'a

kryej shtypjen e tij mbrenda shtatorit në mënyrë që të jët gati për ditët e tetorit në të cilin kremtimet derdijane do të zhvillohen me shkëlqim të theksuem. Luten bashkëpunorët t'onë me dergue shkrimet mbrenda datës 20 gusht. U a përsërisim miqve thirrjen për të përkrahë përpjekjen e vështirë, me përkujtue denjësisht Poetin e madh arbresh, me ndihmat e tyne bujare.

AMICI ITALO-ALBANESE E ITALIANI!

La rivista « Shêjzat » si accinge a contribuire alla celebrazione del 150° anniversario del Poeta GIROLAMO DE RADA, geniale assertore dei valori spirituali della nostra etnicità, con un NUMERO SPECIALE che sia degno della sua altissima opera in favore della rinascita nazionale. Egli rappresenta anche il simbolo più puro dei legami che uniscono Italia e Albania, le due nazioni sorelle affacciate sullo stesso mare Adriatico. Sostenete la nostra iniziativa con le vostre generose offerte.

BASHKATDHETARË !

Jemi tue pregatitë *Numrin e Veçantë të Shêjzavet* në nderim të Poetit Arbresh JERONYM DE RADA, që njëfjet si i pari flamurtar i Rilindjes s'onë kombtare. Përkrahni përpjekjen t'onë me ndihmesat e Jueja bujare.

Veni roe. Lutemi me vù roe se ndihmat për Numrin e Veçantë i dergohen së përkohëshmes s'onë, nësa që ndihmat për Vorr të Poetit duhen dergue në kët drejtesë:

Papas Giorgio Esposito
Arciprete di S. DEMETRIO CORONE (Cosenza)

* * *

La sottoscrizione rimane aperta sulle nostre colonne fino alla fine di agosto 1964. Spedire le offerte a:

Shêjzat (Le Pleiadi)
Piazza della Balduina, 59 - ROMA

oppure tramite Conto Corrente Postale n. 1/23626 di Roma 1 intestato alla Rivista.

BANCO DI ROMA

FONDATO NEL 1880

Themelue me 1880.

CAPITALE L. 12.500.000.000 INTERAMENTE VERSATO
RISERVA L. 7.400.000.000

Kryegjâja L. 12.500.000.000 krejt e derdhun
Riservë L. 7.400.000.000

SEDE SOCIALE E DIREZIONE CENTRALE
IN ROMA

Selí Shoqnore e Drejtorí Qendrore
në Romë

IN ITALIA: 242 FILIALI

N'Italí: 242 degë

ALL'ESTERO FILIALI IN:

Përrjashta degë në

ETIOPIA: Asmara, Assab, Massaua - LIBANO: Beirut, Saida, Tripoli

LIBIA: Tripoli, Bengasi - SOMALIA: Mogadiscio, Merca

TURCHIA: Istanbul, Izmir

UFFICI DI RAPPRESENTANZA E BANCHE ESTERE AFFILIATE
Zyrë Përfaqësije e Banka të jashtme në bashkalidhje

CORRISPONDENTI IN TUTTO IL MONDO
Përgjegjësa në mbarë botën

Vargu i botimeve të marruna

LEO MAGNINO: Antonio da Noli e la collaborazione fra Genovesi e Portoghesi nelle grandi scoperte - Estratto dal vol. XXXIV di «Atti» della Società Savonese di Storia Patria, Savona, Tip. Priamar, 1963, pp. 14.

«**ARENA**» - 18 - 3/6 - The P.E.N. in Exile: Albanians by **TAJAR ZAVALANI** - pp. 9-85, London, 1964.

MARCO PETTA: Codici criptensi greci provenienti da San Demetrio Corone, Estratto da «Mélanges Eugène Tisserant» - Vol. III (Studi e Testi, 233), Città del Vaticano - Biblioteca Apostolica Vaticana - 1964, pp. 32.

«**Societas Academica Dacoromana**» - **Acta Philosophica et Theologica** - tomus II - Romae, 1964, S.P.A. Tipografica Castaldi, Roma, pp. 565, L. 6.000.

«**Societas Academica Dacoromana**» - **Acta Philologica** - tomus III - Romae, 1964, S.P.A. Tipografica Castaldi, Roma, pp. 442, L. 5.000.

«**Dita Jote**» - Aprile 1964 - Numero Unico a cura della Parrocchia di S. Atanasio in S. Sofia d'Epiro (Cosenza), pp. 18.

Të gjitha botimet qi arrijnë në Redaksi shenohen në këtë varg. Ato qi kanë një randësi të veçantë, do të shqyrtohen ndër rubrika përkatse.

PAJTIMET E PERVJEÇME

Për Itali	Lit. 3.200
N'Europë	\$ 10
Për USA, Kanada e Australi	\$ 12

ABBONAMENTO ANNUALE

Italia	Lit. 3.200
Europa	\$ 10
USA, Canada, Australia	\$ 12

Registrato il 26-7-1957 al n. 5898 del Registro del Tribunale di Roma

Arti Grafiche Ed. Dott. Urbinati - Via de' Bresciani, 38 - Roma - Tel. 65.35.47

“Collana di Shēizat”

- MARTIN CAMAJ : « **Djella** » — 1-2 — tregim në prozë
e në vjerrshë — Romë, 1958, faqe 142.
Çmimi : N'Italí Lit. 800
Ngjeti \$ 2
- ERNEST KOLIQI : « **Kangjelet e Rilindjes** » — 3 — poemth
me përkëthim italisht — Romë, 1959, faqe 85.
Çmimi : N'Italí Lit. 400
Ngjeti \$ 1
- MARTIN CAMAJ : « **Legjenda** » — 4 — Romë, 1964, fa-
qe 74. Çmimi : N'Italí Lit. 500
Ngjeti \$ 1
- MARTIN CAMAJ : « **Il Messale** » di Gjon Buzuku — Con-
tributi linguistici allo studio della genesi. — Roma,
1960, pp. 90. Çmimi : N'Italí Lit. 1.500
Ngjeti \$ 3
- HILUSH VILZA : « **Shija e bukës së mbrûme** » — rromanx
— Romë, 1960, faqe 173 Çmimi : N'Italí Lit. 1.000
Ngjeti \$ 3
- GIUSEPPE GRADILONE : « **Studi di Letteratura Albanese** »
— Roma, 1960, pp. 247. Çmimi : N'Italí Lit. 1.500
Ngjeti \$ 3

- ERNEST KOLIQI : **Antologia della Lirica Albanese** — Ed.
Vanni Scheiwiller, Milano, 1963, pp. 318 Lit. 1.200
- Mbi Malin e Truntafilevet** të Françesk Crispi Glaviano
nga MATTEO SCIAMBRA Lit. 2.000
- Mledhje të Folklorit Arbëresh : Parambote parastoqe
edhe me gjë** - Vëllim II - nga VINCENZO SELVAGGI. Lit. 1.500
- Fjalor i Arbëreshvet t'Italisë** nga Sac. EMANUELE GIOR-
DANO \$ 10
- Canti albanesi** — Raccolta di Michele Bellusci del '600 —
nga GIUSEPPE FERRARI (me 42 kangë shqipe me
përkëthim italisht).

Porositni menjherë këto libra kë :

Libreria P. Tombolini - Via IV Novembre, 142 - ROMA

Numer dyfish Lit. 600